

ایسلاما قدر

ایران تور کلکری سین
دیلی واد سانی

پروف سور دو قسور محمد تقی زهره بانی
(م. شبتری)

ایسلاما قدر کی

ایران تور کلرینین

دیلی و ادبیاتی

پروفیسور دوكتور محمد تقی زهتابی

(م - شبسترلی)

شیر

۱۳۸۰

رئداکته انډیب چاپا حاضیر لایان : علی احمدیان سرای

زهتابی، محمدتقی، ۱۳۰۲ - ۱۳۷۷،
ایسلاها قدرکی ایران تورکلرینین دیلی و
ادبیاتی / محمدتقی زهتابی (کیریشچی). - تبریز :
اختر، ۱۳۸۰.
۱۶۴ ص.

ISBN 964-6756-67-0

قهرستنویسی بر اساس اطلاعات فیپا .
ترکی.

۱. ادبیات ترکی -- ایران -- تاریخ -- پیش از
اسلام. ۲. زبان ترکی -- تاریخ -- پیش از اسلام.
الف. عنوان.

۸۹۴/۳۶۱۰۹

PL۳۱۳/۵/۱۹
۱۳۸۰

۲۱۷۰-۸۰م

کتابخانه ملی ایران
محل نگهداری:

نشان

ایسلاها قدرکی ایران تورکلرینین دیلی و ادبیاتی
پروفیسور دوکتور محمدتقی زهتابی (م - شبسترلی)
چاپ سهند، ۱۳۸۰، اول، ۳۰۰ جلد، رقی، ۱۷۶ صفحه، قیمت : ۹۰۰ تومان
هرکزپخش : تبریز، خ. طالقانی، بازار هرولرید، پلاک ۲۴، نشر اختر
تلفن : ۵۵۳۰۱۷۶ (۰۴۱۱)

ISBN 964-6756-67-0

شابک ۶۷۰۰ ۶۷۵۶-۹۶۴

ايچينده كيلر:

گيريش.....	۴
آذربايجان و چاغداش ايران توركلرينين ايسلامدان اؤنجه كي قيسا تاريخي .	۹
آذربايجان و ايران توركلرينين ايسلامدان اؤنجه كي ديلي.....	۲۶
مادلارين ديلي.....	۶۹
شخص و ائل آدلاري و اصطلاحلار:.....	۷۲
ايسلاما قدركي عموم توركلر و آذريلر داخيلينده.....	۷۹
ايسلاما قدركي اسكي تورك ادبياتي.....	۸۴
ماننا - ماد ادبياتي.....	۹۶
پارتلار - اشكانييلرين ديلي.....	۱۱۹
پارتلار (اشكانييلر) دؤورو تورك فولكلورو و ادبياتي.....	۱۲۶
ايسلاما قدركي تورك شعرينده فورما،.....	۱۴۷

گیریش

کئچمیش سوؤت حکومتی دؤورونده کومونیست حزبی و حاکیم دایره لر طرفیندن، معین شووونیستی هدف لر اوچون، ادبیات شناسلیق علمیمیزه زورلا قبول ائتدیریلیمیش ایدی کی، گویا آذربایجان ادبیاتی میلادی اون اوچونجو عصرده حسن اوغلو طرفیندن یارانماغا باشلامیش و اوندان قاباق، گویا، آذری ادبیاتی اولمامیشدیر.

حقیقت و علمه تامامیله ضد اولان بئله بیر فیکیر نتیجه سینده ادبیات شناسلیق علمیمیز میلادی ۱۳ - نجو یوز ایلیکدن ایره لی گئتمه دی و اوندان قاباقکی فولکلور و ادبیاتیمیز تامامیله اؤیره نیلمه میش و اؤرتولو قالدی. حتی بو ساحه ده چالیشان پان تورکیزم دامغاسی ایله دامغالاندی.

بئله لیکه، اولدوقجا زنگین، اینجه، چوخ جهتلی و نئچه مین ایل تاریخه مالیک اولان آذری فولکلورو و ادبیاتی، نئجه دئیرلر، گویدن دوشمه، کؤکسوز، گؤبه لکیمی یئردن چیخما بیر فولکلور و ادبیات شکلینه سالینمیش ایدی. حالبوکی، سونرا گؤره جه ییمیزکیمی، شفاهی ادبیاتیمیزدا فورما، مضمون، بدیعی صنعت، وزن و صنعتکارلیق باخیمیندان اولان اولدوقجا الوان شعر، قهرمانلیق داستانلاری، ناغیللار، مثلر، آتالار سؤزلری، حکمتلی سؤزلر و سایرینین، ائله جه ده حسن اوغلو، نسیمی، فضولی، ختایی، حبیبی و سایر سؤز اوستادلاریمیزین یاراتدیغی اثرلرده کی ادبی فورما، درین اجتماعی مضمون، بدیعی صنعتکارلیق، دولغونلوق، وزن و سایر جهتترین یارانماسی اوچون، نئچه یوز ایل دئیل، بلکه نئچه مین ایل وقت لازیمدیر و حقیقتاً بئله اولموشدور. چونکی ده ده قورقود داستانی و اؤرخون - یئنی سئی آبیده لرینده، خصوصیله ایسلامدان قاباقکی اشکانیلر دؤورو، ماننا و ماد حکومتلری یوز ایلیکلری، اورارتو، گیلزان، هورری، سابیر، قوتی، لوللوی، کاسسی، کاسپی، اوتی، ایلام و سومر حکومتلرینین نئچه مین ایلیک حاکمیتلری دؤورو مدنیتلرینده اولموش و آزی زمانه میزه گلیب

ایران تورکلرینین دیلی و... / ۵

چاتمیش فولکلوریک شعرلر، داستانلار و حتی ادبی اثرلرین هامیسی آذربایجان ادبیاتی دا حساب اولور. اونا گؤره کی، سونرا گؤره جه ییمیز کیمی، بو اثرلرین بیر سیراسی بلاواسطه آذربایجان تورپاقلاریندا و او زامانکی آذربایجان ائللری واسیطه سی ایله، واحید و عمومی تورک دیلینده یارانمیشدیرسا، بویوک حیصه سی او واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفترینین محصولودورکی، او دؤورکو آذربایجان دیاری و خلقلری ده او آتموسفتره داخل اولموش و او شرایطده یاشایب یاراتمیشلار.

ادبیاتیمیزین اون اوچونجو عصردن بری ایله محدودلاشدیریلماسی نین ایکینجی فاجعه لی و آغیر ضربه سی دیلچیلیک علمیمیزه دیمیشدیر. گوره سن ۱۳ - نجو عصرده فولکلوروموز و یازیلی ادبیاتیمیزدا اولموش بیشکین شعر و نثر دیلی، بایاتیلاریمیزین ۴۰٪ - ینده اولان و هنج بیر دیلده گئیشلیک، اینجه لیک، مضمون و صنعت جهتنن تایی، برابری اولمایان جیناس و سایر شعر صنعتی فورمالاری نجه بیردن - بیره یارانا بیلردی؟

گوره سن دهده قورقود، ایسلامدان ۱۴۰۰ ایل اول خلقیمیز طرفیندن آلپ ارتونقانین اولومو مناسبتیله قوشولموش آغیلارداکی، بیر سیرا منظوم مثلریمیزده کی، بوتون منظوم فولکلوروموزون قافیهلرینده کی عروض عنصرلری، عروضون دیلیمیزین فونئتیکیکاسینا خاص چئشیدلی وزن و شعر اولچوسو واحیدلری اولمادان و یارانمادان حسن اوغلو، نسیمی، کشوری، فضولی، ختایی و سایر قدیم صنعتکارلاریمیزین یارادیجیلیغینداکی وزنلرین سس قورولوشونا مناسب و اویغون هتجا و عروض وزنلری، عروض وزنی اولچوسو واحیدلری نجه بیردن - بیره یارانا بیلر و نجه بو الوان، اینجه و موسیقیلی شکیللره مالیک اول بیلردی؟!

آیا آنا دیلیمیزین پولاددان محکم و بیر چوخ حاللاردا استثناسیز اولان / مثلاً ۲۴ مین فعلیمیزین کؤکونون یالنیز مصدر علامتلینی آتماقلا یارانماسی / فونئتیکی، صرف و نحو قایدالاری مین ایللر بویو خلقیمیزین اینجه یارادیجی شعور و دیلیندن

کئچمه دن اؤز - اؤز نه می یارانمیشدیر؟ بئله اولار سا، نه اوچون عرب، فارس، فرانس، روس و... دیل لرینده اوزون عصر لر سور ه سینده یارانما می شدیر؟ بئله سر راست، محکم و استثناسیز گراماتیک قایدالارین فورمالاشیب یارانماسی اوچون تئچه مین ایل وقت لازیم دیر.

آما، متأسیفانه ادبیاتیمیزین ۱۳ - نجو عصر دن بری ایله محدودلاشدیر یلماسی، دیلیمیزین کئچدیگی اوزون و تئچه مین ایلیک تاریخینی، قایدالارینین کئچدیگی یوللاری، اونلارین تدریج له فورمالاشماسینی اؤیرنمک، دیلیمیزین تئچه مین ایلیک زنگین تاریخینی اؤیرنمک ممکن اولما می شدیر. دوغرو دور بعضی دیلچیلریمیز دیلیمیزین سون یئدی یوز ایل سور ه سینده کی تاریخینی، کئچدیگی یوللارین تاریخی شرایطینی اؤیرنمکده بؤیوک زحمتلر چکمیشلر، بعضی بیلگینلریمیز دیلیمیزین تام فورمالاشماسی تاریخینی میلادی ایکینجی و یا دؤردونجو عصر تعیین ائتمیش و بو ایشده بؤیوک امک صرف ائدیب زحمتلر چکمیشلر. بوتون بو ایشلر ایسلام دورو و ایسلامدان تئچه یوز ایل اول دیلیمیزین تاریخینی اؤیرنمکده چوخ مهم دیر، لاکین دیلیمیزین داها اسکی دؤورلرده کئچدیگی تاریخی یولو، میلاددان قابق تقریباً دؤرد مین ایلیک تاریخینی، ایسلاما قدرکی تاریخینی و کئچدیگی یوللاری و باشیندان کئچیردیگی شرایطی اؤیرنمک اوچون کیفایت دئییلدیر. بو دؤورلرده خلقیمیز و عمومیتله او زامانکی ایران تورکلری چئشیدلی شرایطده یاشامیش، دیلیمیزده اونونلا ایلگیلی اهنیش، یوققوشلاردان کئچمیشدیر.

حتی ایسلامدان قابق تئچه مین ایل سور ه سینده چاغداش ایرانین بوتون غربی، مرکزی ایالت و ولایتلرینده، ائله جه خزرین جنوب و غرب ساحیللرینده، دئمک، بو گونکو شمالی و جنوبی آذربایجاندا، مختلف التصاقی دیلی، دیل لرینین کؤکو عئینی اولان، لاکن لهجه و دیالکت سوییه سینده بیر ی - بیریندن فرقلنن بیر سیرا خلقلر، ائللر، قبیله لر، ائل بیرلشمه لری یاشامیشلار. بو مختلف خلقلر و ائلر

ایران تورکلرینین دیلی و... / ۷

داخیلینده داها بیشگین، کامیل، ایشلنمیش، عملی، پراکتیک سایقه و کئچمیشه مالیک اولموش «ایلام» / انشان / دیلی رسمی دولت و تجارت دیلی اولدوغو حالدا، مختلف منطقهلرده خلقلر و ائللر اؤز لهجهلرینده آزاد دانیشمیشلار. ایلام دیلی او دؤورکو عموم تورک دیلینین ایراندا یاشایان تورکلرینین یئرلی اساس، مهم و حاکیم لهجهسی اولموشدور.

هخامنش لر دؤورونده همین وضعیتین داوام ائتمهسی ایله یاناشی، جدی میلی ظلمده تورک دیلی بو خلقلری فشار آلتینا قویموشدور. ساسانیلر دؤورو ایلام دیلی او زامانکی ایران تورکلری داخیلینده رسمیتدن دوشمه میس و ایران اراضیلرینده یاشایان تورک خلقلری اؤز دیلرینده دانیشماقلا و عئینی زاماندا جدی میلی ظلمه معروض قالماقلا برابر، ایلام دیلی اونلارین رسمی یازی و تجارت دیلی اولاراق قالمیشدیر.

قیسا دئمک ایسته سک، ایسلاما قدرکی دؤورلرده خلقیمیزین کئچدیگی تاریخی یوللارلا ایلگیلی دیلیمیزده اهنیش، یوققوشلو یوللار و چئیشدلی شرایطدن کئچمیش و اونلارلا علاقه دار قایدالاری، لغت فوندو و لغت ترکیبی قسما ده ییشمیشدیر.

دئمک، ادبیاتیمیز، ائله جهده دیلیمیز ایسلامدان سونراکی دؤورلرده اولدوغو کیمی، ایسلامدان قاباقکی تقریباً دؤرد مین ایلیک اوزون دؤورلرده ده چئشیدلی اجتماعی - سیاسی - اقتصادی شرایط اوغرامیش، مثبت و منفی حادثه لر کئچیرمیش و بو حادثه لرله ایلگیلی فولکلور و ادبیاتیمیز یارانیب زنگین لشمیش و دیلیمیز اینکشاف ائدیپ قسما ده ییمیش، فورمالاشمیش و بلورلاشمیشدیر.

عمومیتله دئمک لازیمدیرکی، بیر خلق، بیر میللتین دیلی و ادبیاتینی او خلقتین و میللتین تاریخیندن آیری و مجزا شکلیده اؤیرنمک اولماز، بئله بیر تحقیقات لازیمی، دوغرو، واقعی و ایسته نیلن دوزگون علمی نتیجه لر و ثرمز. دیل، ادبیات و فولکلور و خلقدن، خلقی ایسه اؤزدیلی، فولکلور و ادبیاتیندان آیری تصور ائتمک اولماز. بونلار بیری - بیرله علاقه دار، آیریلماز شکیلده، بیری - بیرینه تأثیر ائده -

ائده، بیری دیگریندن غیدالانان حالدا یاشامیش، اینکشاف ائتمیش، زنگین لشیب کامیل لشمیش و ایندی بو دورومدا ایره لیله بیرلر. بو مسئله بوتون خلقلرده اولموش و عمومی قانوندور.

بو دئدیکلریمیزدن نتیجه آلاراق دئمه لی بیک کی، آنا دیلیمیز و ادبیاتیمیزین ایسلامدان قاباقکی نتیجه مین ایللیک وضعیتی، کئچدیگی یوللاری، اوغرا دیغی مثبت و منفی حادثه لری بیلیمک و آراشدیرماق اوچون، آذری خلقیمیز و عمومیتله چاغداش ایران تورکلرینین او دؤورلرده کی دورومو و کئچدیگی یوللارلا بیغجام و قیسا شکیلده تانیس اولماق ضروریدیر. ایسلامدان اولکی ۵ - ۴ مین ایللیک تاریخیمیزله بو تانیشلیقدان مقصد یالنیز و یالنیز دیلچیلیک و ادبیاتشناسلیق باخیمیندان دیل، فولکلور و ادبیاتیمیزین سیاسی، اقتصادی و سایره تاریخی حادثه لرله ایلگیلی اولاراق کئچدیگی یولو قیسا آیدینلاشدیریب آچیقلاماق و بو ساحه ده ایلک آدیملار آتماقدیر، یوخسا ایسلامدان قاباق نتیجه مین ایللیک زنگین تاریخیمیزی، حتی بیغجام و قیسا شکیلده بئله، یازماق اوچون جیلد لرله اثر لازیمدیر و بو ایش بوراداکی هدف و مقصدیمیز، یعنی دیل و ادبیاتیمیزین ایسلامدان اولکی تاریخی، کئچدیگی یوللاری آچیب گؤستریمکله بیر آرایا سیغماز و موضوعدان خاریج دیر.

آذربایجان و چاغداش ایران تورکلرینین ایسلامدان اؤنجه کی قیسا تاریخی

آذربایجان و چاغداش ایران تورکلرینین ایسلامدان اؤنجه کی تاریخینی گؤسترمه دن اول مسئله نی آیدینلاشدیرماغی گرکلی حساب ائدیریک کی، تورکلرین اصل و ایلکین وطنلری اولموش اورتا آسیا یالنیز خزر ده نیزی و آرال گؤل و آراسیندا کی اراضی ایله محدودلاشمیشدیر، بلکه او اورال و آلتای داغلاری آراسیندا کی اراضیدن ده گئیش، یعنی بؤیوک، تقریبی بیر بیضی شکلینده تصور اولونان او تورپاقلاری احتوا ائتمیشدیر کی، اونون شرق کانونوندا بالخاش گؤل، غرب کانونوندا خزر ده نیزی و مرکزینده آرال گؤل و یئرله شیر. دئمک بوتون آذربایجان، خزرین اطرافی، زنجان، قزوین، همدان و حتی چاغداش تورکییه نین شرقی و مرکزی ده تورکلرین اصل و ایلکین وطنلرینین بیر قسمتی اولموشدور.

ان قدیم دؤورلردن بو گئیش تورپاقلاردا اساسا داوار بجرمک و مالدارلیقلا مشغول اولوب، کؤچهری حیات سورن تورک ائللری، قبیله لری و ائل بیرلشمه لری اوتلاق ایزیله شرقدن غربه، شمالدان جنوبا و عکسینه حرکتده اولموش، خزر، آرال، بالخاش گؤللری اطرافی، اورال و آلتای داغلاری، آذربایجان دیاری و بو اراضینین چایلاری اطرافیندا یاشامیش و بونا گوره ده داش قازما لئووحه لری بوتون بو یئرلرده اولموش و داها چوخ اورخون - یثنی سئی چایلاری اطرافیندا قازیلیمیشدیر.

تورک ائللری، قبیله و ائل بیرلشمه لری، ان قدیم زامان لاردان آرتیب چوخالدیقجا و یا قورقلیق و بعضی باشقا طبیعی حادثه لرله ایلگیلی گؤستر دیگیمیز اصل و ایلکین وطنلریندن کؤچوب، شرق، غرب، شمال و جنوب طرفلرینه گئیشلر. بو کؤچمه لرین بیری شرقه دوغرو اولموش و تاریخی هله معلوم اولمایان

او تورک ائل و ائل بیرلشمه لرینین کۆچمه سی اولموشدورکی، بؤیوک اوقیانوس ساحیللرینه، اورادان قوزئیہ دوغرو و نہایت «بئرینق» بوغازیندان آلاسکایا اولموشدور. بو تورک ائللری آلاسکادان جنوبا دوغرو: شمالی، جنوبی و مرکزی آمئریکایا یاییلیب یاشامیش، اورانین اساس یاشایانلارینی تشکیل ائتمیش و بو گون او قاره نین قیرمیزی دهریلی آدلانان اصیل یاشایانلارینی تشکیل ائدیرلر. بونلارین دیللری، تورک دیلی کیمی، التصاقی / آققلوتیناتیو / دیر و چوخلو سۆزلری و دیل قایدالاری، کۆک اعتباریلہ، تورک سۆزلری و قایدالارینا یاخیندیر. بونلارین دیلی اؤیرنیلمکده دیر.

تورک ائل و ائل بیرلشمه لریندن، تاریخی تقریباً بللی اولان، ایکینجی مهم کۆچمه تورک تورپاقلاریندان گوئیہ دوغرو اولموشدور. بو کۆچمه ایکی تورک ائل بیرلشمه سینین اورتا آسیادان، خزرین شمالی و دربند یولو ایله اولموش کۆچو اولموشدورکی، معین فاصله ایله میلاددان تقریباً ۵ - ۴ مین ایل اؤنجه باش وئرمیشدیر. اسکی تاریخ متخصصلری قطعی تاریخی دلیل لرله بو ایکی کۆچمه نی ثبوت ائتمیشلر. بو ایکی آخنین هر ایکسی دربند و یا داریال / داریول / کئچیدی و چوخ احتمال دربند یولو ایله آذربایجان و قافقاز تورپاقلاریندان آراسین شمالی و جنوبو یئرلریندن - ساوالان، سهند، قافلاتی، میشوو، زاقروس و الوند داغلاریندان جنوبا دوغرو اولموشدور. بو کۆچمه نین بیرینجیسی - سومئر ائل بیرلشمه سی اولموشدورکی، اونون معین ائل، قبیلہ و اوبالاری کئچدیکلری یئرلرده یورد سالیب قالمیش و اساس حیصه سی بین النهرینه - دیجلہ و فرات چایلاری آراسیندا اولان چاغداش عیراق یئرلرینه گئتمیش و اورانین جنوب تورپاقلاریندا، بو گونکو بابیل منطقه سینده یورد سالیب قالمیش و بشریتین ایلک یوکسک کئیفیتلی مدنیتین تشکیل ائتمیشلر.

بو کۆچمه نین ایکینجیسی «آشان» و یا سونرالار آدلاندیغی کیمی، «ایلام» بیرلشمه سینہ عاید دیر. بو کۆچمه سومئرلردن بیر مدت سونرا و اونلارین ایزی و

کئچدیگی یوللارلا اولموشدور.

تاریخ گؤستریرکی، «آنشان» تورک ائل بیرلشمه سینینده معین ائل، اویا و قبیله لری آرازین شمالی و جنوبوندا، چاغداش شمالی آذربایجان، هشتری، ساوالان یاماجلاری، زنجان، قزوین، همدان، ساوه، نهاوند داغینین اطرافلی، زاقروس داغلارینین شرقی و غربی یئرلری، سهند و میشوو داغلاری اتکلری، هابله چاغداش لورستان، کاشان و قوم اراضیلرینده یورد سالیب قالمیش و اساس ائللری و حیصه سی بو گونکو خوزستان تورپاقلارینا گلیب مسکون اولموش و اورادا، مرکزی «شوش» اولموش دونیا و بشریتین ایلک پارلاق و مهم مدنیتلریندن بیرینی یاراتمیشلار.

آذربایجان، ایرانین مرکزی و غربی یئرلرینده یئرلشن بیر سیرا سومئر و ایلام ائل و قبیله لری تدریجله بو یئرلرده بویوک خلقلره چئوریلیب اوزلرینه خاص مدنیت و حکومتلر قورموشلار. بو خلقلردن شمالی آذربایجاندا اوتیلر، کاسسیلر، آلانلار،... خزرین جنوب ساحیللرینده امردلر، گونئی آذربایجان و چاغداش ایران کوردوستانی، همدان، ساوه، زرنند، زنجان، قزوین و... ده قوتی، لوللوبی لری، چاغداش خوی دان باشلا یاراق، «نقده» یه قدرکی زاقروس داغلارینین دوغو و باتی یاماجلاریندا اوللری «ارتته = آراتتا» لیلار و سونرالار هورری، گیلزان و سایر آدلانانلاری، چاغداش لورستان و کاشاندا «کاسسی» لری، الوند داغینین جنوب یاماجلاریندا «ائللی پی» لری، وان گولونون شمالی و زاقروس داغلارینین غربینده اورارتولاری گؤستره بیله ریک.

شاید بو خلقلر و ائللرین بعضیلری سومئر و ایلام آخینلاریندان سونرا اورتا آسیادان اولموش، بیزه معلوم اولمایان، آخینلاردان یارانمیشلار. لاکین هر حالدا او زامانلار چاغداش ایرانین غربی، مرکزی ایالت و ولایتلرینده یاشاییب مدنیت یاراتمیش بو خلقلرین هامیسی التصاقی دیلی و دیللی بیری - بیرینه چوخ یاخین اولموشدور.

بو خلقلردن «ارتته» و «هورری» لر هنر، صنعت و معمارلیق و مئتالوژیده بوتون یاخین شرق اولکه لرینی، حتی میصری اوز نفوذلاری آلتینا آلمیشلار، ایلاملار، قوتیلر و کاسسیلر او قدر گوجلو اولموشلارکی، بابیله بئله غلبه چالیب اوزون مدت اورایا حکومت ائتمیشلر، اورارتولار ایسه بؤیوک ایمپراتورلوق یاراداراق، آسوری میلیتاریزمی مقابلینده دایانمیش، بوتون چاغداش شرقی آنادولو و ائرمستان تورپاقلاریندا حکومت قورموش و جنوبی آذربایجانین معین یئرلرینی بیر مدت استیلا ائتمیشلر.

بو خلقلردن قوتی و لوللوبیلر م.ق. ایکینجی مین ایللیگین سونلاریندا ماننا حکومتینی یاراتمیش و آردینجا همدان، ساوه، زنجان، قزوین، خالخال طرفلرینده، ماننالاردان سونرا «ماد» حکومتی و مدنیتی یاراتمیشلار. ماد حکومتی میلیتاریست آسوری حکومتینه سون قویاراق، منطقه خلقلرینه ترقی و اینکیشاف یوللارینی هامارلامیشلار.

ماننلار دؤوروندن باشلایاراق آراسین جنوبو و اورمو گؤلونون اطرافی اراضیلرینده یاشایان تورکلر داخیلینده زردوشتیزمین روشئیملری یارانماغا باشلامیش و مادلار دؤورونده هامان اورمو گؤلو اطرافیندا، او زامانکی خلقینین دیلینده زردوشت طرفیندن «اوستا» و خصوصیله اونون «قاتلاری» شفاهی شکیلده یارانمیشدیر.

سومرلرین میلاددان تقریباً دؤرد مین ایل قاباق اورتا آسیادان، آذربایجان یولوايله، دجله و فرات چایلاری آراسینداکی تورپاقلارا گلیب، اورادا ایلك بشر مدنیتی قورماغا، ایلك میخی الفبا یاراتماغا باشلادیقلاری زامانلار سامی ائل، قبيله و طایفالاری عربستان چؤللرینین جنوبو، جنوبغربی و قیرمیزی ده نیزیغ غرب ساحیللرینده یئرلشن یمن، حضرموت و سایر یئرلرده یاشایار و یا کوچری قبيله لر حالیندا عربستان چؤللرینده حیات سورردیلر.

سومرلر تقریباً مین ایل سوره سینده ایکی چای آراسیندا یوکسک مدنیت و

بؤیوک شهرلر یاراتدیقجا، عربستان چؤلرینده کؤچری یاشایان و یا اورانین غربینده اوتوراق حیات سورن سامیلرین یاواش - یاواش دقتینی اوزونه چکیر و اونلار تدریججه بابل و سومترین ایکی جای آراسیندا یاراتدیقلاری بؤیوک مدنیت مرکزلی اولان بابل، اور، اوروک، لاقاش، کیش، اثرئخ، نیپ پور، له قش، لرسا و سایره شهرلرینه گلیب یاشایردیلار. مین، مین بئش یوز ایل سوره سینده سامیلرین سایه سومئر شهرلرینده خئیلی آرتیر. بئله لیکله ایکی جای آراسی سومئر شهرلرینده ایکی مختلف ائتیک گروها منسوب خلق میدانا گلیر: ۱ - التصاقی دیلی خلقلر. ۲ - سامی لر.

بو میلی ترکیب یاخین شرق تورپاقلاریندا، هند - آوروپا دیلی ائللرین گلمه سی، یعنی م.ق. دوققوزونجو یوز ایلیگین اوللرینه قدر داوام ائتدی. بو تقریبی اوج مین ایل مدتینده / م.ق. ۹۰۰ - ۴۰۰ / سامیلر ایکی جای اراضیلرینده سومئرلی سیخیشدیریب، یئرلرینه صاحب اولدولارسادا، اورادان شرقه دوغرو نفوذ ائدیب ایره لی گئده بیلمه دیلر، حتی اوندان سونرادا ایره لیله یه بیلمه میشلر. نظره گلن بو ایشین سببی اوندان عبارت اولموشدور کی، ایکی جای آراسی اراضینین شرقینده، یعنی چاغداش ایرانین غربی ایالت و ولایتلرینده یوکسک مدنیتلی و قوتلی التصاقی دیلی خلقلر یاشامیشلار، همده سامیلر اوللر سومئر شهرلرینده مدنیتی اونلاردان اویرنمیش ایدیلر.

گوسته ریلن بو اوج مین ایل مدتینده هم التصاقی دیلی، همده سامی خلقلری داخیلینده مختلف خلقلر و میلتره آیریلماغین زمینه لری یاواش - یاواش یارانماغا باشلامیشدیر. بو مدت سوره سینده چاغداش ایرانین مرکزی و غربی ایالت و ولایتلرینده، ائله جه ده آرازین شمالی و جنوبو یئرلرینده یاشایان مختلف التصاقی دیلی ائللر و خلقلر: ایلام، قوتی، لوللوی، کاسسی، هورری، گیلزان، ائلی پی، سابیر، اوتی، کاسپی، امرد، آران، آلبان، ماننا، ماد و باشقالاری واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینده یاشامیش و سابقه سی ده رین، اوزوبیشمیش، ایشلنمیش و

عصرلر بویو همین بو خلقلرین یاخشی بیلیب باشا دوشدویو و تجارت دیللیری اولموش ایلام دیلی اونلارین رسمی دولت و تجارت دیلی و همین دیلین الفباسی میخی الفبا اونلارین الفباسی اولموشدور. بو الفبا سومرلر طرفیندن یاراتمیش و ایلاملار اوللر، آز بیر مدت هیئتروقلیفدن استفاده ائتدیکن سونرا، سومرلرین میخی الفباسی اساسیندا اوللرینه مخصوص میخی الفبا یاراتمیشلار.

ایلاملارین بو الفباسی، شهبه سیز، قوتی لوللوبی، اوتی، کاسپی، کاسسی، ائلیلی پی، ماننا و مادلارین دا الفباسی اولموش و لئووحه لرینی بو الفبادا قازدیرمیشلار، چونکی ایلام دیلی، آکادئمیک مارین دا گؤستردیگی کیمی، بو خلقلرین رسمی دولت دیلی اولموشدور، حتی آکادئمیک مارین فیکرینجه ماننا و مادلارین دیلی ائله هامان ایلام دیلی اولموش و یقین کی، لهجه سوییه سینده اوندان فرقلنمیشلر.

اکثر آوروپا و آمئریکا تاریخچیلرینین دیل لرله گؤستردیکلرینه اساساً، هند - آوروپا دیلی ائللر م.ق. دوققوزونجو عصرین اوللرینده اورتا آسیا و بلخ یولو ایله ایران فلاتینا گلیمیشلر. اون قبیله دن عبارت اولوب اوچو اوتوراق و یئددیسی کؤچری اولان بو هند - آوروپا دیلی ائللر چاغداش ایرانین فارس و کیرمان ایالتلرینده، اورادا حاکیم اولموش ایلام شاهزاده لرینین و دولتینین اجازه سیله مسکون اولورلار، چونکی بو زامانا قدر بو اراضیلرده ایلام شاهزاده لری حکم سورمکده ایدیلر. هند - آوروپا دیلی بو اون ائل اوتوراق حیات کئچیرن «پاسارگاد» ائلینین رهبرلیگی آلتیندا ایدیلر. بو اون ائل، فردوسینین شاهنامه سینین اولینده افسانه وی پارس شاهی ظهمورث حاقیندا:

نیشتن بخسرو بیاموختند   دلشرا به دانش برافروختند

/شاهایازماتی اؤیرتدیلر، اونون قلبینی بیلکله ایشیقلا ندیردی لار / - دئییه، یازیب گؤستردیگی کیمی، یئرلی اهلیدن، یعنی ایلاملار، قوتیلر، ائلیلی پیلر، کاسسیلر، ماننلار و مادلاردان نئجه یوز ایل سوره سینده مترقی حیات، مدنیت و بیلیم

اؤیرندیلر و نهایت م.ق. ۵۵۰ - نجی ایلده ماد اوردو باشچیسی «هارپاک» ین خیانتی نتیجه سینده حاکمیت مادلارین الیندن هخامنش لرین اختیارینا کئچدی. بو تاریخدن گؤستر دیگیمیز التصاقی دیلی او زامانکی ایران تورکلری هخامنش شاهلاری و حاکیم دایره لرینین جدی میلی ظلمونه معروض قالدیلار. بو ظلم هخامنش لرین اوللرینده مادلارین اوچ بؤیوک عصیانینا / بردیا - فرورتیش - چیتران تخمه / سبب اولدوکی، هامیسینین هدفی حاکمیتی پارسلاردان مادلارا قایتارماق ایدی.

دئمک م.ق. ۵۵۰ - نجی ایله قدر داوام ائتمیش اوچ مین، اوچ مین بشش یوز ایل سوره سینده او زامانکی ایراندا یاشایان تورکلرین حاکمیتی ایللرینده اونلارین رسمی دیلی ایلام دیلی، الفبالاری ایسه میخی الفبا اولموشدور. یقینکی، بو مدّته چاغداش ایران تورپاقلاریندا یاشامیش بو خلقلرین فولکلوریا یازیلی ادبیاتی اولموشدور و بیز آشاغیدا اونلارین باره سینده دانیشاجاییق.

بونودا قید ائتمه یی گرکلی ساییریقکی، چاغداش ایران اراضیلرینین یوخاریدا گؤستر دیگیمیز قدیم التصاقی دیلی - تورک دیلی ائللر و خالقلارین یاشادیغی یئرلر، ایالت و ولایتلرین اکثرینده بوگونده تورکلر - آذریلر یاشاییر و بو یئرلردن باشقا بیر سیرا باشقا منطقه لر، ایالت و ولایتلرده ده یاشاماقدادیرلارکی، چاغداش ایران اهالیسینین ۵۲٪ سینی تشکیل ائدیرلر.

هخامنش لر دؤورونده یوخاریدا گؤستر دیگیمیز او زامانکی ایراندا اولان تورک توپولوملاری میلی ظلمه معروض قالیرلارسادا، اؤز دیللری و میلیت لرینی ساخلاییرلار.

آسوری میلیتاریست حکومتی نین شاهی آسور بانیبال م.ق. ۶۴۵ - نجی ایلده ایلام حکومتینه سون قویدوسادا، ایلام دیلی، نچه مین ایلدن بری رسمی و منطقه ده یاییلمیش دیل اولدوغو اوچون، هله رسمی دیللردن بیر اولاراق هخامنش شاهلاری طرفیندن استفاده اولوندو. ایلام حکومتی نین آرادان گئتمه سیله، حکومت

و تورپاق بیرلیگی آرادان گئتمه‌دی و داوام ائتدی، واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئری، یعنی تورک خلقلری آراسینداکی علاقه قالدی. بو زامانا قدر بو آتموسفئره داخیل اولموش تورک خلقلرینین هر بیرینین دیلی، ادبیاتی و مدنیتی اولکی کیمی تقریباً واحید خطده اینکیشاف ائتمه‌یه داوام ائتدی و مختلف تورک کوتله‌لری آراسینداکی مدنی ایلگی ضعیفله‌مه‌دی، ایلام دیلی شفاهی شکیلده قالدی.

مادلارین سونلاریندا، آستیاک شاه زامانیندا زردوشت دینی آذربایجاندا یارانیب، تقریباً رسمی دین اولدوغو، دینی کیتاب اوئستا، اونون اساسینی تشکیل ائتمیش «قاتلاری» دعالاری، دینی عبادت یئرلری اولان آتشکده‌لر و دین خادیم‌لری اولموش «موغ» لارین یارانماسی و اوز دیل‌لرینده - ماننا دیلینده یازیب اوخومالاری اوجوندان، تورک دیلی آذربایجاندا خئیلی اینکیشاف ائتمیش و فولکلور چیچکلنمیش ایدی.

آذربایجانین زردوشت دینینین مرکزی اولدوغو، آتروپاتین تدبیرلری نتیجه‌سینده یونانلیلارین بو دیارا یول تاپا بیلمه‌مه‌سی و هئلتنیزمین بورادا نفوذ ائتمه‌مه‌سی اوجوندان، تورک دیلی و زردوشت دینی آذربایجاندا تمیز قالب، عادی اینکیشافینا داوام ائتمیشدیر.

م.ق. ۳۳۱ - نجی ایله اسکندرین هخامنش شاهی دارایا غلبه چالیب فارس حاکمیتینه سون قویماسی و همین زامانلار «آتروپات» ین رهبرلیگی آلتیندا مستقیل «آتروپاتکان» / آذربایجان / حکومتی نین یارانماسی آذربایجاندا تورک دیلی، فولکلور و ادبیاتینین اینکیشافینا جدی تأثیر ائتدی. اسکندر غلبه چالاندان سونرا، معلیمی ارسطونون ایسته‌گی ایله، ایران‌دان الده ائتدیگی بیر سیرا کیتابلاری یونانا گؤندردی والده ائتدیگی اوئستا کیتابینین نسخه‌لرینی داغیدیب آرادان آپاردی.

اسکندرین یئرینی توتان سئلوکیلرین تقریباً سکسن ایلیک / م.ق. ۲۵۰ - ۳۳۰ / حاکمیتلری ایل‌لرینده هئلتنیزم، آذربایجان‌دان باشقا ایرانین هر یئرینه حاکیم

ایران تورکلرینین دیلی و... / ۱۷

اولوب نفوذ ائتدیسسهده، چاغداش ایرانین خوزستان و ایلام ولایتلرینده کی تورک دیلی ایلاملار، هابئله چاغداش همدان، ساوه، زرنند، زنجان و... یئرلرینده یاشایان ماد و ماننلارین نسلی اولان تورکلر اؤز دیلری و میلی خصوصیتلرینی قوروویوب ساخلادیلار و شبهه سیز، فولکلورلاری دا گئنیشله نیب قول بوداق آتدی و ادبیات دا چیچکلندی.

یونانلیلارین حاکمیتی اوزون سورمه دی و م.ق. ۲۵۰ - نجی ایلده خزرین جنوبشرقی، اترک چایی کنارلاری، چاغداش عشق آباد / اشک + اووا / ین ۱۲ کیلومتر شمالشرقینده «نیسا» آدلانان مرکزلی اولموش تورک دیلی «پارت» ائلی، اؤز رهبری ارشک / ار + شک = شق / ین باشچیلیغی آلتیندا سنلویکیلرین حاکمیتینه سون قویاراق، اشکانی شاهلاری سولاله سینی یاراتدیلارکی، ۴۷۷ ایل تام قدرت و باجاریقلا، ابتدایی دئموکراتیک اوصول ایله ایرانا حکومت ائتدیلر.

اشکانی شاهلاری، فارس هخامنش لر کیمی، اؤز دیلرینی ایمپراتورلوغا داخل اولان بوتون میللتلره تحمیل ائتمه ییب، اونو رسمی و دولتی دیل اعلان ائتمه دیلر و ایمپراتورلوغا داخل اولان میللتلر اؤز اراضیلرینده، فیشارسیز و آزاد شکیلده اؤز دیلرینی ساخلادیلار و اشکانی / پارت / پهلوی دیلی دولتی دیل اولدو.

اشکانی شاهلاری همده دین آزادلیغی اعلان ائدرک، هئچ بیر دینی رسمی دولتی دین اعلان ائتمه دیلر. بونا گؤرده چاغداش ایرانین غرب، مرکز قسمتلی و آذربایجاندا اساسا زردوشت دینی یاییلدیغی حالدا، اورادان غرب قسمتلرده قسما مسیحیت و اولکه نین شرق قسمتلرینده معین درجه ده بودیزم یاییلمیش ایدی.

اشکانی شاهلارینین دیل و دین باخیمیندان بو دئموکراتیک داورانیشلاری ایله یاناشی، اونلار اوز میلی وارلیقلاری و او زمانکی ایراندا یاشایان تورک دیلی اساس خلقلره بؤیوک حرمت بسله بیر و اؤز اوزون مدتلی حاکمیتلرینی اونلارا یاخینلیق، قارداشلیق و اونلارا آرخالانماق نتیجه سینده ساخلامیش ایدیلر. بو واقعیتی اشکانی شاهلارینین هم سلطنتی، همده عمومی مجلسلرینده تورک دیلی خلقلره

وئردیکلری یئرلر، هابئله ایمپراتورلوقلاریندا دؤرد استراحت یئری، دؤرد سیاسی مرکز و بیر نوع باشکنده مالیک اولمالاری گؤسته ریر.

اشکانی شاهلاری بوتون حاکمیتلری بویو دؤرد شهری اساس سیاسی مرکز بیلردیلر، بونلارین بیرینجیسی پارتلارین آنا شهری اولموش «نیسا» شهری ایدی کی، چاغداش عشق آبادین شمالغربینده یئرله شیردی. ایکینجی مرکزی شهر او زامانکی آذربایجانین باشکندی «شیز = گنژک = گنجک» شهری ایدی کی، بوگون «تخت سلیمان» آدلانیر، اوزوده اورمو گؤلونون جنوبشرقینده «تکاب» شهرینین شمالشرقینده و «سایین دژ» له زنجانین تام آراسیندا یئرله شیر. بو شهر آلپارتونفا طرفیندن تیکلمیشدیر. اوچونجو «ائکباتان» / همدان / ایدی کی، ماد تورکلری اولادی نین مرکزی ایدی و نهایت دؤردنچو مرکزی شهر چاغداش خوزستاندا یئرله شن «شوش» شهر ایدی کی، ایلام خلقینین نچه مین ایل باش کندی اولموشدو. اشکانیلر تیسفونودا باش کند ائتمیش ایدیلر.

اشکانیلر دؤورونده یوخاریداکی گؤستردیگیمیز او زامانکی ایراندا یاشامیش تورک توپلوملارینین دیلی، فولکلورو و ادبیاتی اینکشاف ائدیب گئیشلندی. بو دؤوروده اشکانی شاهلاری ادبی اثرلره چوخ اهمیت وئردیلر، بئله کی، بالاش اوستانین مختلف داغینیق حیصه لرینی بیر آریا توپلاییب یئشیدن اوئستا کیتابینی دوزلندی. اشکانیلر دؤورو هنر رساملیق و هیکل تراشلیق چوخ اینکشاف ائتدی و دؤورون بویوک و ادلیم شخصیتلری و باش وئرمیش تاریخی حادثه لر ایله ایلگیلی چوخلو قهرمانلیق داستانلاری، ناغیللار و افسانه لر یارانماغا باشلادی. لاکین تأسفلر اولسون کی، بو دؤورون اکثر هنری، بدیعی و مدنی اثرلری اشکانیلردن سونرا ایش باشینا گلیمیش، اشکانیلر و عمومیتله تورک خلقلری، دیلی و مدنیتلری ایله قاتی دشمن اولموش ساسانی سولاله سی شاهلاری و اونلارین باشیندا بو سولاله نین اساسینی قویان اردشیر بابکان طرفیندن بیله - بیله آرادان آپاریلیب محو ائدیلمیش دیر و شبهه سیز، بونلارین معین حیصه سی یئر آلتیندا قالیر. بو دؤورودن

قالان بیر سیرا یوکسک صنعتکار لیقلایونوب قایرلیمیش هئیکلر آیدین گؤستریرکی بودورده فولکورلایاناشی صنعت و ادبیات دا چوخ اینکیشاف ائتمیشدیر. آما یننده تأسفلر اولسونکی، بو دؤورون حادثهلری و شخصیتلری ایله علاقه دار یارانمیش مختلف داستانلار، افسانهلر، قهرمانلیق داستانلاری و سایره فولکلوریک و ادبی اثرلر، ساسانیلر دؤورونده، ساسانی شاهلارینین امری و فرمانیله ساسانی دؤورو فارس دیلینه چئوریلیب اورژیناللاری آرادان آپاریلیمیشدیر. حتی زردوشتیزمین دینی کیتابی «اوستا» انوشیروان شاهین امریله ساسانی دؤورو فارسجاسینا چئوریلدیکن سونرا، اورژینالین نه اولدوسوندان هئچ بیر خبر یوخدور.

اشکانیلر دؤورو یارانمیش فولکلوریک اثرلر ساسانی شاهلاری زامانی ساسانی دؤورو فارس دیلینه چئوریلدیکن سونرا، یازیلیمیش و «کارنامه اردشیر بابکان» و سایره ساسانیلر دؤورو اثرلرینده ثبت اولموش، فارسلارین کیومرث، سیامک، هوشنگ، طهمورث، جمشید، ضحاک، فریدون و... کیمی افسانهوی شخصیتلری ایله بیرلیکده تاریخی حادثهلر و شخصیتلر کیمی قلمه وئرله رک، یازیلی شکیله دوشموش، ایسلام دؤورنه گلیب چاتمیش و فردوسی نین شاهنامه نی یازماسیندا اساس قاینقلاریندان اولموشدور.

بیلیریککی، فارسلار حاکمیتی تورک مادلاردان آدیقدا هم ماد شاهلارینین میللتلره تام میلی حق وئرمه سیندن، بو مسئله نین اوزامانا گوره حدیندن آرتیق دئموکراتیک اولماسیندان، همده بعضی ماد رهبرلری و اوردو باشچیلارینین خیانتیندن استفاده ائتمیش ایدیلر. حاکیمیتین اشکانیلردن ساسانیلره کئچمه سینده ده تقریباً عینی مسئله تکرار اولموشدور. بورادا اردشیر بابکان و عمومیتله فارس اعیان اشرافلاری اشکانیلرین اونلارا میلی حقوق وئرمه سی، اونلارین داخیلی ایشلرینده دخالت ائتمه مه سیندن استفاده ائدیپ، اوردو یاراتدیلا، همده اشکانیلرین دایاقلاری اولان بؤیوک پارت عایله لریندن اوچو، اشکانیلرین سون

شاهی اردوانی حمایت ائتمه ییب، اردشیری دستکله دیلر، بیر صورتده کی، اردوان اردشیرله دویوشوندن نچجه ایل اول روملارلا دویوشموش و اونلارا بویوک غلبه چالمیش ایدی.

بو ایکی عامیلدن علاوه، اوچونجو عامیلده اردشیرین غلبه سینه تاثیر گؤستریمیشدیر. بودا دینی عامیل اولموشدور. گوردوک کی، اشکانی شاهلارینین رسمی دولتی دینلری اولمامیش و حاکمیتلری زامانی دین آزادلیغی اعلان ائتمیش ایدیلر. ایرانین اکثر یئرلری و خلقلری، او جمله دن اکثر تورک و فارس یاشایان منطقه لرین اهالیسی زردوشتی ایدیلر و بو یئرلرده زردوشت آتشکده لری و اونلاری اداره ائدن بویوک، چوخ عده لی و مرکب تشکیلاتلی موغلار وار ایدیلر کی، خلق داخیلینده گئیش و ده رین نفوذا مالیک ایدیلر. آتشکده لرین چوخلو وقف یئرلری، ثروتلری و موغلارین طنطنه لی و گئیش حیاتلاری وارایدی.

موغلار هله ماد دؤوروندن چالیشیردی لار کی، زردوشت دینین رسمی دولتی دین اولماسیله نفوذ و قدرتلرینی آرتیریب، دولت دستگاهیندا مهم و ایکینجی یئر توتسونلار. اشکانی شاهلارینین بو ایشه راضی اولماماسی موغلاری اشکانیلر حاکمیتی ایله مخالف و دوشمن ائتمیش ایدی. موغلارین بو دوشمنلیگی اشکانیلرین سونلاریندا داهادا آرتیمیش ایدی، چونکی موغلار خیرستیانیلیغین روم ایمپراتورلوغون رسمی دولت دینی اولماسیله کئشیشلرین قدرت و نفوذلارینین نه قدر آرتماسینی مشاهیده ائدیر و اؤزلری زردوشتیزمین رسمی دولت دینی اولماسینا عملی شکیلده جان آتیر و بئله بیر ایشی گورمک ایسته یین حکومت، شاه و سولاله نین ایش باشینا گلمه سینی آرزولاییردی لار. اونلار اوچون یالنیز قدرت و نفوذ مهم ایدی.

اردشیر اوچون ایسه اساس هدف و مقصد حاکمیتی تورک اشکانیلردن آلیب، فارس ساسانیلرین الینه، اؤز عایله سینه تاپشیرماق، مطلقیت باشیندا دایانماق، اؤز میللتینی بوتون ایران میللتلریندن اوستون توتماق، اونلاری فارسلا تاج ائتمک و فارسلاشدیرماق ایدی. اونون اوچون اکثر ایران خلقلرینین خرافات و موهوماتدا

غرق اولماسی، میلی حقوقدان محروم اولاراق، گئری و عاوام قالماسی ادا مطرح دئییلدی. اردشیرله موغلارین هر ایکسینین هدفی، نتیجه اعتباریله عئینی ایدی. بونا گوره ده اونلار اولدن بیرلشمیش ایدیلر و حاکمیتی اله آلماق هامان، اردشیر زردوشت دینینی رسمی دولتی دین اعلان ائدرک، موغلارین باشچیسی «تسر» ی اشکانیلر دؤورو اثرلرینی محو ائتمه یه مأمور ائتدی. تسردن سونرا بوتون زردوشت موغلاری ساسانی شاهلاری ایله سیاست مئیدانیندا آرخا - آرخایا دایانمیش، شاهلارین گؤستریشلرینی، خصوصیه تورک خلقلرینه قارشى اولان امرلرینی اجرا ائدیر و نتیجه ده نه تکجه اشکانیلر دؤورو تورک آبیده لری، لئووحه و آنیتلارینی، یازی و اثرلرینی آرادان آپاریردیلار، بلکه ان قدیم دؤورلر: ایلام، کاسسی، قوتی، لوللوی، ماننا، ماد،... دؤورلری اثرلرینی ده بیله - بیله و یا اهمیت وئرمه مک نتیجه سینده آرادان آپاریردیلار.

بوتون بونلارین نتیجه سینده اشکانیلر دؤورو و اوندان قباککی دؤورلرده ایران اراضی سینده اولموش تورک خلقلرینین ادبی، هنری، هیکل تراشلیق، فولکلوریک، موسیقی و سایره آبیده لری و اثرلرینه جدی ضرر ده یدی و اونلارین بؤیوک حیصه سی آرادان گئتدی، گؤزل بینالاری چوخ یئرلرده خاراب اولوب، یئر آلتیندا قالدی، حتی اشکانیلرین ایلك مدنی مرکزی و باش کندی اولموش «نیسا» شهری تامامیه تورپاقتا گؤمدورولدو. حتی قدیم دؤورلرین، خصوصیه ایران تورکلرینین ماننا، اورارتو و سایره خلقلرینین بیر چوخ تاریخی سندلرینی قورویان آسوری ایمپئراتورلوغونون نینواداکی آرشیوی بئله ساسانی شاهلاری واسیطه سی ایله داغیلدی و قسما آرادان آپاریلدی. بونا گوره ده اشکانیلر دؤورو ایران تورکلرینین، او جمله دن آذریلرین دیلی، فولکلور و ادبیاتی باره ده قایناتلار داها چوخ روم منبعلریندن و یا علمی قازینتی لاردان الدهه ائدیلمیش و ائدیلمکده دیر.

اشکانیلرین آرادان گئدیب، فارس ساسانی شاهلار سولاله سینین ایش باشینا گلمه سی ایله ایراندا اراضی و میلی ترکیب جهتنده مهم ده ییشیکلیک اولمادی، آنجاق اشکانیلرین دموکراتیک و میلی برابرلیک سیاستلرینین یئرینی

دیکتاتورلوق، استبداد، میلی ظلم و شوونیستی سیاست توتدو. روملارلا محاربه لر اشکانیلر دؤورو کیمی داوام ائتدی، آنجاق غیر فارس میلترلرین جوانلاری بو محاربه لرین قوربانلاری، توپ اتی و فارسلا اونلارین باشچیسی و قوماندانلاری اولدولار. بو محاربه لرین، طنطنه لی قصرلری، سارایلارین و فارس اعیان - اشرافلارینین آغیر بودجه و خرجلری غیر فارس میلتلره تحمیل اولدو، اونا گؤره کی، فارسلا، هخامنشلر دؤورو کیمی، اساسا هر جور وئرگی و مالیاتدان معاف ایدیلر. نيسا، ائکباتان، شوش و سايره مهم اشکانی مرکزلی و شهرلی اونودولوب، طبیعتین اختیارینا وئریلدی و عوضینده «بیت شاپور»، «مدایین» و سايره تازا فارس شهرلی یارانیب آبادلاشدی.

زردوشت دینی ساسانیلرین رسمی دولت دینی ایدی، بو دینین مقدس مرکزی، نئجه دئیرلر، کعبه سی آذربایجانین باش کندی «شیز - گنzk - گنجک» / بوگونکو تخت سلیمان / اولدوغو اوچون، بو شهر اینکیشاف ائتدی، بورادا یئرلشن زردوشتیزمین اساس آتشکده سی اولان «آذر گشنسب» ساسانی شاهلارینین زیارتگاهی و دقت مرکزینده دایانان یئر اولدو. ساسانی شاهلاری مداین دن پیادا «آذر گشنسب» ین زیارتینه گلر و سونسوز ثروتله بورادا افسانه وی بینالار، عبادتگاهلار و مقدس یئرلر تیکدیردیلر. لاکین آذربایجان و گنzk شهرینه اولان بو توجه یالنیز دینی نقطه نظر دن ایدی، یوخسا ساسانی شاهلاری آذربایجان تالاییب چاپیر، آذربایجانلیلاری آغیر وئگیلر آلتیندا ازیردیلر. آذربایجان اراضیسینین بؤیوک قسمتی «آذر گشنسب» آتشکده سینین وقفی ایدی.

ساسانیلر دؤورونده اورتا آسیا و شمالی قافقاز تورکلری آردیجیل شکیلده خوراسان طرفیندن و دربند کئچیدیندن ساسانیلره قارشى هجوملار ائدیردیلر. ساسانی شاهلاری بو هجوملارین قارشیسینی آماق ماهاناسی آلتیندا، ایران تورک توپلوملارینین مهم و اساسی اولان آذربایجانى فارسلاشديرماغا چالیشیردیلار. بو ایش اوچون مختلف ساسانی شاهلاری، خصوصیه انوشیروان مختلف تات و فارس کوتله لری، ائل و قبیله لرینی فارس منطقه لریندن آذربایجانا کؤچوروب،

اونلاری آرازین شمالی و جنوبوندا ایستراتژیک نقطه لرده یئرلشدیریر و ساسانی سولاله سیندن اولان فارس اعیان - اشرافلاریندان اونلارا شاهلار تعیین ائدیردی. بو تعیینی شاهلار اوز سارایلاری، دربارلاری و حکومت دستگاهلاریندا فارس دیلینی رسمی دیل کیمی ایشله دیر، یئرلی اهالینی ده، امکان داخیلینده، فارسجا دانیشماغا مجبور ائدیردیلر. بو شاهلار و اونلارین حکومت دستگاهلاری اؤزلرینی یوکسک عیرق و نژاددان حساب ائدیر، فارس دیلینی یوکسک عیرقه خاص دیل و تورک دیلینی آلچاقلارا مخصوص بیلیر و آیدینلاری، یازیچیلار و شاعیرلری تورکجه دئیل، فارسجا یازماغا مجبور ائدیردیلر. بو شووونیستی حرکت ساسانیلردن سونرا دا آذربایجانین خانلیقلاریندا داوام ائتمیشدیر. اونون نمونه سی گنجه خانی «اخستان» شاهین نظامیه گؤندر دیگی سیفاریشده گؤروروک کی، نظامی اونو «ئیلی و مجنون» اثرینین مقدمه سینده آچیق و آیدین شکیلده قلمه آلاراق گؤستر میشدیر کی او (نظامی) بو منظومه نی تورکجه یازماق ایسته میش، لکن مجبوری حالدا فارسجا یازمالی اولموشدور.

بو کیچیک فارس کوتله لرینین بعضیلری بوگونه قدر قالسادا، اونلارین اساس قسمتی زامان - زامان آذری خلقی داخیلینده حل اولموشدور. اونلارین بوگونه قدر قالان کیچیک کوتله لریندن شمالی آذربایجاندا تات و تالیشلاری، جنوبی آذربایجاندا ایسه تالیشلاری گؤستمک اولار.

ساسانی شاهلارینین بو تشبثلرینه رغما، بو دؤورلرده مختلف تورک ائل، اوبا و قبیله لری قافقازین شمالی و خوراسان طرفلریندن ایران اراضیلرینه گلیب اسکی سویداشلارینا قوشولاراق، آذری میلیتی نین فورمالاشماسیندا اشتراک ائدیپ، ایران تورکلرینین ساسانی شاهلارینین فارسلاشدیرما سیاستی مقابلینده مقاومتلرینی گوجلندیر میشدیر.

ساسانی سولاله سیندن اولموش و اونلارا جدی شکیلده باغلی و فارسلیقدا متعصیب اولان گؤستر دیگیمیز بو خانلیقلار، اؤز آرالاریندا چوخلو توقوشما

و دؤیوشلرینه باخمایاراق، ساسانیلرین آخیرینا قدر اوز حاکمیتلرینه داوام ائتدیلر. بو خانلیقلار حتی سونرالاردا اوز خانلیقلارینی اوزون مدت ساخلامیشلار.

ساسانی سولاله سینین آخیرینا قدر، مداینه باغلی اولاراق، حاکمیتینه داوام ائتمیش بو محلی شاهلیقلارین مهملرینده بیر «مهرانیلر» سولاله سی اولموشدورکی، تقریباً ائرامیزین ۷۰۵ - ۵۱۰ - نجی ایللر سوره سینده حاکمیت ائتمیشلر. مهرانیلر معین حاللاردا بیزانس، ساسانیلر، خزرلر و عربلر قارشى مبارزه آپاراراق، داخلی استقلاللارینی ساخلامیشلار سادا، چوخ و اساس حاللارادا ساسانیلره باغلی اولموشلار. مهرانیلرین ان مشهور سرکرده شاهی «جوانشیر» / م. ۶۸۳ - ۶۴۲ / اولموشدورکی، عربلر قارشى دؤیوشده ساسانی اوردولارینین سیراسیندا آلبان قوشونلارینین سرکرده سی و رهبری کیمی، مداینده اولوب، عربلر قارشى دؤیوشلرده قهرمانلیقلار گؤستریش و ساسانی اوردولاری مغلوب اولاندان سونرا وطنینه قایتمیش، ساسانیلره قارشى دؤیوشه رک، حاکمیتینه داوام ائتمیش، عربلر قارشى، گورجولرله بیرلیکده، دؤیوشموش و بیزانسان یاردیم آلمیشدیر. حتی جوانشیر اموی خلیفه سی معاویه ایله / خلیفه لیگی ۶۸۰ - ۶۶۰ م. / گوروش اوچون ایکی دفعه دمشقه گئدیب، عربلرله صلح مقاوله سی باغلا یاراق، آلبانین داخلی استقلالینی قوروموشدور.

دئمک، ساسانیلر دؤورونده و ایسلامین اوللرینده آلبانلار مسیحی اولموشلار سادا، دیللی تورک اولاراق قالمیشدیر. جنوبی آذربایجاندا، وضعیت دینی جهتدن فرق نسه ده، ائتنیک و دیل جهتدن شمال کیمی اولموش و معاویه نین آذربایجانا گؤندردیگی نماینده لر و مأمورلار دؤنه - دؤنه بو دیارین تورک دیللی اولماسینی آچیق گؤستمیشلر.

دئمک، ساسانی شاهلارینین فارسلاشدرما سیاستی ایرانین بوتون تورک دیللی کوتله لر، ائل و خلقلری باره ده اجرا اولموشدور، لاکین بونا رغما بو تورکلر ایستر بوتون آذربایجاندا، ایستر ایرانین مرکزی ایالت و ولایتلری اولان همدان، ساوه، زرند، زنجان، قزوین طرفلرینده، ایستر سه ده خوزستان و ایلام منطقه لرینده اؤز

میللی وارلیقلاری و دیلرینی قوروویوب ساخلامیشلار. بوتون بو ایران تورکلری ایسلامدان سونرا اورتا آسیادان گلیمیش مختلف تورک ائللری و قبیلهلری طرفیندن تقویت اولموشلار. بو ائللردن اوغوز طایفالاریندان بایاتیلار، افشارلار، بگدیلیلر، قیدرلر و سایرینی، هابئله عراقدان کؤچورولوب گلیمیش خلجلیری گؤستریمک اولار. خوزستان و ایلام تورکلرینه گلدیکده ایسه، اونلار اشکانیلر دؤورو، اشکانی حاکیم دایره لرینین توجوهو و بعضی پارت - اشکانی طایفالارینین اورایا کؤچمه سی نتیجه سینده خئیلی گوجلنه نیب محکم لندی. بو تورکلر ایسلامدان سونرا ادا اؤز حیاتلارینا داوام ائتمیش و بعضی ایسلام تاریخچیلرینین دقتی نی ده جلب ائتمیشلر. بو تاریخچیلردن استخرینی / وفاتی هق. ۳۴۶ / گؤستریمک اولارکی، «مسالک الممالک» اثرینده تورکلرین نسبتاً کوتله اولاراق، شوش خارابالاری اطرافیندا یاشاماسیندان معلومات وئره رک، یازیرکی، اونلارین دیلی نه فارس، نه ده عربی دیر. استخری بو دیله «خوزی» دئییر. خوزستان، ایلام، شهر کورد و سونقور و سایر او منطقه لرین تورک دیلی اهالیسی بو گون آذری دیلینین بیر لهجه سینده دانیشیر و یاشیلاری اؤزلرینی اشکانی بیلیرلر.

اسکی ایران تورکلرینین قدیم تاریخی باره ده، دیل و ادبیاتلا علاقه دار، قیسا و بیغجام شکیلده دئدی کلریمیزی بئله یئکونلاشدیرا بیلهریک:

تاریخه معلوم اولان میلاددان دؤرد، بئش مین ایل اولدن ایسلاما قدرکی اوزون تاریخی دؤورده چاغداش ایرانین بوتون غربی، مرکزی و خزرین جنوبی ایالت و ولایتلرینده، شمالی و جنوبی آذربایجاندا داخل اولماقلا، همیشه تورک دیلی ائللر، قبیله لر، ائل بیرلشمه لری و خلقلر یاشاییب، بشریتین و ایرانین ان اسکی و ان زنگین مدنیتی، هنری و صنعتی نی یاراداراق، اونونلا بوتون یاخین شرق، میصر و حتی آوروپایا اؤرنک اولموش و یول گؤستریمیشلر.

چاغداش ایرانین بو گؤستریدیگیمیز یئرلرینین همیشه تورک دیلی اولموش اهالیسی، گؤستریدیگیمیز مین ایلیک لرده واحید تورک دیلینده دانیشمیش، بشریتین ایلک ان یوکسک مدنیتلریندن بیرینی یاراتمیشلار.

آذربایجان و ایران تورکلرینین ایسلامدان اؤنجه کی دیلی

بوگون آذربایجان جمهوریسینی نین یئددی میلیون نفوسو و ایران جمعیتی نین ۵۲٪ تشکیل ائدن تورکلرین دیل ایله ایلگیلی قیسا و الدوقجا ییغجام تاریخی ایله تانیس اولدوق. خلقیمیز تقریباً بو آلتی مین ایلیک تاریخ سوره سینده اولدوقجا چؤشیدلی، یونگول و آغیر دؤورانلار کئچیردیکجه، اونون دیلی ده، خلقله بیرلیکده، اهنیش - یوقوشلارین شاهیدی اولموش، حادثه لرله ایلگیلی تکمیل لشیب، بلورلاشمیش، قایدا - قانونلاری قیسا، ییغجام و گؤزل شکله دوشموش، قونشو خلقلرین دیل لرینه تأثیر ائدیپ، اونلاردان تأثیرلنمیشدیر.

بیر طرفدن یوخاریدا اشاره ائتدیگیمیزکی، کومونیزم آذربایجان ادبیاتینی ۱۳نجو عصر شاعری حسن اوغلو ایله محدودلاشدیرمیش، دیگر طرفدن ایسه کاپیتالیزم، اینتلیجئننت سئرویسین دیکته سی و شوونیزمین ایله آذربایجان دیلینی تقریباً هامان زامانلاردا، موغوللارلا میدانا گلیمیش دیل گؤسترمه یه چالیشمیش، ادعا ائتمیش و ائدیرکی، آذربایجان اهالیسی و ایرانین باشقا یئرلرینین تورکلری موغوللارین هجومو زامانی تورکلشمیش و اوندان قاباق فارس ایمیشلر. بو ساغ و سول عامللرین بو معناسیز ادعالاردان هدفی آذری میللتینی محو ائتمک اولموشدور.

لاکین سون یوز، یوز اللی ایل سوره سینده یاخین شرق، او جمله دن ایران تورپاقلاریندا آپاریلیمیش علمی قازینتی ایشلریندن الدهه ائدیلمیش اثرلر و اونلارین آوروپا عالیملری طرفیندن آراشدیریلما سی آیدین گؤستریرکی، شمالی و جنوبی آذربایجان و چاغداش ایرانین تورک نشین منطقه لری ۵ - ۶ مین ایلدن بری، آراسی کسيلمهدن، همیشه تورک ائللری، خلقلری و سوی بیرلشمه لرینین دوغما وطنی

اولموش و هئچ بیر دؤورده بو یئرلرده تورکدن باشقا بیر میللت یاشامامیشدیر و قدیم، ایسلاما قدرکی دؤورلرده چاغداش ایرانین بو تورک نشین منطقه لرینده تورکلره خاص واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئری حاکیم اولموش و بو یئرلرین تورکلری، مختلف لهجه لرده اولسادا، او زامانین واحید تورک دیلینده دانیشمیش و واحید رسمی یازی دیلینه مالیک اولموشلار.

دئمک، ایسلامدان اول و هند - آوروپایی دیللی ائللرین ایران تورپاقلارینا گلمه سیندن قاباق، یعنی م.ق. دوققوزونجو یوز ایللیگین اوللرینه قدر چاغداش ایرانین غربی، مرکزی و خزرین جنوبی تورپاقلاری، آرازین شمالی و جنوبی یئرلری و قسما فارس ایالتی منطقه سی بو دیارین ایلک مدنیت اوجاغی اولموش، همده بو مدنیت عموم بشرین ایلک یوکسک مدنیتلریندن بیری اولموشدور.

بوگونکو ایرانین گؤستر دیگیمیز یئرلرینده م.ق. دوققوزونجو عصره قدر اشاره ائتدیگیمیز بو یوکسک سوییه لی مدنیتی قورموش خلقلر، ایلام باشدا اولماقلا کاسسیلر، قوتیلر، لوللوپیلر، ارتتیلر، هورریلر، گیلزانلار، اوتیلر، کاسپیلر، و ماننالار اولموشلار. قید ائتدیگیمیز مین ایللیکلرده بوتون بو خلقلر واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینده یاشامیش و بو آتموسفئرین باشیندا اوزون و ده رین کئچمیش و تجربه یه مالیک اولموش ایلام خلقی و مدنیتی و اونون بیشمیش دیلی بوتون بو خلقلرین و منطقه ده یاشامیش ائل، اوبا و سوی بیرلشمه لرینین رسمی دولتی و تجارتی دیلی اولموشدور. بوتون اسکی تاریخ متخصصلری قید اتدیرلرکی، بو ایلام دیلی التصاقی و اورال - آلتای دیل لرینه عاید اولموشدور. دئمک، چاغداش ایرانین سنتی مدنیتینین کؤکو ایلاما قایدیر. هخامنش لره قدر نئچه مین ایل گؤستر دیگیمیز مدنی آتموسفئرین دولت و رسمی دیلی اولموش ایلام دیلی، هخامنش لر دؤورونده ده رسمی اداری و دولتی دیل ایدی، نئجه کی، ایلاملارین باش کندی «شوش» اونلارین رسمی و اساس باش کندی ایدی. گوروندویو کیمی، ایلاملار اوج اساس طایفایمیشلر و اونلارین بیرینین آدی «خوزی» اولموشدورکی، هم ایلام دیلی

ایسلام دؤورو بو آدلا آدلانمیش، همده «خوزستان» ولایتی نین آدی اولموشدور. ایلاملارین دیلی بو گونده «شوش» خارابالاری اطرافسی منطقهسی اهالیسینین دیلیدیرکی، آذری دیلینین بیر لهجه سیدیر و قوجالاری اؤزلرینی اشکانی بیلیرلر. ایلاملارین نه تکجه دیلی، بلکه مدنیتلری ده، حاکمیت ایتیردیکدن سونرا، غیررسمی اولاراق، خلق داخیلینده یاشامیشدیر، چونکی بو مدنیت تقریباً اوج مین ایل یاشامیش و ۲۸۵۰ ایلیک قدرتلی حاکمیت قورموشدور، هخامنش لرین یاراتدیغی حاکمیت ایسه ۲۲۰ ایل داوام ائتمیش، اؤزلری ده ۳۵۰ ایل سوره سینده مدنیتی ایلاملار، کاسسیلر، قوتی و لوللوبیلردن کسب ائتمیش و یازیب اوخوماغی اونلاردان اؤیرنمیشلر.

ایلام مدنیتی و دیلی نین واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینه رهبرلیک ائدیب یول گؤسترمه سی اساس سیز دئییلدی، اونا گؤره کی، بو واحید آتموسفئره داخیل اولموش بوتون خلقلر التصاقی دیللی، اورال - آلتای دیللی و مدنیتلری، اجتماعی قورولوشلاری، دنیا گؤروشلری، فولکلورلاری، دینی تصورلری بیر - بیرینه اولدوقجا یاخین ایدی، عینی کؤک و منشأدن، اورتا آسیادان، تورک ائللرینین آنا یوردوندان ایدی.

او دؤورلرده چاغداش ایران تورپاقلاریندا یاشامیش خلقلر و ائللرین دیلی یالنیز لهجه و آغیز سوییه سینده بیر - بیریندن فرقله نیردی. قوتی، لوللوبی، ماننا و مادلار دؤرونده اولکه نین بیر شاهی و مرکزی اولسادا، داخیلی استقلال مالیک مختلف امیرلیکلر واسیطه سیله اداره اولاردی. بو مختلف امیرلیکلرین هامیسینین دیلی تقریباً عئینی و ایلام دیلینه یاخین بیر دیل ایدی، بئله کی بو گونکو میانا طرفلری امیرینین آسوریلرین یانینا گؤندردیگی سیاسی نماینده ماننانین باشقا امیرلیکلریندن اولان دیلمانجلار واسطه سیله آسوری مأمورلاری ایله دانیشاردیلار. هابئله کاسسیلرده باشچی معناسیندا اولموش «یانزی» کلمه سی همین معنادا قوتی، لوللوبی و اورارتو خلقلری داخیلینده ده ایشلنمیشدیر.

ایسلامدان سونرا دیل و ادبیاتیمیزلا علاقهدار اجتماعی، اقتصادی و سیاسی شرایط قسما دیشدی. بو شرایط نتیجه سینده و حتی اوندان بیر مدت قاباق، عموم تورک دونیاسینین واحید تورک دیلی، گئیش تورک دونیاسینین شرقی، غربی، شمالی و جنوبوندا چئشیدلی میلی دیلره دوغرو اینکیشاف ائتمه یه باشلایر. بونا گوره ده عموم تورک دیلینین تاریخی، مختلف دؤورلرده دورومو و خصوصیتلری ایکی مرحله ده آراشدیریلمالیدیر:

۱ - ایسلاما قدرکی دؤور. ۲ - ایسلامدان سونراکی دؤور.

یاخین شرق منطقه سی خلقلری ایسلامدان قاباقکی تقریباً ۴۵۰۰ - ۵۵۰۰ ایل سوره سینده ایکی گروه ا بؤلونموشدور: ۱ - التصاقی دیلی خلقلر. ۲ - سامی دیلی خلقلر.

بوخاریداکی اشاره ائتدیگیمیز کیمی، او دؤورلرده و اوندان سونراکی دؤورلرده سامی خلقلری عربستان و عراق تورپاقلاریندان شرقه دوغرو گئده بیلمه میشلر، حتی امویلر و عباسیلر دؤورونده ایران، آذربایجان و اورتا آسیا کؤچورولموش عرب ائل و قبیلهلری زامان کئچدیگجه یئرلی اهالی داخیلینده اریمیشلر.

دئمک ایسلامدان قاباقکی مین ایلیکلرده چاغداش ایران تورپاقلاریندا، آسوری شاهلاری واسیطه سی ایله کؤچورولموش و سونرالار اساسا گئری دؤنموش آز عدّه یهودیلردن باشقا، سامی دیلی خلقلردن سؤز آچماق معناسیزدیر. لاکین بحث ائتدیگیمیز ایسلامدان قاباقکی نچه مین ایلیک دؤورون سونلاریندا، داها دقیق دئسک م.ق. دوققوزونجو عصرین اوللریندن هند - آوروپا دیلی خلقلر شرق طرفیندن ایران تورپاقلارینا گلیب، فارس و کرمان ایالتلرینده یئرلشمیشلر. بئله لیکله ایراندا ایکی مختلف دیلی گروه خلق: التصاقی دیلی و هند - آوروپا دیلی خلقلر یاشامیشلار. دئمک، آذربایجان و ایرانین باشقا یئرلرینده یاشامیش اسکی التصاقی دیلی خلقلرین دیلیندن دانیشدیقدایکی دؤور و گؤز اؤنونده توتماق لازیمدیر.

۱ - هند - آوروپایی دیلی خلقلرین گلمه سینه قدر، م.ق. ۴ - ۵ - مین ایل اولدن م.ق. دوققوزونجو عصرین اوللرینه قدر.

۲ - م.ق. دوققوزونجو عصردن میلادی آلتینجی عصره - ایسلاما قدر.

تقریباً ۴ - ۳ مین ایل داوام ائتمیش بیرینجی دؤوروده یاخین شرق منطقه سینده، او جمله دن او زامانکی چاغداش تورپاقلاریندا، تاریخین گؤسترديگینه اساساً، یاشامیش مهم خلقلر سومرلر، ایلاملار، ارتتلر، / آراتتا /، هورریلر، کاسسیلر، قوتیلر، کاسپیلر، امردلر، اوتیلر، لوللوبیلر، سابیرلر / ساویرلر / گیلزانلار، هیتلر، اورارتولار و ماننالار اولموشلار. دئمک اولار بوتون آدلیم آوروپا و آمریکا تاریخچیلری بوتون بو خلقلری، شرطی اولاراق، «آسیانی»، یعنی غیر سامی و غیر هند - آوروپایی آدلاندیرمیش، اؤزلرینین ده دیلینی التصاقی، یعنی آققلوتیناتیو گؤستمیشلر.

گؤسترديگیمیز بو خلقلر، سومر و هیت خلقی استثنا اولماقلا، او زامان شمالی و جنوبی آذربایجاندا، چاغداش ایرانین بوتون غربی، مرکزی و خزرین جنوبی و غربی ایالت و ولایتلرینده، هابئله تورکیه نی آذربایجاندا آسیران زاقروس داغلارینین شرقی و غربی یاماجلاریندا یاشامیش و دئمک اولار بوتون ایسلاما قدرکی مین ایلیکلرده واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینده حیات سورموشلر. بو خلقلرین چاغداش آذربایجان و ایران اراضیلرینده یاشاییب مدنیت قورموشلاری، ایلام، ارتته، سابیر، قوتی، لوللوبی، هورری، گیلزان، کاسسی، اوتی، کاسپی، امرد و... ائللری او دؤورون بیری - بیرینه یاخین تورک دیلی لهجه و آغیزلاریندا دانیشدیقلاری حالدا، رسمی دولتی و تجارت دیللری ایلام دیلی اولموشدور.

هند - آوروپایی دیلی ائللرین ایران تورپاقلارینا گلمه سیندن قاباق چاغداش ایران اراضیلرینده یاشامیش بو سون گروه خلقلرین دیلینده هله لیک ایلام دیلینده اون مین لؤوجه الدهه دیرکی، شیکاگو دارالفنونوندا ساخلانیلیب اوخونماقدادیر.

ایرانین غربی، مرکزی و آذربایجان تورپاقلاریندا علمی قازینتی ایشلرینین آپاریلما ماسی اوجوندان گؤستر دیگیمیز خلقلرین دیلینده مهم لؤوحه و مدرکلر هله لیک آزاله گلمیشدیر، آنجاق ایلام دیلینده شوشدان تاپیلیمیش اون مین گؤستر دیگیمیز لؤوحه لرین اوخونما سیله هم ایلام دیلی و اونون خصوصیتلری، همده واحید هنر، صنعت و مدنیتته مالیک اولموش گؤستر دیگیمیز خلقلرین دیل و مدنیتلریندن، بو دیل و مدنیتلرین بیری - بیری ایله علاقه و یاخین لیسقلاریندان لازیمی معلومات الده ائدیله جکدیر. بیر داها قید ائدک کی، ایسلاما قدرکی دؤورانلار سوره سینده واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینده یاشامیش گؤستر دیگیمیز بو خلقلرین دیلی، آکادئمیک مارین گؤستر دیگی کیمی، بیری - بیرینه چوخ یاخین و حتی عئینی اولموشدور.

بو مسئله فیکریمیزجه حقیقته یاخیندیر و گله جک علمی آراشدیرمالار اونو ثابت ائده جکدیر. آذربایجان، چاغداش ایرانین غربی، مرکزی و خزرین جنوبو و غربی ساحیللرینده ایسلامدان اول یاشامیش خلقلرین دیللری باره ده گئنیش معلومات، اودیللرین تاریخ بویو هانسی مرحله لردن کئچمه سی، قایدا - قانونلارینین هانسی ده ییشیک لیکلره اوغرایاراق بو گونکو شکله دوشمه سینی دقیق و هر طرفلی آراشدیریب اؤیرنمک اوچون هم ایلاملارین گؤستر دیگیمیز لؤوحه لری، همده چوخلو باشقا مدرک و ماتریال لاری تحقیق ائتمک لازیمدیر. لاکین بونا باخمایاراق، بیز الده ائتدیگیمیز تاریخی لؤوحه لرین و یازیلارین ماتریال لاری اساسیندا او دؤورکو تورک دیلیله عموم تورک دیلی، او سیرادان چاغداش آذری دیلی و عموم ایران تورکلری دیل لری آراسیندا دیلچیلیک باخیمیندان چئشیدلی ایلگی و علاقه لری آچیب گؤستر مکله ۴ - ۵ مین ایل اولکی و دیل لری چاغداش آذری خلقی و ایران تورکلری دیلینین اولو باباسی اولماسینی ثبوت ائتمه یه چالیشاجاییق. بو اسکی دیل لرله چاغداش آذری و ایران تورکلرینین دیلی آراسیندا کی بو علاقه و ایلگینی بیز بو دیل لری عموم لئکسیک، اساس لغت فوندو،

لغت ترکیبی، صرف قایدالاری و نحو عنصرلرینی مقایسه ائتمکله گؤسترمه یه چالیشاجاییق.

۱ - فونئتیکی و لئکسیکی واحیدلرین مقایسه سی:

چییین: دیلین باشقا جهتلی کیمی، سؤزلرین معناسی زامان کئچدیگجه ده ییشیر، حتی ادبی دیلین لغت ترکیبینه کی سؤزلرین بیر سیراسی تامامیله ده ییشیر، آنا کلمه لر ایسه، فونئتیکی ده ییشیک لیگه اوغراییر. بونا باخمایاراق، دیلین لغت ترکیبینه بعضی عادی کلمه لری عصرلر بویو، حتی مین ایللر سوره سینده ادبی دیل دئییل، بلکه مختلف لهجه و آغیزلاردا، بعضی سس ده ییشیک لیکلری ایله قالیر. مثلاً سومئر دیلینده اولموش زییین» / میلچک / سؤزو بو گون ادبی آذری دیلینده یوخدور سادا، جنوبی آذربایجانین مختلف لهجه لرینده، او جمله دن گوئی و شبستر لهجه سینده «چییین» شکلینده، یعنی یالنیز «ز» سه سینین «چ» سسی نه چئوریلمه سی ایله ایشلنمکدیر.

مه ته: متین، محکم، وقارلی و آغیر معناسیندا اولان «مه ته = ایمتا = ایمته» سؤزو م.ق. او چونجو مین ایلیکده «قوتی» خلقی داخیلینده کیشی آدی کیمی ایشلنمیش و قوتیلرین م.ق. ۲۲۰۹ نجو ایله بایلهده حاکمیت ائتمیش ایگیرمی رهبریندن بیرینجی سینین آدی ایدی. بو آد سونرالار هونلارین مشهور بیر باشچی سینین آدی اولموشدور. بو گون بو کلمه سؤزلوک لریمیزده اولمادیغی حالدا، تبریز اطرافی کندلری، شمالی و جنوبی آذربایجانین مختلف کندلرینده، معناسی معلوم اولماسادا، کیشی آدی کیمی ایشلنیر.

آشاغی: بو گون دیلیمیزده یئر ظرفی کیمی ایشله نن «آشاغی = آشاغا» سؤزو سومئر دیلینده «آششا» شکلینده اولموشدور. بو گون بو کلمه بیر سیرا لهجه لریمیزده، او جمله دن «ماکی» شهرینین لهجه سینده «آشاغی» شکلینده ایشلنمکده دیر.

«چ» سسی: سومئر و ماننا دیل لرینده «اوج» سایبی «اوش» و «قاج» فعلی «قاش»

شکلینده ایشله نرمیش. بو کلمه لر بو گون ادبی دیلیمیزده «چ» سسی ایله ایشلنسه لرده، خلقیمیزین عادی دانیشیق دیلینده، معین یئرلر و حاللاردا، «ش» سسی ایله ایشلنیر. «تیر» سۆزو: بعضی سومئر - تورک کلمه لری واردیرکی، بو گون ادبی آذری دیلیمیزده قالمیر، نه زامانسا فارس دیلینه کئچمیش و ایندی بیز اونو اؤز سۆزلوکلریمیزده فارس کلمه سی گؤسته ریریک، حالبوکی، او کلمه آغیز ادبیاتیمیزدا، فولکلوروموزدا، سومئر دیلینده اولدغو معنادا، قالیر. نمونه اولاراق «تیر» / اوخ / سۆزونو گؤستمک اولارکی، هم کور اوغلو داستانیندا «قوللار قاباغیندا گئدن تیرم من»، «اطرافیم تیر، کامان، اوخدور» شکلینده، همده عادی خلق دیلینده، خصوصیه جنوبدا، «تیر چکمک» / مثلاً ایپی بوتون قوه یله شق چکمک /، «تیر اوزانماق»، یعنی آرخا و یان اوسته تام قد ایله شق اوزانماق معناسیندا ایشلنیر.

«نه؟» سوال عوضلیگی: بو سوال عوضلیگی نین اینجه سسلیسی سومئر دیلینده نسبتاً قالین تلفظ اولارمیش «نا». عئینی وضعیت محمود کاشغری زامانیندا اورتا آسیا تورکلری نده مشاهیده اولونور و شاید ایندی ده واردیر. مثلاً دیوان لغات الترکدن «بو اُغل نا تیر» جمله سینی گؤستمک اولار. / دیوان لغات الترک. عربجه. آنکارا ۱۹۴۱. ص ۴۹. و یا تورکجه ج ۱ ص ۷۴ /

«دئیر» فعلی: چاغداش غرب تورکلرینده «دئیر» شکلینده ایشلنن فعل سومئر دیلینده «تیر» شکلینده ایشله نردی. بورادا «ت» سه سینین «د» فونتمینه چئوریلمه سی هم تاریخ بویو تورک دیلرینده عادی بیر فوننتیک حادثه اولموش، همده بوگون عادی حالدا آذری دیلینده وار. مثلاً «گئت = گئدیر». بونونلا یاناشی بو فعل محمود کاشغری دؤورونده اورتا آسیا تورکلرینده «تیر» شکلینده ایشلنمیش / باخ: نه؟ عوضلیگینه / و حتی بوگون ده بعضی اورتا آسیا میللتلرینده همین شکیلده ایشلنیر. دئمک، قدیم سومئر، ایلام و قوتی دیلرینده اولموش بیر سیرا عادی کلمه لر، معین فوننتیک ده ییشیک لیکلرله، بعضیلری معین سس ده ییشیک لیکلری و سس دوشمه سیله، بعضیلری ایسه اولدوغوکیمی، بوگون ادبی دیلیمیزده اولمادیغی حالدا،

مختلف آذری لهجه و آغیزلاریندا ایشلنیر. بو سۆزلرین سایینی آرتیرماق اولار. نئچه مین ایل زامان فاصله سینی نظره آلاق، بو کلمه لرده کی سس ده ییشیک لیکلری چوخ دئییلدیر. بودا دیلیمیزین التصاقی لیگیدن ایره لی گلیر، چونکی بو سیستم دیلرده اشتقاق یالنیز سون قوشما واسیطه سیله اولور و کلمه نین کۆکوده ییشیلمز قالیر. عرب و فارس دیلرینده عکسینه اولاراق، اشتقاق اؤن، اورتا و سون قوشما واسیطه سیله اولدوغوندان، کلمه نین کۆکو پارچالانیر و نتیجه ده تئز ده ییشیر.

بو علمی واقیته گۆره دیرکی، آوروپالی عالیم «ژ. اوپئر / ۱۹۰۵ - ۱۸۲۵ م. / و اوندان سونرا آلمانلی عالیم «فریتزل هومئل» F.Hommel / (۱۹۲۶ - ۱۸۵۴) سومئر دیلیله اورال آلتای دیلرینین یاخینلیغی، بیر - بیرله باغلی اولماسی و عئینی کۆکدن اولمالاری فیکرینی ایره لی سورموشلر. ف. هومئل اؤز آختاریشلاریندان بئله نتیجه چیخارمیشدیر:

«تورک قوملارینین اسکی بابالاریندان بیر قول، م.ق. تقریباً ۵۰۰۰ - نجی ایللرده، اورتا آسیادا اولموش اؤز وطنلریندن حرکت ائدیپ، یاخین آسیا یا گلیمیش و سومئرلری یاراتمیشلار. سومئر دیلیندن قالان اثرلر گؤستریرکی، او عصرلرده تورک دیلی نه جور ایمیش»

آشاغیداکی جدولده قدیم یاخین شرقین التصاقی دیللری ایله چاغداش تورک دیلرینده، او جمله دن آذری دیلینده اولان عئینی سسلی و یا معین فونئتیك فرقی اولان بیر سیرا لئکسیک واحیدلرین مقایسه سینی گۆرمک اولار:

سای	قدیم دیلرده	چاغداش تورک دیلرینده
۱	آنا / ایلامجا. / آما / سومئرجه /	آنا / عموم تورک /
۲	اوش / سومئر و ماننا /	اوج / عموم تورک /
۳	تینقیر / سومئر /	تاری / عموم تورک /

قایا / ماننا /	۴
قایا / عموم تورک /	
بایر / سومئر /	۵
بایر / عموم تورک /	
قین / سومئر (Gin)	۶
قیز / عموم تورک /	
کۆک / ایلام و کاسسی (KÖK)	۷
یاشیل. گۆی / آذری /	
آتا / ایلام / - آدا / سومئر /	۸
آتا / عموم تورک /	
نامه / سومئر /	۹
بونه دیر؟ / آذری /	
تیر - ی - ش / ایلام / (TiRiS)	۱۰
دئمک - دئدی. / آذری /	
هوت - تا - ش / ایلام (HUTTAS)	۱۱
ائتمک - ائتدی / آذری /	
خان / ایلام /	۱۲
خان / عموم تورک /	
آغار / سومئر /	۱۳
آغیر / عموم تورک /	
آششا / سومئر /	۱۴
آشاغی / آذری /	
قاش / سومئر /	۱۵
قاج / عموم تورک /	
کئن / سومئر /	۱۶
بؤیوک. گئنیش انو / عموم /	
قیشیق / سومئر /	۱۷
ائشیک / آذری /	
زیبین / سومئر /	۱۸
چیبین. / میلچک / آذری /	
بابا / ماد /	۱۹
بابا / عموم تورک /	

۲ - اساس لغت فوندو - آنا سؤزلرین مقایسه سی:

دیلین اساس لغت خزینه سینی تشکیل ائدن آنا سؤزلر، معمولاً اشتقاقین کۆکو اولان سؤزلر، دیلده چوخ ایشلندیگی اوچون، اوزون زاماندا آزدییشیر. بو ده ییشمه لر داها چوخ مخرجلری بیر - بیرینه یاخین اولان سس سیز فونتملرده اولور. بو سس ده ییشمه لرینی نظره آلاق، آشاغیداکی جدولده وئریلمیش سؤزلرده دهرین دقت اولونارسا، گورونرکی، اولارین چوخو بوگون اکثر تورک خلقلری، او جمله دن آذری

خلقی، ایران تورکلری و اونلارین مختلف لهجه لرینده، سومثرلرده اولدوغو کیمی، ایشلنمکده دیر.

سومثر - عموم تورک - آذری سؤزلرینین مقایسه جدولی

سای	سومثرجه	عموم تورک - آذریجه
۱	آدا	آتا
۲	آما	آنا
۳	تو /TU/	توغماق. دوغماق
	تود /TU+D/	دوغدو. دوغولدو.
	توم /TU+M/	توخوم وئرمه. دوغما. نسیل وئرمه.
	اورژینال /DU+MU/	دوغما. نسیل. بالا. توره مه.
۴	تیر	دیری. حیات. یاشاما.
	تیر	اوخ. سیلاح
۵	کیر	قیز
۶	سیلیک /سیل - یک /	اری. تمیز / سیلمک فعلیندن /
۷	ار	قهرمان. دؤیوشچو. کیشی. عسگر
	ارن /ER+EN/	دؤیوشچو. ایشچی / شاید عسگرلر /
۸	شوبا	چوبان
۹	سیپا (د)	چوبان
۱۰	اوروق /URUG/	ارک. شهر. قالا. جمعیت
	اور /UR/	قورماق. تیکمک.
۱۱	سیق /SiG/	سوق. سوخ. وورماق. ضربه
۱۲	قاق /GAG/	قالخماق.
۱۳	تاق /TAG/	تاخماق. بیرلشدیرمک.
۱۴	سیر /SiR/	سهریمک. توخوماق. سیریمک. تیکمک.

دهمیر	/TiBiR/ تیبیر	۱۵
دهمیرچی. میسگر.	/TiBiR-A/ تیبیرا	
اؤتمک. گتتمک.	/ED/ ائد	۱۶
گلمک	/GiN/ قین	۱۷
زاکین = یاخین گلمک.	زاق - قین	
سس. کوی	/GU/ قو	۱۸
گولوش. سئوینج. گولمک. شنلیک	/GÜL-ŞE/ قولشه	
اٹشیتمک. دینله مک	/GUSTURA/ قوشتورا	۱۹
دینله مک وسیله سی. قولاق	/GENŞTUK/ قئنشتوک	
دیل	/EM+EK/ ائمک	۲۰
یئمک	/E/ ائ	
یئم. یئمک آلتی	/EMU/ ائمک	
اممک	/EMU/ ائمو	
اممک آلتی	/EM+UK/ ائموک	
بیلن. مودریک.	بیلگا	۲۱
من. بن.	/MAE=ME/ می	۲۲
سن	/ZE/ زئی	۲۳
بو. او. اشاره عوضلیگی	/ANE-ENA/ آنئی / ئئی	۲۴
قویون - قویروق. قویرقلو قویون	/KUN-KAL/ کونکال	۲۵
سودا اوزن قوش	/UZ-UG/ اوزوق	۲۶
قوش	/GAŞ/ قاش	۲۷
آغاج / آغاش /	/GiŞ/ قیش	۲۸
ایمک. آلچالماق. محو اولماق	/EGER/ اگر	۲۹
داغ / قورماق فعلیندن /	/KUR/ کور	۳۰

تورپاق. یثر.	کیر /KiR/ و مانناجا	۳۱
نقطه /دئشمک فعلیندن /	دئش /DEŞ/	۳۲
اوچ. اوش	اوش /UŞ/	۳۳
اون	او /U/	۳۴
گئن. حقیقت. حقیقی	کئن /KEN/	۳۵
اوزون. اوجا	اوزوک /UZUK/	۳۶
دوشمک	توش /TUŞ/	۳۷
	اود /UD/ اود. آتش	۳۸
اودون. یاناچاق.	اودون /UDUN/	۳۹
تانری. تارى	دینقیر /DiNGiR/	۴۰
نهمنه؟ نه دیر؟	مان /MAN/	۴۱
دابان	تابان /TABAN/	۴۲
دامغا. اشاره. علامت	تامقا /TAMGA/	۴۳
لؤوحه. تابلو	تابولا /TABULA/	۴۴

جدولده وئريلمیش سؤزلردن آیدین باشا دوشمک اولورکی، سومئر دیلیله چاغداش تورک دیلرینین، ائله جده او دؤورکو ایلام، قوتی، لوللوبی، هورری، اوتی، کاسسی، کاسپی، اورارتو، سابیر دیلرینین، هابئله معاصر آذری دیلینین آنا سوزلرینی بیری - بیرله مقایسه ائتمک اولار، چونکی بوتون بو دیلرین کؤکو، اساسی عئینی اولموشدور. بو خصوصیتی آشاغیدا بو دیلرین صرف و نحو قایدالارینی مقایسه ائتدیکه داها آیدین گؤره جه بیک. سومئر دیلیله آذری دیلینین بو یاخینلیغی اورادان ایره لی گلیرکی، سومئر دیلی و مدنیتی او زامانکی ایراندا واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینه داخل اولموش قوتی، لوللوبی دیلی و مدنیتی ایله اولدوقجا یاخین و عئینی کؤکلو اولموش و قوتی - لوللوبی خلقلری

آذری میللتی نین اولو بابالاری اولموشلار.

۳- صرف / مورفولوژی قایدالارینین مقایسه‌سی:

بیر و یا نئچه دیلین بیر - بیرله یاخین و یا عئینی کؤکلو اولدوغونو ثبوت ائتمک اوچون اونلارین لغت ترکیبی و اساس لغت فوند و کلمه‌لرینی بیر - بیرله مقایسه ائتمک چوخ مهم و لازیم‌دیر، لاکین کافی دئییلدیر.

بیلدیگیمیز حدوددا ایندییه قدر آوروپا عالیملری، ائله‌جه ده بئوک تورک عالیملری اولجاس سلیمان و عثمان ندیم سومئر دیلیله چاغداش تورک دیلرینی لئکسیک و سؤز باخیمیندان گؤزل توتوشدوروتب مقایسه ائتمیشلر. لاکین بو عالیملرین بو دیللری صرف و نحو باخیمیندان مقایسه ائتمه‌لرینی ائشیتمه‌میش و اوخوما‌میشیق. ایندی بیز الده ائتدیگیمیز ماتریال‌لار اساسیندا معاصیر تورک دیللری و ایلک ثوبه‌ده آذری دیلینین صرفی (مورفولوژی) و نحوینین معین قایدا قانونلارینی سومئر دیلی، هابئله او دؤورلرده آذربایجان و ایراندا یاشامیش التصاقی دیلی خلقلر: ایلام، کاسسی، هورری، قوتی، لوللوبی، اورارتو، کاسپی، اوتی و... دیلرینین هامان قایدالاری ایله مقایسه ائتمه‌یه چالیشاجاییق.

معلوم‌دورکی، سومئر دیلی و او زامان ایراندا یاشامیش تورکلرین دیللری عموم تورک دیللری کیمی، التصاقی / آقلوتیناتیو / اولموشدور. بئله ایسه بو دیلرین، الیمیزده اولان حدوددا، بیر سیرا صرف قایدالارینی بیر - بیرله و چاغداش تورک دیللری ایله مقایسه ائدک.

۱- ایسملرین حالانماسی:

بیلیریک کی، اکثر چاغداش تورک دیللری، او جمله‌دن آذری دیلینده ایسمین آلتی. حالتی وار و بوتون بو حاللارین علامتلی، عرب و فارس دیلرینین عکسینه اولاراق، کلمه‌نین سونوندا گلیر. آدلیق حال نظره آلینمازسا، قالان بئش حالدان

ایکیسینین علامتی سومئر، هورری و چاغداش آذری دیلرینده عئینی اولموشدور. بو حاللارین بیرینجیسی، علامتی «دا - Da» اولان یشریک حالیدیرکی، بوگون آذری دیلینده آهنگ قانونو ایله ایلگیلی «دا - ده» /Da - D / شکلینده ایشلنیر ایکینجی حال چیخیشلیق حالیدیرکی، علامتی «دان» /Dan/ اولموش و بوگون چاغداش آذری دیلینده آهنگ قانونونا اویغون «دان - ده» /Dan-D n/ شکیلرینده ایشلنیر. شکیلچیلری چوخ یاخین اولان اوچونجو حال یۆنلۆک حالیدیرکی، اونون سومئر دیلینده علامتی «را» اولموشدور، لاکین بوگون بعضی تورک دیلرینده، او جمله دن اۆزبک دیلینده اونون «ر» عنصر و «ق» سه سینه چئوریلیمیش /من - منه - منقه / و آذری دیلینده بو سس شکیلچیلیسی کیمی ایشلنیر.

آذربایجانلیلارین اولو بابالاری اولموش قوتی - لوللوبیلرین دیلینده بو حاللارین علامتلریندن الده فاکت یوخدور، لاکین هورریلرله قوتی - لوللوبی و ماننالارین اراضی جهتدن قونشو و دیل جهتدن چوخ یاخین اولدوقلارینی نظره آراق، دئییه بیلهریککی، ایسملرده گۆستردیگیمیز ایلک ایکی حال علامتی نین قوتی - لوللوبی و ماننالاردا عئینی اولماسی احتمالی گوجلۆدور.

۲ - ایسملرین جمع علامتلی:

ان قدیم دؤورلردن اعتبارا تورک دیلرینده ایسمین جمع علامتی، دیوان لغات الترکون گۆستردیگینه اساسا هم «لار۲»، همده «آن۲» اولموشدور. بوگون تورک دیلرینده «آن۲» علامتی سیرادان چیخیمیش و یالنیز «لار۲» ایشلنمکده دیر.

اسمین بو ایکی جمع علامتی م.ق. ۱ - ۲ - ۳ - ۴ - نجی مین ایلیکلرده، یعنی ایسلامقدر، او زامانلار ایران تورپاقلاریندا واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینده یاشامیش التصاقی دیلی خلقلرده - تورکلرده، او جمله دن قوتیلر، لوللوبیلر، هورریلر، گیلزانلار و ماننالاردا ایشلنمیشدیر.

لار: مثلاً: آسوری شاهی «بئشینجی شامشی آداد» /samsi Adad / م.ق. ۸۲۰ -

نجی ایله ماننا تورپاقلارینا ائتدیگی یوروشدون سونرا بو هجوملا ایلگیلی یازدیردیقلاریندا گۆسته ریر کی، او، زاقروس داغلارینین اساس سیرا داغلاری اولان و تام اورمو گؤلونون غربینده یئرله شن «کوللاری» کئچیب، ماننا اراضیسینه گوردی. بیلیریک کی، سومئر دیلینده «کول = کور» داغ دئمک ایدی. شبهه سیز، ماننا خلقلری داخیلینده ده بو کلمه همین داغ معناسیندا ایشلندیگی اوچون، زاقروس داغلارینین معین سیرا داغلارینی بو آدلا آدلاندیرمیشلار. کلمه نین «لار» بؤلومونه گلدیکه ایسه، جمع علامتی اولموشدور، چونکی سیرا داغلارین آدی اولموشدور. سومئر دیلینده داغ «کور» شکلینده ایدی، لاکین ماننا دیلینده «کول» شکلینده ایمیش، یعنی «ر» فونئمی «ل» سسینه چئوریلیمیشدیر. دیلچیلیکده بو عادی بیر فونئتیک حادثه دیر، لاکین بو موردده بو مسئله موضوعوموز اوچون اولدوقجا مهمدیر، چونکی بو گون، مبالغه یه حمل اولماسا، شمالی و جنوبی آذربایجانین بوتون بؤلوک، شهر و کندلرینده، ائله جهده زنجان، قزوین، ساوه، زرنند، همدان، اسدآباد، سونقور و عمومیتله چاغداش ایرانین بوتون تورک دیللی لرینین عادی دانیشیغیندا بیر سیرا حاللاردا، او جمله دن فعللرین ایندیکی زامانینین اوچونجو شخص جمعینده «ر» سسلری «ل» سه سینه چئوریلیر. مثلاً یازیرلار = یازیلار. دئمک آذربایجان خلقی و بوتون ایران تورکلری بو کیچیک فونئتیک حادثه نی ده، یوخاریدا گۆستر دیگیمیز، ادبی دیلیمیزده ایشلنمه یین بیر سیرا اصل تورک سۆزلری کیمی، اوز اولو بابالاری قوتی، لوللوبی، هورری، ماننا و مادلارین دیلیندن، نئچه مین ایل سوره سنیده، قیمتلی بیر ارث کیمی دانیشیقلا ریندا ساخلامیش و ایشله دیرلر.

آن: محمود کاشغرینین دیوان لغات الترک اثریندن بیلیریک کی، قدیم تورک دیل لرینده ایسمین جمع علامتی بیرده «آن ۲» ایمیش. مثلاً: اوغول = اوغلان «ار = ارن. / باخ: دیوان لغات الترک عربچه. آنکارا. ۱۹۴۱ ص ۴۹.

میلاددان قابق ۴ - ۳ - ۲ - ۱ - نجی مین ایلیکلر و عمومیتله ایسلاما قدرکی

ایراندا یاشامیش التصاقی دیللی - اسکی تورک دیللی ائلر، خلقلر و میللتلرین دیلینده، داها دوغروسو واحید تورک دیلینده، آنجاق مختلف لهجه لرینده «آن» جمع شکیلچیسینه مالیک اولان ائل، طایفا و سوی بیرلشمه لری آدلارینی گؤروروک. مثلاً: ایکینجی سارگون «ائللی پی» لرله «کیلمان» قالاسیندا دؤیوشده اولدورولدوکدن سونرا / م.ق. ۷۰۵ / اونون یثرینده شاه اولموش اوغلو «سنخریب» ائللی پی لری ازمک اوچون مرکزی مادا اوردو چکیر. ایکینجی سارگونون دؤیوشلرینده ایلام حکومتی، چاغداش لورستانین شمالشرقینده کؤچری حیات سورموش «یاسوبی قاللایان» ائلری واسیطه سیله، سویداشلاری ائللی پی لره یاردیم ائدیپ، عسگر و چوخلو اوخ آتان گؤندرمیش ایدیلر. سنخریب م.ق. ۷۰۲ - نجی ایلده ائللی پی لره قارشی اوردو چکدیکده همین بو «یاسوبی قاللایان» لاری ازمک ایسته میشدیر تا، ایلاملار مادلار و ائللی پی امیرلرینه یاردیم ائده بیلمه سینلر. یاسوبی قاللا - یان» ائللین آدینین معناسی هله لیک بیزه معلوم دئییلدیر، لاکین فیکریمیزجه بو کلمه ده «آن» جمع علامتی و حتی «ی» سس سیزی ایکی سسلینی بیری - بیریندن آیرماق اوچون ایدی و بو گونده بو سس همین وظیفه ده بیر سیرا تورک دیل لرینده، او جمله دن آذری تورکجه سینده ایشلمکده دیر.

چی - جی شکیلچیسى:

م.ق. ۷۰۶ - نجی ایلده ائللی پی شاهی «تالتا» اولدو و اوغلانلاری آراسیندا شاهلیق اوچون اختلاف و توققاشما اولدو و آسوریلین طرفداری اولان تالتانین اوغلو «آسپابارا» /AspaBara/ ائللی پی شاهی اولدو. لاکین آسوریلره تابع اولان آسپابارا ایله مخالف اولان خلق، اعیان - اشرافلار و بؤیوکلر تالتانینی اوگئی قارداشی و ایلام حکومتی نین حمایت ائتدیگی «نیبه» / نین اطرافیندا توپلاناراق «آسپابارا» نین علییه نه قالخدیلار. ایکینجی سارگون ماد تورپاقلاریندا تشکیل ائتدیگی یئددی ایالتین ریسلرینی مأمور ائتدی کی، اوردولارینی گؤندریب ائللی پی عصیانینی

یاتیرسینلار. بو ایالتلرین بیری «آرانچی» آدلانیردی. بو سؤزده «چی» شکیلچیسینین معاصیر آذری دیلینده ایشلمه سی و حتی فارس و عرب دیلرینه کتچمه سی باره ده دانیشماق آرتیقدير. بوندان علاوه بو کلمه ده «آران» قسمتی ده دفته لایقدير و شبهه سیز، او زامانلار آراسین شمالیندا یاشامیش «آران = آلان ائل بیرلشمه لرینین معین قوللاری، ائل و طایفالاری مرکزی ماد اراضیلرینه گلیمیش و اوز ائل آدلارینی یاشادیققلاری یثوره ده وئرمیشلر. بو کلمه دیوان لغات الترکون گوستردیگی کیمی، ایکی حیصه دن یارانمیشدیر: آر = ار - ان. / باخ: دیوان لغات الترک عربجه ص ۴۹ / بو ایکی قسمتین بیرینجیسی «آر = ار» سومئر دیلینده عسگر، ایگیت معنا سیندا اولموشدور. بوگون ده بو کلمه اکثر تورک دیلرینده همین معنادا ایشلنیر. شبهه سیز «ان» بؤلوموده ایسملرین جمع علامتی اولموشدور. بودایوخاریدا گوستردیگیمیز ایسملرین جمع علامتی «آن» علاقینه دیگر بیر مثالدير. م.ق. اونونجو عصرده اورمو گؤلونون جنوبی و جنوبغربی منطقه سی لوللوبی خلقینین وطنی ایدی و اونلارین دیلینده «خان چی» آدلانمیشدیر. بو یئر آدی هم «خان» کلمه سی، همده «چی» شکیلچیسی باخیمیندان دفته لایقدير.

تاش شکیلچیسی:

تاش = داش شکیلچیسی بیر سیرا چاغداش تورک دیلرینده، او جمله دن آنادولو و آذری تورکجه لرینده گئیش شکیلده ایشلنیر و تاریخ بویو مختلف تورک خلقلری داخیلینده ده ایشلنمیشدیر. بو شکیلچی چاغداش ایران تورکلری و آذربایجانلیلارین ایسلاما قدرکی بابالارینین دیلینده ده، او جمله دن ایلاملار، کاسسیلر، ماننلار و سایره نین دیلرینده ایشلنمیشدیر. مثلاً:

۱ - ایلاملارین مختلف شاهلار سولاله لری باشچیلاریندان:

۱ - شیموت وارتاش. ۲ - لی لا ایرتاش. ۳ - تئمتی راپتاش. / بو اوچ آدین بیرینجی قسمتلی ایلام و کاسسیلرده آلا، آدی دا اولموشدور / ۴ - بیرینجی، ایکینجی و

اوچونجو هومبان هالتاش. ۵ - اونتاش قال.

۲ - کاسسی شاهلاریندان:

۱ - قانداش. ۲ - آبی راتاش. ۳ - نازی مارتاش. آلاهلاریندان: اوبریاش، بوریاش، مارتاش.

مختلف کاسسی شخصیتلری، باشچیلاری و شاهلاریندان:

۱ - نازی ماراتاش. ۲ - قانداش. ۳ - آبی راتاش.

۳ - ماننا حکومتی و خلقی شخصیتلریندن تاریخه بللی اولان آشاغیداکی آدلار:

۱ - اون تاش قال. ۲ - باتاش.

چاغداش تورک و آذری دیلرینده «تاش» شکیلچیمی ایله بیتن آدلاردان بیر نچه اؤرنک:

۱ - مهتاش. ۲ - تیمور تاش. ۳ - دئنقتاش.

لی شکیلچیمی:

هر بیر خلق یاشادینی اراضیده داغ، دهره، چای، یاماج لارا و تیکدیگی کند، قالا، بینا، تیکینتی و سایره یه اؤز دیلیندن یارانان آدی و ثرهر و چوخ حاللاردا اسکی تورک ائل، اوبا، قبيله و طایفالاری اؤز ائل و قبيله آدلارینی یاشادیقلاری یئر، کند، ولایت، منطقه، چشمه، دهنیز، داغ و سایره یه و ثرردیلر.

آسوری شاهی اوچونجو تیقلت پيله سرم.ق. ۷۳۸ - نجی ایلده ماننا - ماد تورپاقلارینا ائتدیگی هجوم ایله ایلگیلی یازمیشدیرکی، قوتیلردن بیر عده سینی اسیر ائدیپ بوگونکو سوریه نین شمالی و فینیقییه نین شمالی تورپاقلارینا، چاغداش آرالیق دهنیزی ساحیللری و ایسرائیل یئرلری نه، سورگون ائدیپ یئرلشدیرمیشدیر. بو سورگون اولموشلار یا قوتیلر و یا «بیت سانقی» / چاغداش اسدآباد و سونقور طرفلری / یئرلری اهلایسینین ائل و قبيله لریندن و یا یئرلریندن ایدیلر. اوچونجو تیقلت پيله سر بو ائل و یا یئرلرین یئددیسیندن آد آپارمیشدیرکی،

اوچو «لی» شکیلچیسيله بیتیر. بونلار ۱ - ایللی لی. ۲ - بیللی. ۳ - سانقیلی دن عبارت ایدیلر. بو آدلار، ایستر قبيله و ائل آدی، ایسترسه یئر آدی اولسون، اونلارداکی «لی» شکیلچیسى منسوبیتی گؤستریر. دئمک، «سانقیلی» «بیت سانقی» اهالیسینه دئیلمیشدیر. بوگون ده چوخلو تورک خلقلری و میللتلرینده، او جمله دن آذری دیلینده «لی» شکیلچیسى همین معنادا و شکیلده ایشلنیر و صرف علمینده خصوصی یئر مالیکدیر، اؤزوده هم یئر منسوبیتی علامتی، هم دوزلتمه ایسم علامتی، همده دوزلتمه صیفت علامتیدیر.

بیت سانقی یئر آدینداکی «بیت» قسمتی هامان سامی کلمه سی «بیت» / ائو / دیر. بو اراضی لوللوبی و ماننا یئرلرینین تام غربینده و آسوریلرین سرحدلرینده اولدوغو و تئز - تئز اورالارا هجوم ائتدیکلری اوچون، بو سؤزو اورانین آدی اولموش «سانقی» کلمه سینه علاوه ائتمیشلر. آسوریلر ماننالارین غربینده کی یئرلرین بیر سیراسینا همین بو کلمه نی علاوه ائدرک اؤز لؤوحه لرینده قازدیرمیشلار.

همین «لی» شکیلچیسى اولان ائل، قبيله و یئر آدلاری هم او زامانکی قوتی، لوللوبی، ماننا و ماد خلقلری داخیلینده، همده هامان دؤورده یاخین شرق منطقه سینده یاشامیش التصاقی دیللی ائل و خلقلر داخیلینده اولموشدور. مثلاً:

یئنه ده اوچونجو تیقلت پيله سرین یازدیردیغی بیر ایللیگینده مرکزی مادی ن شرقی قسمت لرینی، یعنی همدانین شمالی، قومون غربی و قزوینین جنوب تورپاقلارینین حاکیم و امیرلرینین هامیسینی «بئل آلی» آدلاندیریر. یعنی مرکزی مادی ن شرقی قسمت لرینده، یا خود آسوریلرین تأثیرى آلتیندا اولمامیش قوتی یئرلرینده یئر و شخص آدلاری عموماً «لی» شکیلچیسى ایله بیتیردی، هالبوکی، آسوریلرین تأثیرى آلتیندا اولموش غربی قسمت لرده «بیت» سؤزو یئر آدلاریندا چوخدور و بو قسمتی آسوریلر علاوه ائتمیشلر و اصلینده اولمامیشدیر. هر ایکی حالدا بو حقیقت آشکار اولورکی، مرکزی ماد تورپاقلاریندا م.ق سگیزینجی عصرده هند - آوروپایی ائللر و طایفالاردان خبر یوخدور.

م.ق. ۱۷۹۰ - نجی ایللرده ایلام شاهی «بیرینجی شیروکدوح» طرفیندن قازدیریلیمیش و ۱۹۵۷ - نجی ایلده عیراق کوردوستانیندان تاپیلیمیش بیر داش قازما لئووحده بیر سیرا مسئله لرله یاناشی همده یازیلیمیشدیر کی، بیرینجی شیروکدوح اوز عسگرلریندن ۱۲ مین نفرینی «نابیلی» /Nabili/ ادلی بیر قوماندانا تاپشیرمیشدیر.

اورارتو خلقی و حکومتی نین اصیل آدی «اورارتویی بی انیلی» اولموشدور. ایلاملارین «سوگال ماخ» شاهلار سولاله سینین /م.ق. ۱۵۵۰ - ۱۸۰۰/ بیرینین آدی «تن = دن اولی» اولموشدور کی، م.ق. ۱۶۸۵ - نجی ایلده شاه اولموشدور.

فعل ایله ایلگیلی شکیلچیلر:

بیلیریک کی، عموم تورک دیل لری، او سیردان آذری دیلی فعل باخیمندان اولدوقجا زنگین و چوخ جهت لیدیر. دیلیمیزین فعل زنگین لیگی هم فعللردن توره مه کلمه لرده، همده بو کلمه لری توره دن شکیلچیلرده اوزونو گؤسته ریر. ایندی ده ایسلامدان قاباقکی دؤورده واحید هنر، صنعت و مدنیت اتموسفئرینه داخل اولموش خلقلرین دیل لری نین الیمیزده اولان ماتریال لار اساسیندا، فعللرله علاقه دار شکیلچیلری چاغداش تورک دیل لری، او جمله دن آذری دیلی شکیلچیلری ایله مقایسه ائدک.

۱ - آن - اهن:

بو گون اکثر تورک دیل لری نده، او جمله دن آن دیلیمیزده فعللردن توره یین دوزلتمه سؤزلر چوخدور. بو دوزلتمه سؤزلرین بیر قسمی «آن - اهن» شکیلچیلی ایله دوزلیر کی، هم صنعت، همده ایتم گیمی ایشلیر و ایشی گوره نی بیلدیریر و فعلی صیفت ائدالیر. بو فعلی صیفتلر فعللرین کؤکونه «آن ۲» شکیلچیلی آرتیرماقلا دوزه لیر. /یازان - گه لن /

سومئر دیلیندهده فعللردن همین «آن ۲» شکیلچیسى ایله همین آنلامدا صیفتلر دوزهلردی. نمونه اولاراق «اثرئن» /EREN/ (آدرینجا گئدن) کلمه سینى گؤستمک اولارکی، «اثر» «ER» / بیرینین آدرینجا گئت / فعلیندن دوزلمیشدیر. هابئله «اثر» کلمه سی «اهری»، «سوزول» معناسیندادا اولموش و اوندان دا «اثرئن» /EREN/ (اهریین، سوزولن / فعلی صیفت دوزلمیشدیر.

۲ - میش - مئش - ایش - ائش - آش - اوئش - ش:

بو شکیلچیلر چاغداش تورک دیللری، او جمله دن آذری تورکجه سینده چوخ گئیش شکیلده و مختلف یئرلده و معنالاردا فعللردن تازا کلمه لر دوزلدیر. معاصیر آذری دیلینده بو شکیلچیلر واسیطه سیله فعللردن فعلی صیفت /ایسم - مفعول / (گلمیش، گتمیش، اولموش) و فعلی ایسم (آیش، وئیش، یاغیش، ووروش،...) داها چوخ دوزه لیر.

سومئر، ایلام، قوتی، لوللوبی، کاسسی، ماننا، کاسپی، ماد و... دیلریندهده همین بو شکیلچیلردن هم ایسم، همده صیفتلر دوزلتمک اوچون استفاده اولوردو.

الف) میش - مئش: بو شکیلچیلرله فعللردن دوزلمیش فعلی صیفتلر تاریخ بویو ایسم کیمی داها چوخ ایشلنمیشلر. بو آدلاردان ان قدیمینی بشریتین ایلك قهرمانلیق داستانی اولان «قیلعه میش» و یا «بیلقه میش» داستان قهرمانینین آدینی گؤستره بیلریک. بو داستان ایلك اول سومئر خلقی طرفیندن سومئر دیلینده منظوم شکیلده یارانمیشدیر. بو آدم.ق. اوچونجو مین ایلیکده چایلار آراسی «اؤروک» شهرینین رهبری و شاهینین دا آدی اولموشدور.

میش - مئش شکیلچیسى نین سومئر دیلینده گئیش ایشلنمیش اولدوغونو «لوقالامئش» /قوللوقچو، خدمتکار / کلمه سینده داها آچیق گؤرمک اولور.

قوتیلرین ۹۱ ایل بابیلده حکومت ائتمیش ایگیرمی باشچیسیندان بئشینجی سینین آدی «ائلولومئش» /حاکمیت ایللری م.ق. ۲۱۷۳ - ۲۱۷۹ / اولموشدور.

«اثلولو مئش» آدی تاریخ بویو معین ده ییشیک لیکلرله آذربایجان خلقی داخیلینده ایشلنمیش و حتی بو آددا اولموش قوتی باشچیسی بابیلی فتح ائتمکده قهرمانلیقلار گؤستردیگی اوچون، آذری خلقینین قهرمانلیق داستانلارینا دا یول تاپمیشدیر. مثلاً دهده قورقود داستانین «قازلیق قوجا اوغلو» یگنک ین بویونو بیان ائدر «بؤلومونده» اثلولومئش کیشی آدی کیمی «یاغرینجی اوغلو ایلامیش» شکلینده ایشلنمیشدیر.

م.ق. ایکینجی مین ایلیکده آنا دولونون غربینده بؤیوک ایمپراتورلوق قورموش التصاقی دیلی «هیت» خلقی حکومتی نین آدی «کارکمیش = کرکمیش» آدلانمیشدیر.

م.ق. ۱ - ۶۲۵ - نجی ایله ایشغوز شاهی «مادیا» آسوری حکومتی نین مصلحت و تحریکی ایله کیچیک آسیادا «لیدی» حکومتینه هجوم ائدی، اورادا کی کیمترلرین باشچیسی اولموش «توختامیش» ایله دؤیوشموش و دؤیوشده توختامیش اولموشدور.

ایسلامدان سونرادا بو شکیلچیلرله دوزلمیش شخص آدلاری تورک ائلری داخیلینده چوخ ایشلنمیشدیر. نمونه اولاراق کوره کن تئیمور زامانیندا قیزیل اوردو حکومتی نین باشچیسی اولموش «توختامیش خانی» گؤستره بیله ریک.

بوتون بونلارا اساسا دئییه بیله ریک کی، بو گون آذری دیلینده فعللردن فعلی صیفت / ایسم مفعول / دوزلدن «میش ۴» شکیلچیزی اسکی دؤورلرده واحید «میش - مئش» شکلینده اولموشدور سادا، ۵ - ۶ مین ایل سوره سینده ایشلنمیش، زامان کئچدیکجه یونالانیب بلورلاشمیش و آهنگ قانونو ایله اویغونلاشاراق، دؤرد چئشیدلی معاصیر شکلده دوشموشدور.

ب) ئش - ایش - اوش - آش - ش: بو شکیلچیلرده «ش» فونئمی مشترکدیر. معاصیر آذری تورکجه سینده «ش» سه سینه مالیک اولان شکیلچیلر چوخدور و هامیسینین معناسی معلومدور. لاکین ایسلامدان قاباقکی گؤستردیگیمیز خلقلرین

دیللرینده اولموش بو شکیلچیلرین بعضیسینین معناسی، «تاش» شکیلچیسی کیمی، معین درجه‌ده معلوم‌دورسا، چوخونون دقیق معناسی هله‌لیک معلوم دئییلدیر. بونا باخمایارق بیز شبهه ائتمریکی، واحید ائتتیک کؤکه مالیک اولموش، نئچه مین ایل قونشو اولوب، واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینده یاشامیش، هامیسی التصاقی دیلی و دیللری یالنیز لهجه سوییه‌سینده بیری - بیریندن فرقلنمیش، رسمی دولتی و تجارت دیللری ایلام دیلی اولموش بو خلقلرین دیللرینده «ش» فونتملی بو شکیلچیلر، قسماً فرقلنسه‌لرده، واحید و یا بیری - بیرینه یاخین معنا داشیمیش و عئینی گراماتیک وظیفه ایفا ائتمیشلر. بونا گؤره‌ده، فیکریمیزجه، قوتی دیلینده اولموش «ش - اوش» /ES, US/, کاسسیلزده اولموش «آش - ش» /- AS, S/ شکیلچیلری عئینی و یا یاخین معنالاردا ایشلنمیشلر.

بو فیکری تأیید ائدن بو واقعیتده ماراقلیدیرکی، هم کاسسی، هم قوتی، همده ایلام دیللرینده «ش» فونتمی همده مطلق کئچمیش زامانین اوچونجو شخص تکینین علامتی ایدی. مثلاً: ایلامجا «هوتتا - ش» /HUTTA + S/ ائتدی، «تیری - ش» /TiRi + S/ دئدی.

حتی کاسسیلر و ماننالارلا قونشو اولموش هورریلرده ایشلنمیش «ش - شی» /S, Se / شکیلچیلری‌ده، فیکریمیزجه کاسسی و قوتیلردن گؤسترديگیمیز شکیلچیلرله معناجا یاخین و حتی شاید عئینی اولموشلار و مختلف لهجه‌لرده قسماً فرقلی دئییلیمیشلر.

اسکی تاریخ متخصصلری، او جمله‌دن ا.م. دیاکونوف گؤسته‌ریلرکی، بحث ائتدیگیمیز م.ق. ۲ - ۳ - نجو مین ایلیکلرده زاقروس دغلارینین غرب و شرق یاماجلاریندا یاشامیش بوتون خلقلرین دیلینده بو شکیلچی هم یئر و جغرافی، همده شخص آدلاریندا اولموش‌دور. زاقروس یاماجلاریندا یاشامیش بو خلقلرین هامیسینین التصاقی دیلی، اسکی تورک اولماسینی نظره آلاق، دئییه بیلریکی، یوخاریدا گؤسترديگیمیز «ش» فونتملی شکیلچیلر او زامانین مختلف دیللرینده

عئینی و یا بیرى - بیرینه یاخین معنالاردا ایشلنمیشدیر.

ایندی ایسلامدان قاباقکی دؤورلرده واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینه داخل اولموش خلقلرین آدلاری «ش» فونئمی ایله بیتیش رهبرلریندن نمونه لر گؤسته رک.

م.ق. ۲۲۰۰ - نجو ایللرده بابیل حکومتینه غلبه چالیب، ۹۱ ایل اورادا حکومت ائتمیش قوتلرین ایگیرمی باشچیسیندان ایکینجی و یئددینجیسینین آدی «اینقه شوش»، دؤردونجوسونون آدی «یارلاقاش» و آلتینجیسینین آدی «اینی ماباقش» اولموشدور.

ایلاملارین «سوگال ماخ» آدلی شاهلار سولاله سینین /م.ق. ۱۵۵۰ - ۱۸۰۰ / آلتینجی شاهینین آدی «بیرینجی کودوزولوش»، اون بئشینجی شاهین آدی «اوچونجو کودوزولوش»، اون دوققوزونجو شاهین آدی ایسه «کوک کیرواش» اولموشدور.

اورتا دؤور ایلام شاهلاری سولاله سینین /م.ق. ۱۱۰۰ - ۱۴۵۰ / اون دؤردونجو شاهینین آدی «هوتلوتوش» /Hutelutus/ اولموشدور.

ایلاملارین بئشینجی دؤور شاهلار سولاله سینین /م.ق. ۵۰۰ - ۷۴۳ / بیرینجی شاهینین آدی «بیرینجی هومبان نیکاش» /Humban Nikas/ ایدی.

کاسی شاهلاریندان:

۱ - بیرینجی کاش تی لیاش. ۲ - اورشی قوروماش. ۳ - قانداش.

کاسی آلالارینین آدلاریندان:

۱ - اوبریاش. ۲ - بوریاش. ۳ - ماراتاش آدلارینی گؤستر مک اولار.

فیکریمیزجه «ئش - ایش - آش - اوش - ش» کیمی شکیللرده اولموش بو شکیلچیلرین کؤکو عئینی و یا بیرى - بیرینه یاخین معنالارا مالیک اولموش و مختلف تورک خلقلری داخلینده مختلف شرایط و اوزون زاماندا بئله الوان

فورمالارا دوشموش و چاغداش آذری دیلینده بیلدیگیمیز مختلف معنالی شکیلچیلر اولموشدور.

۳- «ک» فونئمی اولان شکیلچیلر:

کلاسیک و معاصر آذری دیلینده، ائله جده بیر سیرا تورک دیلرینده «ک» فونئمیله قورتاران سۆز دوزلدیجی و سۆز ده ییشدیریحی شکیلچیلر چوخدور. بوگونکو آذری دیلینده بئله شکیلچیلرله هم ایسملر، همده فعللردن هم تازا صیفتلر، همده تازا ایسملر دوزه لیر. ایسملردن تازا ایسملر دوزلدن بو شکیلچیلردن «لیق ۴» شکیلچیلرینی، فعللردن ایسم و صیفت دوزلدن شکیلچیلردن ایسه «یق ۴» و «آق ۲» شکیلچیلرینی، نمونه گؤستریمک اولار. قید اولونمالیدیرکی، «ک» فونئمین اولدوغو سۆز دوزلدیجی شکیلچیلرین، زامان کئچدیکجه، هم چئشیدلری آرتمیش، همده هر چئشید آهنگ قانونو ایله ایلگیلی دؤرد و یا ایکی چئشیدلی اولموشدور. «ک» عنصرونه مالیک شکیلچیلرین دیلیمیزده چوخ شکیلی و معنالی اولماسی نشان وئریرکی، بو فونئم چوخ قدیم زامانلاردان عموم تورک دیلری، ائله جده عموم آذربایجان و معاصر ایران تورکلری دیلینده شکیلچی یاراتماقدا فعال اولموشدور. دوغرودان دا الله اولان ماتریال لار گؤستریرکی، بو سس ۵ - ۶ مین ایل بوندان اول سومئر، ایلام، کاسسی و قوتی، لوللوبی، هورری، اوتی،... دیلرینده، خصوصیه فعللردن تازا کلمه لر دوزلتمکده چوخ فعال اولموشدور. یوخاریدا «آن ۲» شکیلچیسیندن دانیشارکن گؤستردیگیمیز کیمی، بو شکیلچی ده اسکی تورک دیلرینده، بوگون کیمی، فعلین کؤکونه، یعنی امرین ایکینجی شخص تکینه اکلنردی.

نمونه اولاراق سومئر دیلیندن آشاغیداکی سۆزلره دقت ائدک:

۱- اورو /URU/ تیکمک   اورو + ک /URU+K/ شهر، قالا، ارک

- ۲ - یوزو /YÜZÜ/ سودا اوزمک
 ۳ - ائشتو /EŞTU/ ائشیتمک
 یوزو - ک /YÜZÜ+K/ سو قوشو.
 ائشتو - ک /GEŞTU+K/ قولاق.
 ائشیتمک آلتی.
 ۴ - تورو /TURU/ یا شاماق. دوغماق
 تورو - ک /TURU+k/ و تیری - ک
 // دیری.
 ۵ - اژ /E/ یشمک
 ائمک /EME+K/ دیل. یشمک آلتی.
 ۶ - ائموک /EMU+K/ اممک آلتی.
 ۷ - سیلیک /SiLi+K/ تمیز. آری. پاک.

۴ - کین:

معاصر آذربایجان دیلینده «کین ۴» شکیلچیسلی واسیطه سیله فعللردن ایسم و صیفت کیمی ایشله ن کلمه لر دوزه لیر. مثلاً بیشکین، گرکین، دوشگون،... قوتیلرین بابیلده حاکمیت ائتمیش ایگیرمی باشچیسیندان اون ایکنجیسینین آدی «هابیل کین» اولموشدور.

۵ - فعلی ایسم دوزلدن «م»:

چاغداش تورک دیللی، او جمله دن آذری دیلینده فعللردن ایسم دوزلدن بیر «ایش ۴»، بیرده «ما ۲» شکیلچیسیدیر. بونلاردان ایکنجی استثناسیز بوتون فعللردن فعلی ایسم دوزلدر. بو شکیلچینین فعالیت دایره سینین اولدوقجا گئیش اولماسی گؤستریرکی، اولدوقجا قدیم دؤورلردن تورک دیلرینده یارانیب ایشلنمیش بیر شکیلچیدیر.

فعلدن ایسم دوزلدن بو شکیلچینی سومر دیلینده ده گؤروروک مثلاً:

- ۱ - تو /TU/ دوغماق — تو - م /TU+M/ توخوم. نسیل وئرمه، توره مه.
 ۲ - دو = تو /DU/ دوغماق — دو - مو /DU+MU/ اوشاق. نسیل.

بحث ائتدیگیمیز اسکی دؤور التصاقی دیلی حاکمیت دستگاهی و شاهلار سولاله لرینده بعضاً «ما» و یا «مه» شکیلچسی ایله بیتیش ایسملرده تصادف ائدیریک. مثلاً، اورارتو شاهلار سولاله سی شاهلارینین بیرینجی آدی «آر مه» /Arme/ ایدی. هابئله ایلاملارین «سیماش» سولاله سی شاهلارینین آدی «قیرنامه» ایدی. هیت شاهلارینین بیرینین آدی «سوپپی لو لیوما» اولموشدور. بابیلده ۹۱ ایل حاکمیت ائتمیش قوتیلرین دؤردونجو رهبرینین آدی «شولمه» ایدی.

گؤستردیگیمیز بو ایسملرین فعللردن دوزلمیش اولدوغونو بیلیمیریک، لاکین فونئتیکی یاخینلیق و خصوصیه توم /توره مه/ و «دومو» /اوشاق کلمه لری امکان وئریر دئییک کی، فعلی ایسم دوزلدن «م» شکیلچسی اول، شبهه سیز، سومئر دؤوروندن دیل لرینده اولموش، ایکینجیسی بو شکیلچی هامان زامانلاردان «ما - مه» شکلینه دوشمک پروسئسینه باشلامیش و محض بونا گؤرده معاصیر آذری دیلینده بو فعلی ایسم دوزلدن شکیلچی دیلیمیزین بوتون فعللریندن فعلی ایسم دوزلدیر.

آسوری شاهی بئشینجی شامشی آداد /شاهلیغی م.ق. ۸۱۰ - ۸۲۳/ اورمو گؤلوه ایله دوزچؤلوه آراسیندا کی مرکزی ماد اراضیلرینه ائتدیگی یوروشونده ۲۷ - ۲۸ ماد امیریندن هدیه لر آلدی. بو امیرلرین بیرینین آدی «سیراشمه» و دیگرینینکی «شوما» ایدی کی، چوخ احتمال فعللردن دوزلمیش ایسملر اولموشلار.

فعللرین تصریفی:

شبهه سیز فعللرین شخص و زامانا گؤره تصریفی ان قدیم دؤورلردن تورک دیل لرینده اولموشدور. بورادا بیزی ماراقلاندیران اوندان عبارتدیرکی، اسکی دؤورون فعل تصریفیندن اولموش شخص و زامان شکیلچیلری ایله چاغداش تورک و آذری فعل تصریفینده کسی شخص و زامان شکیلچیلری آراسیندا ایلگی و یاخینلیق اولموشدورمو، اولموشدورسا، نه سوییه و درجه ده اولموشدور؟

سومئر، ایلام و سایره اسکی یاخین شرقین التصاقی دیل لری گرامئری باره ده معلوماتیمیز هله لیک محدوددور، لاکین بونا باخمایاراق همین دیل لرین فعل

تصریفی بارهده، الده اولان محدود معلوماتلارا اساسا، قیسا اولسادا، او دؤورون فعل تصریفینده شخص سونلوقلاری بارهده معین فیکیر سویله مک اولار.

معاصر آذری دیلینده شهودی کئچمیش زامانین علامتی «دی ۴» دیر. /یازدی + م - یازدین -.. اسکی سومئر و ایلام دیلریندن الیمیزده اولان بیر سیرا فعللرین شهودی کئچمیش زامانلارینین اوچونجو شخص تکلی الده دیر. بونلاردا شهودی کئچمیش زامان علامتلی مختلف نمونه لردن سومئرجهده «تو» /TU/ (توغماق. دوغماق) فعلینی بیلیریککی، اونون شهودی کئچمیشینین اوچونجو شخص تکی «تو + د» /TU+D/ (دوغدو) شکلینده دیر.

چاغداش آذری دیلینده شهودی کئچمیشین علامتی اولان «دی ۴» شکلچیسینده ثابت فونئم سس سیز «د» دیر و سسلی «ی ۴» آهنگ قانونونا اساسا ده ییشیر. سومئر دیلیندن گؤستردیگیمیز «تود» فعلینده «د» عنصر و شهودی کئچمیشین اوچونجو شخص تکین علامتیدیر. بورادا زامان و شخص سونلوقونون سس سیز عنصر و سومئر دیلیله معاصر آذری دیلینده عئینیدیر.

ایلام دیلیندن الده اولان «تیر - یش» /دئدی / و «هوت - تاش» /ائتدی / فعللری ده شهودی کئچمیشین اوچونجو شخص تکیدیر، لاکین زامان و شخص سونلوقلای تامامیله باشقا شکلده دیر.

بورادان بئله نتیجه چیخارماق اولارکی، میلاددان ۳ - ۴ مین ایل اؤنجه کی مختلف تورک دیلرینده، او جمله دن سومئر و ایلام دیلرینده فعلین شهودی کئچمیشینین علامتی مختلف، او جمله دن «د» و «یش» اولموشدور و زامان کئچدیگجه «د» عنصر و تورک دیلرینده شهودی کئچمیش علامتی کیمی ثابت لشمیش و «ی» عنصر و ده اونا اکلنه رک «ی ۴» شکلینه دوشموشدور.

بو واقعیت بئله بیر عمومی نتیجه ده چیخارتماغا امکان وئریرکی، چاغداش تورک دیلری، او جمله دن آذری دیلینین قیرخدان آرتیق شهودی و غیر شهودی کئچمیش زامانینین شخص، زامان، نوع و فورملارینین علامتلی آزی همین ۵ - ۶ مین ایل سوره سینده تدریجله فورمالاشمیش و بوگونکو حالا دوشموشدور.

بونودا قید ائدککی، فیکریمیزجه نسبتاً یاخین گلجکده سومثر و ایلام قاینقلارینین اوخونوب آراشدیریلماسی و قرامثرلرینین ایشیقلاماسی ایله علاقه دار بو مسئله لر باره ده گئنیش معلوماتلار و ثریله جکدیر.

اوندان ایگیرمییه قدر مرکب سایلار:

سومثر، ایلام و اوبیری اسکی یاخین شرق و ایران خلقلرینین التصاقی دیلی اولمالارینا دایر بعضی فاکتلاری گوردوک. بونلاردان باشقا بو مسئله نین ثبوتو اوچون باشقا یوللاردا واردیر. بونلاردان بیری ده دیلین سایلار سیستمینین قورولوشو ایله علاقه دار واسیطه دیر.

بوگون دیلچیلیک علمینده چین، وییئتنام کیمی دیلر استئنا اولماقلا قالان بوتون دنیا دیلرینی، اشتقاقا اساسا اوچ اساس گروها بؤلورلر:
۱ - سامی دیلری. ۲ - هند - آوروپایی دیلر. ۳ - التصاقی دیلر.

بو اوچ دسته دیلرین هره سینین اوزونه خاص ائله خصوصیتلری واردیرکی، او بیری لرینده یوخدور. بو خصوصیتلردن بیری اوندان ایگیرمییه قدرکی مرکب سایلارین قورولوشدور.

غیر التصاقی دیلر گروهلاریندا بو سایلاردا اؤنجه تکلیک و اوندان سونرا اولوقلار گلیر، هالبوکی، التصاقی دیلرده مسئله تام عکسینه دیر، یعنی اولجه اولوقلار و اونلاردان سونرا تکلیکلر گلیر. نمونه اولاراق هند - آوروپایی دیلردن فارس، فرانسو و روس دیلرینی، سامی دیلردن ایسه عرب دیلینی بو باخیمدان نظردن کئچیریب، اوللاری تورک دیلری ایله مقایسه ائدک:

هند - آوروپایی دیلردن

یک + ده = یازده

۱ - فارسجا:

دو + ده = دوازده

۲ - فرانسیزجا:
ان + دیز = اونز
دو + دیز = دوز

۳ - روسجا:
اودین + نا + دئسیت = اودینادسیت
دیوه + نا + دئسیت = دیوهنادسیت

سامی دیللردن

۴ - عربجه:
احد + عشر = احدعشر
اثنی + عشر = اثنیعشر

التصاقی دیللردن

۵- تورکجه
اون + بیر = اونبیر
اون + ایکی = اونایکی

مومکوندورکی، التصاقی اولمایان بعضی دیللرده اوندان ایگیرمییه قدرکی مرکب سایلاردا وضعیت گؤستر دیگیمیز شکیلده دئیل باشقا شکیلده و یا قسما / فرانسیز دیلینده اولدوغو کیمی / فرق ائتسین، لاکین بو مرکب سایلاردا اونلوقلارین اول کلمه سی بوتون التصاقی دیللرده، او جمله دن تورک دیلرینده اساسا بیر حالدادیر. منطقه میزین اسکی التصاقی دیلی خلقلری، او جمله دن سومئر دیلینه گلدیکده ایسه، دوروم تامامیله التصاقی دیلرینده، او جمله دن چاغداش آذری دیلینده اولدوغو کیمی اولموشدور. مثلاً، سومئر دیلینده بیر = أش / @s /، ایکی = مین / ایمما / (imma-min)، اوچ = اوش / Uş /، اون = او / U / شکیلینده اولموشدور. گؤستر دیگیمیز مرکب سایلار ایسه، اونبیر = او «أش»، اونایکی = «اومین» و اون اوچ «اواوش» و... شکیللرده اولموشدور.

اگر گؤستر دیگیمیز بو مرکب سومئر سایلاریندان مثلاً اون اوچ = «اواوش»

سایینی گوتورسک و ایکی سایین اورتاسینا بیر «ن» حرفی علاوه ائتسک، او سایین بو گون ساده آذری خلقینین دانیشیق - شفاهی دیلینده ایشلتدیگی «اون اوش» سؤزلرینی الده ائده جه بیک.

یوخاریدا اشاره ائتدیگی، بیر سیرا فونئتیک حادثه لر، بعضی کلمه لر کیمی، اوزون عصر لر، حتی مین ایللر بویو خلقین دانیشیق دیلینده قالیر. «اوج» سایینین آذری خلقی دیلینده معین حاللاردا «اوش» شکلینده دئییلمه سی بونا ان گؤزل مثال و اؤرنکدیر.

دئمک سومئر و ایلام خلقلری دیل لرینده «اوش» شکلینده دئییلیمیش «اوج» سایینی آذری خلقینین اولوبابالاری قوتی، لوللوبی، هورری و ماننالارین دیلینده ده «اوش» شکلینده دئییلیمیشدیر، یعنی «چ» فونئمی معین یئر لر و شرایط ده «ش» تلفظ اولموشدور. بو «اوج» سؤزونون ماننا خلقی دیلینده «اوش» تلفظ اولونماسینی، اشاره ائتدیگیمیز کیمی، آسوری شاهی ایکینجی سارقونون م.ق. ۷۱۴ - نجو ایله ماننا تورپاقلارینا هجومو ایله ایلگیلی یازیلاریندا گوروروک. او یازمیشدیرکی، اورمو گولونون شرقینده «او آ اوش» / سهند / داغینین غرب اتکلرینده کی «اوش قایا» قالاسینی بیخدیریب، تورپاقلایکسان ائتمیشدیر. بو «اوش قایا» آدی زامان کئچیب، ایشلنمک نتیجه سینده «اوسکو» شکلینه دوشموشدور.

دئمک «اوج» سایینی و اونون ساده آذری خلقینین دانیشیق دیلینده «اوش» شکلینده دئییلمه سی حادثه سی میلاددان دؤرد مین ایل قاباق سومئر و ایلاملاردا اولدوغو کیمی، اوندان اوج مین ایل سونرا ماننا خلقی دیلینده اولموش و اونداندا اوج مین ایل سونرا ماننالارین اولادی اولان آذری خلقینین دیلینده عئینی شکیلده ایشلنیر.

سیرا سایلارینین علامتی:

سومئر دیلینده سیرا سایلارینین علامتی «کم - کوم» اولموشدور. مثلاً، اوچونجو سیرا سایینی «اوش کوم» شکلینده ایدی. شبهه سیز او زامان منطقه میزده و ایراندا

باشامیش او بیرى التصاقى دیللى ائللر و خلقلر داخیلینده ده بو شکیلچی بو و یا بونا یاخین شکیللرده ایشلنمیشدیر، نجه کی، بو گون مختلف تورک خلقلری و لهجه لرینده همین بو شکیلچی اولدوقجا چئشیدلی شکیل لرده ایشلنیر.

معاصر ادبی آذری دیلینده سیرا سایلارینین شکیلچیسی «ینجی ۴» دیر، لکن خلق ا ونو دانیشیق دیلینده «یم ینجی» شکیلینده ایشله دیر. خلقین آغزیندا ایشله نن بو شکیلچی ایکی بؤلومدن یارانمیشدیر: یم - ینجی.

بیرینجی قسمت سس قورولوشو باخیمیندان سومئر دیلینده اولموش شکیلچییه یاخیندیر. همین «یم» بؤلومو جزیی فوننتیک ده ییشیک لیکلرله بو گون مختلف تورک خلقلری و ائللری دیلینده ایشلنمکده دیر. مثلاً «یم - اوم» شکیلینده قشقاییلرین «ده ره - شوری» ائلینده ایشلنیرکی، ایران تورکلرینین بیر قولودور.

سایلارین قورولوشو:

سومئر دیلینده سایلار اونلوق، ایگیرمی لیک و آلمیشلیق اساسیندا قورولوردو. بو سیستم تاریخ بویو ده ییشه رک، تورک دیل لرینده بو گونکو شکله دوشموشدور، لکین بعضی تورک خلقلرینده هامان اسکی سیستم قورونوب ساخلانمیشدیر. مثلاً، «قارا - چای» و «بالکار» تورکلری دیلینده هامان سومئرلرده اولموش سیستم قالماقدادیر.

یئر و شخص آدلاری:

ایرانین بو گونکو تورک اولان منطقه لرینده باشامیش اسکی التصاقی دیللی، ایلام دیللی ائللر و خلقلر داخیلینده کیشی و قادین آدلاری داخیلینده ائله آدلار اولموشدورکی، اونلار بو گونده همین ایران تورکلری داخیلینده و دیلینده هامان شکیلده و یا اونا یاخین بیر شکیلده، معین فوننتیک ده ییشیک لیکلرله ایشلنیر. مثلاً، «بابا» سوزونو گؤستمک اولا.

بابا: م.ق. ۱۵ - ۷۱۹ - نجی ایللرده آسوری شاهی ایکینجی سارقون ماننا - ماد

اراضیلرینده دفعه لرله یوروش ائتمیش و چاغداش قیزیل اوزن چایینین لاپ باشلانغیچ یئرلر، زنجانلا همدان آراسی اراضیلرینی توتاراق، یئرلی اهالیندن اولموش بیر شخصی آسوری حکومتی طرفیندن اورالاردا امیر، نماینده و وئرگی توپلایان قویموش ایدی. بو شخصین آدی «کی بابا» ایدی و «خارخار» آدلانمیش قالادا اوتوراردی. یئرلی اهالی م.ق. ۷۱۵ و یا ۷۱۶ - نجی ایلده «کی بابا» نی قووموشدولار.

بو کیشی آدی ماننا - ماد و اوندان اولکی قوتی - لوللوبی خلقی داخیلینده و دیلینده ایشلنمیش اینسان آدی ایدی و ایندی ده ایشلنیر. بو آدین «کی» بؤلوموده اسکی تورک سؤزودور و بیز سونرا بو باره ده دانیشاجاییق.

ماشداکو: ایکینجی سارقون م.ق. ۷۱۴ - نجو ایلده ماننا تورپاقلارینا اوردو یوروتدو و یوروشون اوللرینده بو گونکو همدانین غربی و دیاله چایی آخارقاسینین شمالی یئرلرینده اولموش «پارسووا» ولایتینه گئتدی و اورانین ۲۶ بؤیوگو و باشچیسی ایکینجی سارقونا هدیه لر گه تیردیله. آسوری شاهینین بو مناسبتله قازدیردیغی داشت قازما آنتیندا بو ۲۶ شخصین آدی وئریلمیشدیر. بو آدلارین ایکیسی «ماشداکو» و بیری اونا یاخین «ماش دایا اوکو» دور. بو اسکی شخص آدی اولموش کلمه باکینین یاخین لیغیندا مشهور «مشتاغا - مشداغی» آدینا فونئتیک جهتن چوخ یاخیندیر.

ایکینجی سارقون م.ق. ۷۱۳ - نجو ایلده بیر داها مرکزی ماد تورپاقلارینا هجوم ائتدی، تا «کاراللا» ایاله تینده آلاولانمیش عصیانی یاتیرتسین. سارقون بو قیامی یاتیردیقدان سونرا، اورادان شرقه دوغرو، همدان و الوند داغینین جنوب یاماجلاریندا یئرلشمیش «اٹلی پی» ایالتی و اورادان شمالی، یعنی مرکزی مادیین اساس یئرلرینه گئتمیشدیر. ایکینجی سارقون بو هجومو ایله ایلگیلی قازدیردیغی لئووحه سینده الیدن چوخ قدرتلی ماننا رهبرلرینین آدلارینی چکمیشدیر. بو ادلارین دا اوچو «ماشداکو» دور.

ماشداکو سۆزونون لغوی معناسینی هله لیک بیلمیریک، بونا باخمایاراق بوندا هئچ بیر شبهه یثری ده یوخدورکی، بو آد نه زامانسا، ایستر شمالی، ایستر سه ده جنوبی آذربایجاندا یاشامیش خلقلرین دیلیندن و یا آدیندان نشأت ائدیپ یارانان بیر آد اولموش و اوچ، دؤرد مین ایل سوره سینده آذری خلقی داخیلینده، معناسی معلوم اولمادان، یاشاییب و زمانه میزه گلیب چاتمیشدیر.

خان: «خان» سۆزو باشچی، قبيله و ائل بویوگو آدی اولاراق، بوتون تورک ائل و سوی بیرلشمه لری داخیلینده، یازیلی تاریخ اولان زامانلاردان بو گونه قدر ایشلنمیش و ایشلنمکده دیر. ایران تورکلری داخیلینده بو سۆزون آد اولاراق ایشلنمیه سی نی «ایلام» خلقی داخیلینده گؤروروک. ایلام شاهلاریندان بیرینین آدی «ائنیلوخان» اولموشدور. داها آرتیق دفته لایق اودورکی، قدیم دؤورلرده «خان» سۆزو مقام، احترام و یا باشچیلیق علامتی اولاراق اصیل آددان سونرا ایشله نردی.

آسوری شاهی آدادنثراری / شاهلیغی م.ق. ۹۱۱ - ۸۹۰ / لوللوبیلرین سرحدی اولموش آسوری دیلینده «هابهی Habhi / منطقه سیندن کئچیب، بیر سیرا یئرلری آلیر. اورمو گؤلونون جنوبو و جنوبغربینده یئرلشمیش بو «هابهی» منطقه سی «زاموا» تورپاقلارینین شمالغربی، یعنی لوللوبی تورپاقلاریندان اولموش و لوللوبی دیلینده «خانجی» آدلانمیشدیر. بو کلمه دن گؤرورورکی، لوللریلرن دیلینده هم «خان» کلمه سی، همده «جی» شکیلچیسینی اولموشدور.

ایلاملار داخیلینده کیشی آدی کیمی ایشلنمیش «شوماخان» سۆزونوده بیلیریک. تهماسیب: بو گون تهماسیب آدی، کیشی آدی کیمی بوتون آذربایجاندا ایشلنیر. بو آد چوخ قدیم زامانلاردان ایران تورکلری داخیلینده ایشلنمیشدیر. بعضی ماد اعیان - اشرافلاری او جمله دن ماد اوردوسونون باش قوماندانی «هارپاک» ین خیانتی نتیجه سینده پارسلار حاکیمیتی تورک مادلارین الیندن آلدیقدان سونرا، ایکینجی هخامنش شاهی کمبوجیه / شاهلیغی م.ق. ۵۲۹ - ۵۲۲ / و خصوصیه اوچونحو هخامنش شاهی داریوش زامانیندا / شاهلیغی م.ق. ۵۲۲ - ۴۸۶ / ماد خلقی و

قهرمانلاری پارسلار و هخامنشیلر علییهینه اولدوقجا مهم، گئیش و قانلی قیام و دؤیوشلره ال آتدیلار. بونلارین اوچونجو مشهور قیامی بو گونکو میانا - زنجان آراسیندا یاشامیش «ساقارتی» ائلینین باشچیسی «چیتثران تخمه» نین رهبرلیگی آلتیندا اولموش قیام ایدی / م.ق. ۵۲۰ / داریوش بو عصیان یاتیرماق اوچون بعضی ماد اعیان - اشراقلارینی اوز طرفینه چکدی و اونلارین خیانتیندن استفاده ائتدی. بو خایین ماد اعیانلاریندان بیرینین آدی «تهماسپادا» / Tahmaspada / ایدی.

مته = مه ته = مه تی: فیکریمیزجه محکم، ایلمز و متین معناسیندا اولموش بو سؤز سومثرلر دؤوروندن ایلاملار، قوتیلر و داها سونراکی تورک خلقلری دیلینده کیشی آدی کیمی، تاریخ بویو ایشلنمیش و بو گونده هم جنوبی، همده شمالی آذربایجاندا ایشلنمکده دیر. همین کیشی آدی م.ق. ۲۲۰۹ نجو ایلده «ایمتا» شکلینده قوتیلرین بابیلده حاکمیت ائتمیش بیرینجی باشچیسینین آدی اولموشدور. بو سؤز قدیم زامانلاردا قادینلیق علامتی اولموش «آن» ایله بیرله شیب «ماتان» شکلینده قیز و قادین آدی کیمی ده ایشلنمیش و ایشلنیر.

بای: بو گون و تاریخ بویو بوتون تورک خلقلری، او جمله دن آذریلر داخیلینده ایشلنمیش و ایشلنن «بای = بگ / به ی / کلمه سی م.ق. ۳ - ۴ نجو مین ایلیکلرده ده سومثرلر داخیلینده همین معنادا ایشلنمیشدیر. مثلاً همین دؤورلرده سومثرلرین «لاقاش» شهری باشچیسینین آدی «اوربای» / / اولموشدور. بو کلمه حاکیم معناسیندا ایشلنمیش دیر. بو کلمه ایکی قسمتدن: «اور - بای» یارانمیشدیر. «اور» / قورماق فعلیندن / شهر، قالا معناسیندا اولموشدور. دئمک سؤزون معناسی «شهر حاکیمی» دئمک ایدی.

آتیلا: کیشی آدی کیمی آتیلا سؤزو قدیم دؤورلردن تورک ائللری، قبیله و سوی بیرلشمه لرینده ایشلنمیشدی. بو کلمه کیشی آدی کیمی ماننا خلقی داخیلینده ده ایشلنمیشدیر. مثال اولاراق «هورپ آتیلا» کلمه سینی گوسته ره بیلریک کی، ماننالار داخیلینده کیشی آدی اولموشدور.

اکثر یئر و جغرافی آدلارینین اولدوقجا قدیم و تاریخی اولماسی نقطه نظریندن بوتون آذربایجان، مرکزی و غربی ایران تورپاقلارینداکی کند، داغ، دهره، یاماج، چای، چشمه و سایر یئرلر و جغرافی آدلاری ان قدیم دؤورلرده م.ق. ۱ - ۲ - ۳ - ۴ - نجی مین ایلکیلرده بو یئرلرده یاشامیش قوتی، لوللوبی، کاسپی، اوتی، امرد، ارتته، هورری، گیلزان، ائلی پی، ایلام، کاسسی، اورارتو، سابیر و سایر التصاقی - تورک دیلی ائللر و سوی بیرلشمه لرینین دیللی و یا قبیله آدلاریندان یارانیب قالمیش آدلار دیرکی، اسکی تورک ائللی مدنیتلرینین تاریخی اثرلرینی محود ائدن ساسانی شاهلاری اونلاری آرادان آپارماغی دوشونمه میس و یا گوجلری چاتمامیشدیر. بونا گوره ده بو آدلار گؤز به به گی کیمی، ساده خلق دیلینده تلفظ اولوندوغو کیمی، قورونوب ساخلانمالی، دقیق توپلانمالی و آراشدیریلمالیدیر. ایران دولتی نین بو آدلاری عینادلا ده ییشدیرمه یه چالیشماسی هنج ده علت سیز دئییلدیر.

سومر دؤوروندن بو گونه قدر آذربایجان و ایران تورکلری دیلینده اولوب یاشامیش، یاشایان و تورک دیلی و خلقلری نین دوشمنلری طرفیندن آرادان آپاریلماسی و باشقا بیر سؤزله ده ییشدیریلمه سینه سعی گؤسته ریلن یئر و جغرافی آدلاریندان بیری «میشوو» کلمه سیدیرکی، بو آددا داغ هم شمالی، همده جنوبی آذربایجاندا واردیر. جنوبی آذربایجاندا اولان میشوو داغی هوندورلوک جهتدن /۳۱۵۵ متر/ آذربایجانین دؤرد و یا بئشینجی داغیدیر. بو داغ اورمو گؤلونون شمالی ساحللیری بویو نجا غربدن شرقه یئرله شن گونئی بؤلوگونو مرند بؤلوگوندن آیریر. بو داغین جنوب یاماجلاریندا یئرله شن اونلار جا کندلر، یوزلرجه داغ، دهره، چای، بولاق و سایر نین دئمک اولار هامی سینین آدی، میشوون اؤز آدی کیمی، اولدوقجا اسکی آدلار دیر و معنالاری معلوم دئییلدیر. بو میشوو داغینا شرق و یا غرب طرفیندن باخدیقدا، اونون ایکی، بیری بیرینه یاخین شیش ذیره سی اولدوغو بلله نیر.

بیلدیگیمیز کیمی بشریتین ایلك قهرمانلیق داستانی «قیلغه میس» /بیلغه میس/

داستانیدیرکی، سومر خلقی طرفیندن تقریباً میلاددان ۳ - ۳/۵ مین ایل اؤنجه یارانمیش، منظوم شکله دوشموش و سونرالار اگد، هورری و سایره او زامانکی یاخین شرق منطقه سی خلقلری دیلینه چئوریلیمیشدیر. داستاندا اساس قهرمان قیلقه میس ابدیتی، اولمه مزلیگی الهه ائتمک اوچون چایلار آراسیندا /بئین النهرین / یئرله شن دوغما شهری «اوروک» دان یولا دوشوب شمالا دوغرو، اولدن چوخ یاخشی تانیدیغی سیدر آغاجلاری اولان یئرله گئدیر. بو یئر ان قدیم دؤورلردن بین النهرین حاکیم دایره لرینه، تیکینتی و زینت وسایطی، معمار و اوستا منبعی کیمی معلوم ایدی. بو مئشه لیک هامان ارتته و یا آرتتا اراضیلرینده ایدی و چاغداش سالماسین غربینده، زاقروس داغلاریندا یئرلیمیش ایدی. قیلقه میس، کاهینلرین مصلحتی و گوستریشی ایله، بو اورمانلیقدان شرقه دوغرو گئدیر و بیر قدر گئتدیکدن سونرا، «میشوو» آدلی داغا چاتیر و اونون ایکی ذیروه سسینین آراسیندان کئچهرک، قارانلیق دونیا یا داخیل اولور. اون ایکی گون زیل قارا نلیقدا یول گئتدیکدن سونرا، ایشیقلی دونیا یا و دهنیزه چاتیر. بو دهنیز خزر دهنیزیندن باشقا دهنیز اولایلمز.

بئله لیکله گوروروک کی، داغ آدی اولان «میشوو» کلمه سی نه تکجه آزی بئش مین ایل اولدن آذربایجانلیلارین داخیلینده و دیلینده اولموش و ایندی ده واردیر، حتی بو آد، ائله داغ آدی اولاراق، بشریتین ایلك قهرمانلیق داستانینین دا زینتی اولموشدور.

بیر نحوی عنصرون مقایسه سی:

یوخاریدا اثرامیزدان قابقی مین ایلیکلرده او زامان بو گونکو ایران اراضیلرینین غربی، مرکزی، خزرین جنوبو و غربی ساحیللری و بوتون آذربایجاندا واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینده یاشاییب مدنیت قورموش، تاریخا معلوم اولان خلقلرین دیلرینی لئکسیک، قسما فونستیک و مورفولوژی جهتن چاغداش تورک دیللی، او جمله دن آذری دیلی ایله مقایسه ائتدیک و گومتردیک کی،

معاصیر تورک دیللیری، او جمله دن آذری دیلینین بیر سیرا صرف قایدالاری و الوان شکیلچیلری او دؤورلرده موجود اولموش واقعیتلردیر کی، زامان کئچدیکجه بلورلاشیب ده بیشمیش، معنا و شکیل باخیمیندان گئنیشله نیب، چاغداش شکله دوشموشلر.

دئمک، بو مقایسه لر گوستریرکی، او زامانکی ایران خلقلرینین بیری - بیرینه یاخین اولموش التصاقی دیللیری بو گونکو آذربایجان دیلی و بوتون ایران تورکلرینین دیلینین اولو باباسی و یا عمومیتله تورک دیلینین او زامانکی شکلی اولموشدور.

اسکی سومئر، ایلام، کاسسی، هورری، قوتی، لوللویی، اوتی، کاسپی، ماننا و ماد دیلرینین بو گونکو تورک دیللیریله علاقه و ایلگیسی لئکسیک و مورفولوژی مسئله لرله محدودلاشما ییر، بلکه بو علاقه بعضی نحوی مسئله لرده ده نظره چارپیر. یوخاریدا بو گونکو اوسکونون آدینی گوستر دیک کی، م.ق. ۷۱۴ نجو ایل آسوری شاهی اکینجی سارقونون ماننایا هجومو ایله علاقه دار یازیلیمیش یازیلاردا اولموش و «اوش قایا» فورماسیندا ایمیش. بو یشلر چاغداش سهند داغلارینین غربی یاماجلاریندا، اورمو گؤلوا ایله سهند داغلاری، او زامانکی «او آ اوش» آراسیندا یشلشمیشدیر. گوروندوگو کیمی، بو آد اورایا، آراخاسیندا سهند یاماجلاریندا اولموش اوچ شیش ذیروه، یا اوجا تپه و یا داغلا علاقه دار وئریلمیشدیر. همین داغلار، تپه لر و یا شیش ذیروه لره ایسلامدان سونرا «پنج انگشت» /یش بارماق/ دئیشلر. شبهه سیز بو آد او زامان بو یشره ماننا دیلی و سؤزلریندن، یشرین جغرافی و طبیعی دورومو ایله ایلگیلی سئچیلهرک وئریلمیشدیر. دئمک «اوش» و «قایا» /سال داش، بؤیوک داش/ کلمه لری ماننا خلقینین عادی حیاتیندا ایشلتدیگی کلمه لر ایمیش.

ماننا خلقی دیلیندن اولموش ایکی کلمه دن عبارت بو سوز بیرلشمه سینده اولان ماننا دیلیله بو گونکو آذری دیللیری آراسیندا کی سس ترکیبی، لئکسیک قورولوش و

صرف قایدالاریندا یاخینلیق و وحدت گۆز اؤنوندهدیر و بیز یوخاریدا سو بارهده دانیشدیق. بو لئکسیک و مورفولوژی یاخینلیقدان علاوه بو سۆز بیرلشمهسی ماننا دیلیله چاغداش آذری دیلی آراسیندا نحوی یاخینلیغی دا گۆسته ریر، چونکی بو ایکی کلمه چاغداش آذری نحوینین - سنتاکسینین ایلک بحثلریندن بیری اولان بیرینجی نوع تعینی سۆز بیرلشمه لرینین معین بیر نوعودور.

معاصر آذری نحوینده تعینی سۆز بیرلشمه لری ایکی کلمه نین بیرلشمه سیندن یارانان ائله بیرلشمه لره دئییلیرکی، اولاردا بیرینجی طرف ایکینجی طرفی مختلف جهتلردن /جینس کثیفیت، کمیت / تعیین ائدیر. باشقا سۆزله دئسک، ایکی طرف آراسیندا نحوی علاقه اولور و بو علاقه بو ترکیبی سۆز بیرلشمه سی شکیلینه، واحد معنالی بیر سۆز شکیلینه سالیق و ایسم خصوصیتلرینه مالیک اولور.

چاغداش آذری دیلینده و بیر سیرا تورک دیللرینده اوچ نوع تعینی سۆز بیرلشمه سی واردیر:

۱ - هر ایکی سۆز ادلیق حالدا اولان بیرینجی نوع تعینی سۆز بیرلشمه سی /گوموش قاشیق، یاخشی آدام.../

۲ - بیرینجی طرف ادلیق حالدا و ایکینجی طرف منسوبیت شکیلچیسینه مالیک اولان ایکینجی نوع تعینی سۆز بیرلشمه سی. /قیز قالاسی. ارک قالاسی. تبریز شهری. باکی شهری.../

۳ - بیرینجی طرف ییه لیک حال شکیلچیسو و ایکینجی طرف منسوبیت شکیل چیسینه مالیک اولان، ایکی ایسمدن یارانان اوچونجو نوع تعینی سۆز بیرلشمه لری. /کیتابین واراغی. آنانین محبتی.

بیرینجی نوع تعینی سۆز بیرلشمه لری اوچ گروه ا بؤلونور:

الف) هر ایکی طرفی ایسم اولان /قیزیل ساعات. تخته قاپی. پالچیق دیوار...
ب) بیرینجی طرفی صیفت و ایکینجی طرفی ایسم. / یاخشی ایش. ایچری شهر. بؤیوک فضولی.

ج) بیرینجی طرفی سای و ایکینجی طرفی ایسم. / یئددی قارداش. اوچ باجی. بش بارماق.

گوروندوگو کیمی بیرینجی نوع تعینی سؤز بیرلشمه سینین بیرینجی بولومونده بیرینجی طرف ایکینجی طرفین ندن قایر یل دیغینی، جینسینی گؤستریر، ایکینجی بولومده صیفت اولان بیرینجی طرف ایکینجی طرفین نه جور لوگونو، کیفیتی بیلدیریر، اوچونجو بولومده ایسه سای اولان بیرینجی طرف ایکینجی طرفین ساینی، کمیتی گؤستریر. بوتون بو بیرلشمه لرده ایکی کلمه نی بیری - بیرینه باغلایب واحید بیر کلمه، بیر سؤز بیرلشمه سی یارادان نحوی علاقه دیر.

م.ق. سگیزینجی عصرین سونلارینا عاید سندلردن گؤستر دیگیمیز «اوش قایا» بیرلشمه سی همین بیرینجی نوع تعینی سؤز بیرلشمه لرینین اوچونجو بولوموندن دیر و ایکی کلمه آراسیندا نحوی علاقه وار و بو گونکو بیرلشمه لریمیز کیمی، بیرینجی طرف ایکینجی طرفین ساییسی، کمیتی گؤستریر.

دئدیکی، بو سؤز بیرلشمه سی مانا دیلینین م.ق. سگیزینجی عصرین سونلارینا عاید دیر. آیا بئله بیرلشمه لر اوندان قابقی عصرلرده مانا دیلینده اولموشدور مو؟

م.ق. ۹ - ۸ - نجو عصرلرده یاشامیش تورک ائلری رهبری، فارسلا رین «افراسیاب» آدلاندیردیغی مشهور تاریخی شخصیتین اصیل آدی «آلپ ارتونقا» اولموشدورکی، اوندا ایگیت و قهرمان معنالاریندا اولان «ار» صیفتی و یا ایسمی، احترام علامتی اولاراق، اولجه اصیل آد «تونقا» سؤزونون اولینه علاوه اولموش و یوخاریدا گؤستر دیگیمیز کیمی، بیرینجی نوع تعینی سؤز بیرلشمه سینین ایکینجی بولومونه عاید بیر سؤز بیرلشمه سی یاراتمیشدیر. سونرا «آلپ» سؤز بو بیرلشمه یه علاوه اولاراق، هم معناسینی گوجلندیرمیش، همده نحوی ایلگیسینی محکم لندیرمیشدیر، یعنی مرکب بیرینجی نوع تعینی سؤز بیرلشمه سی یاراتمیشدیر.

اسکی تورک داستانلاریندان مشهور «آلپ ارسلان» آدی دا عئینی شکیلده یارانمیشدیر. نحوی ایلگی اساسیندا یارانمیش بو سۆز بیرلشمه‌لری میلاددان تقریباً مین ایل قاباقکی ماننا دیلینه عایددیر. بو دؤورده مرکب تعینی سۆز بیرلشمه‌سینین یارانماسی نشان وئریرکی، بو بیرلشمه‌لر اوندان تقریباً نئچه مین ایل اولدن یارانماغا باشلامیشدیر.

الده اولان ماتریال‌لار گؤستریرکی، همین تعینی سۆز بیرلشمه‌لرینین بیرینجی نوعونون بیرینجی طرفی صیفت اولان ایکینجی بؤلومو ماننالاردان چوخ قاباقلار سومئر دیلینده چوخ و عادی ترکیب و سۆز بیرلشمه‌سی کیمی ایشلنمیشدیر. نمونه اولراق «کن اوق» / گئنیش ائو. بویوک توپلوم /، هابئله «سیلیک کیر / کیر سیلیک / (باکیره قیز) سۆز بیرلشمه‌لرینی گؤستریمک اولار دئمک، بو گون نحوی علاقه‌لر اساسیندا یارانمیش بیرینجی نوع تعینی سۆز بیرلشمه‌لری هله تقریباً آلتی مین ایل بوندان اولکی بو گونکو ایران تورکلرینین اولو بابا‌لاری سومئرلر، ایلاملار، هورریلر، کاسسیلر، گیلزانلار، قوتیلر، لوللوییلر، کاسپیلر، ماننلار و مادلارین دیلینده همین بو گونکو شکیلده، معنادا و نحوی علاقه‌لرله اولموش و گئنیش خلق دیلینده ایشلنمیشدیر. بو او دئمکدیرکی، بو ترکیب و سۆز بیرلشمه‌لرینین تدریجله میدانا گلیب یارانماسی تاریخی آلتی مین ایلدن چوخ قاباقلار را عاید اولان مسئله‌دیر.

ایلام، قوتی، لوللوی، هورری، ماننا و ماد دیلریندن تازا ماتریال‌لار الدهه ائدیلدیکجه، یقینکی، او دیلرده هم بیرینجی نوع تعینی سۆز بیرلشمه‌سینین او بیرى نوعلری، همده مختلف نحوی علاقه‌لرین اولدوغو میدانا چیخاجاقدیر.

آذربایجان و ایران تورکلرینین دیلینده تعینی سۆز بیرلشمه‌لری تاریخ بویو داوام ائتمیش و گئتدیکجه‌ده، شبهه‌سیز، هم گؤزلشمیش، همده تکمیل‌شمیشدیر. نمونه اولراق میلاددان اوچ یوز ایل اولدن اثرامیزین او چونجو عصرینین اورتالارینا قدرکی دؤوردن ان پارلاق بیر مثال گؤستریمک اولار. اودا همین دؤورده ایراندا حاکمیت ائدیپ بئش یوز ایله یاخین اورانی خارجی هجوملاردان قوروموش تورک

اشکانی سولاله سینین / م.ق. ۲۵۰ دن میلادی ۲۲۷ یه قدر / ۲۹ شاهینین افتخاری آدی «ارشک» کلمه سیدیر. بو سۆزده یوخاریدا گۆستر دیگیمیز «ارتونقا» و «ارسلان» کلمه لری کیمی ایکی «ار + شک = شاق = شاخ» کلمه لریندن میدانا گل میشدیر. «شک = شاق» سۆزو اصیل تورک کلمه سی و سینماز، محکم، دوز معنالاریندا اولموش و بو گونده آذری دیلینده ایشلنیر. شاق = شاخ سۆزو «پارت» ائللری داخیلینده کیشی آدی اولموش و حاکیمیتی بیگانه یونانلیلار، یعنی سئلوکیلردن آلدیقدا قهرمانلیقلار گۆستر دیگی اوچون، ان قدیم زامانلاردان تورک ائللری و سوی بیرلشمه لرینده عادت اولدوغو اوزره، اونون آدینا احترام و حرمت علامتی کیمی، «ار» کلمه سی علاوه اولاراق «ار - شاق» شکلینه دشמוש و اولده گلن «ار» سۆزونون اینجه سسلیسی نین تأثیرینده «شاق» سۆزونون «ق» سسی «ک» فوتمینه چئوریلیمیش و چوخ ایشلنمه نتیجه سینده «ر» سسی ده دوشوب، «اشک» کلمه سی میدانا گل میشدیر.

اشکانیلر سولاله سینین یاراتمیش «ارشک = اشک» دن سونرا اونون یئرینی توتان اولادی بابالارینین احترامینا، اؤزلرینی بیرینجی اشک، ایکینجی اشک... آدلاندیرمیشلار. بو شاهلارین سای ۲۹ اولموش و همین «اشک» آدیله ایگیلی سولاله لرینی «اشک - ان» آدلاندیرمیشلار، یعنی قدیم تورکلرده ایسمین جمع علامتلریندن بیر اولموش، یوخاریدا گۆستر دیگیمیز «آن» شکیلچسی اونا اکلن میشدیر. «آن» علامتی سونرالار جمع آنلامینی ایتیردیکدن سونرا بو سولاله یه تاریخده «اشکانیلر» سولاله سی دئمیشلر.

مادلارین دیلی

ماد حکومتی و مدنیتی، اساس اعتباریله، بوگونکو ایرانین مرکزی، غربی، خزرین جنوبو و عموم آذربایجان تورپاقلاریندا یارانمیشدیر. بو حکومت و مدنیتین ۶۷۳ ایل میلاددان قاباق یارانماسیندان نچه مین ایل اولدن بو یئرلرده التصاقی دیلی قوتی، لوللوبی و هورریلر و م.ق. بیرینجی مین ایلیگین ایلك یوز ایلیکلریندن اورتا آسیادان، آلتای طرفلریندن گلیمیش آلتی و یاینددی التصاقی دیلی ماد ائلی یاشامیشدیر. م.ق. دوققوزونجو عصرین اوللریندن ایرانا گلیمیش اون پارس ائلی فارس و کیرمان یئرلرینده یاشامیش و ایدا او زامانکی ایرانین مرکزی، غربی، آذربایجان و خزرین جنوب ساحیللرینه نفوذ ائده بیلمه میشلر. دئمک، ماد حکومتی و مدنیتینین یاراندیغی او زامانکی ایرانین مرکزی، غربی و آذربایجانا اراضیلرینده باشندان - بینادان التصاقی دیلی خلقلر یاشاییب مدنیت قورموشلار. بونلارین هامیسینین دیلی او زامانکی تورک دیلی اولاراق لهجه سوییه سینده بیری - بیریندن فرقلنمیشدیر. م.ق. دورد مین و اوچ مین بش یوز ایل اولدن گؤستر دیگیمیز بو ایران تورپاقلاریندا یارانمیش ایلك قاباقجیل مدنیت و دیل ایلام دیلی و مدنیتی اولموشدور. ایلام دیلینین چوخ قاباقلاردان ایشله نیب بیشمیش اولدوغونا گؤره، ان قدیم دؤورلردن واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینده یاشاییب مدنیت یاراتمیش خلقلر ایلام دیلینی باشا دوشموش و اونور رسمی دولت و تجارت دیلری کیمی ایشلتمیشلر.

بو گونه قدر رسمی ماد دیلینده یازیلیمیش بیر لؤوحه نین الده ائدیلمه مه سی اوجوندان عالیملر بو فیکیرده اولموشلارکی، مادلارین و ماد حکومتی نین ده رسمی دولت دیلی ایلام دیلی اولموشدور. حتی آکادئمیک "مار" بو فیکیرده دیرکی،

مادلارین دیلی ائله هامان ایلام دیلی اولموشدور.

دوغروداندا ماد کیمی بویوک و قدرتلی بیر حکومت و ایمپراتورلوغون رسمی دؤولت دیلی و یازیسینین اولماماسی، اؤزوده اوندان مین ایلرجه اولدن و او زامانلار او منطقه خلقلری و قونشو دؤولتلرین هامیسینین دیلی، الفباسی و یازسی اولدوغو شرایطده، ماد دؤولتی نین یازی و الفباسینین اولماماسی غیرمنطقی و بوش سؤزدور. شبهه سیز ماد دؤولتی نین بیر چوخ یازی و آبیده لری، اونلارین دشمنلری اولموش هخامنش و ساسانی شاهلاری طرفیندن آرادان آپاریلیمیشدیر. لاکین بونا رغماً یئنه ده مادلارین رسمی دیلی ایلام دیلی اولدوغوندان، اونلارین بیر چوخ یازیلی لئووحه لری و داش قازما آیتلاری، شبهه سیز، هم یئر آلتیندا قالماقدا، همده بیر مقداری ایلاملارین شیکاگو اونیورسیتته سی موزه سینده ساخلانیلان اون مین داش قازما لئووحه لری ایچینده دیر.

بوتون بونلار او دئمکدیر کی، ماد خلقی، بیر عدّه متعصیب فارس تاریخچیلرین دلیسیسز ادعالارینین عکسینه اولاراق، التصاقی دیللی - تورک اولموشلار و بونون ان مهم و محکم دلیلی اوندان عبارتدیر کی، بو یئرلر باشندان - بینادان تورک ائللری و خلقلرینین وطنی اولموش و اونلارین، یعنی تورکلرین آرادان گئدیب، پارسلارین او یئرلرده یئرلشیب مسلط و حاکیم اولماسینا دایر هئچ بیر تاریخی مدرک و سند یوخدور.

بونلاردان علاوه مادلارین تورک اولماسینا دایر چوخلو تاریخی رسمی سندلر و دلیللر واردیر کی، بیزیم بورادا اونلارین بعضیسینه یالنیز قیسا اشاره ائتمک امکانشیمیز واردیر:

۱ - بو دلیللردن بیری اوندان عبارتدیر کی، قدیم بابیل، اکد، ایلام، آسوری و اورارتو شاهلارینین کتیبه و یازیلاریندا مادلار و پارسلاردان آیری - آیری خلقلر کیمی آد آپاریلیمیشدیر و ابدا اونلارین عئینی بیر میللت و خلق اولماسینا اشاره اولونمامیشدیر. دئمک مادلار ایله پارسلار آیری - آیری ائتنیک کؤکه و دیله مالیک

خلقلر اولموشلار.

۲ - آسوری شاهلاری اوز لؤوحه لرینده ماننا - مادلا علاقه دار گؤستر دیکلری اینسان، یئر، ائل و جغرافی آدلاری آیدینجا نشان و ثریرکی، او آدلارین هئج بیرسی سامی کلمه لری دئییل و التصاقی دیل لرینه عایدیر و هند - آوروپایی سؤز اصلا اونلاردا یوخدور.

۳ - بیز یوخاریدا مادلارین بابالاری اولموش هورری، قوتی و لوللوبی دیل لرینین بعضی گراماتیک خصوصیتلرینی گؤستر دیک و گؤردوک کی، هامیسی التصاقی دیل لره مخصوص خصوصیتلر ایدی.

۴ - ماد خلقینین التصاقی دیلی اولماسینا ذایر اسکی تاریخ متخصصلری آراشدیرمالار نتیجه سینده گؤستر میشلرکی، مادلارین دیلی ایلام دیلینه یاخین اولموشدور و نتیجه ده اونلارین رسمی دؤولت و تجارت دیلی ایلام دیلی اولموشدور. بو واقعیتی ثبوت ائدن اولایلام دیلینده اولان او تجارت سندلریدیرکی، اونلار مرکزی ماد یئرلریندن تاپیل میشدیر. ایکینجیسی، ماد دؤولتی نین رسمی دولت دیلی ایلام دیلی اولدوغو اوچون، اونلارین یازیلی سندلری ایلامجا اولموش و بو سندلر «ایلام دیلینده دیر» - دئییه شیکاگونون دارالفنونوندا ساخلانیلیر و یاخین گله جک بو واقعیتی گؤسته ره جک دیر.

۵ - مادلارین پارس دئییل التصاقی دیلی تورک اولماسینی گئومات، فرورتیش و چیتشان تخمه کیمی ماد قهرمانلارینین هخامنش لر علییهینه قانلی و عنادجیل عصیانلاری و حاکمیتی یئیندن مادلارا قایتارماق ایسته مه لری ثبوت ائدیر.

۶ - ماد خلقی و مرکزی ماد یئرلری نچه مین ایل قاباقدان و بوتون ایسلاما قدرکی دؤورده، چاغداش ایران تورپاقلاریندا او زامانلار حاکیم اولموش واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینه داخل اولموشلار.

گؤستر دیگیمیز بو مهم تاریخی سندلردن داها مهم او آغیلارین دیلیدیرکی، اونلاری ماد - ماننا خلقلری هاما ن ماد تورپاقلاریندا ماد حاکمیتی و یا اوندان بیر

ایکی عصر قاباق آلپارتونقانین اولومو مناسبتیله قوشموشلار. بو بایاتیلارین بعضیسینین دیلی بوگون تقریباً بوتون تورک کوتله لرینه، او جمله دن آذری تورکلرینه آیدیندیر. آشاغیدا ماد ادبیاتیندان دانیشارکن بو آغیلاردان دانیشیب نمونه لر وئره جه بیک، بورادا او دؤورون دیلیندن نمونه اولاراق اونلارین یالنیز بیرینی گؤستر مکه کفایت لنریک:

آلپ ارتنکا آلدیمو؟   ایسیز اژون قلدیمو؟
أذلك أوجن آلدیمو؟   آمدی یزک یز تلور.

/دیوان لغات الترك عربجه. آنکارا ۱۹۴۱ ص ۳۳/

بوگونکو آذری دیلینده :

الپارتونقا اولدومو؟   یامان دونیا قالدی می؟
فلک اوجون آلدیمی؟   ایندی اوره ک بیر تیلیر.

شخص و ائل آدلاری و اصطیلاحلار:

مادلار هم قوتی، لوللوبی، هورری و کاسسیلرین نسلی، اوولادی، همده اورتا آسیادان گلیمش آلتی و پا یئددی تورک قبیله و طایفاسینین نسلی و اوولادی اولموشلار. مادلارین دیلری باره ده یوخاریدا دانیشدیق. بورادا مادلار زامانی اینسان، یئر، طایفا آدلارینین معناسی و بعضی اجتماعی اصطیلاحلارا اشاره ائده جه بیک کی، مادلارین تورک دیللی اولماسینی نشان وئیر.

قارا صینفی: تاریخین گؤستردیگینه اساسا ماد توپلوموندا اساسا دؤیوشچو، اکینچی، چوبان، که سه به و روحانیلر صینفی و یا اجتماعی لایلاری اولموشدور. بوندان علاوه ماد توپلوموندا «قارا» آدلانمیش بیر اجتماعی طبقه ده اولموشدور کی، اونون عضولری اکینچی و کند توپلوموندان حساب اولماقلا برابر، تام آزاد و عینی زاماندا هر بیر دؤیوشچوسا ییلاردی. بو صینیف ماد حکومتی قورولمادان اول و اوندان سونرا بوتون مرکزی مادین کند جماعتلرینده اولموش، عضولری تام آزاد و

اجتماعی حقوقا مالیک اولموش و جمعیتین مادی نعمتترینی یارادان آزاد، همدە سیلاحلی فردلر اولاردیلار. بویوک عیان - اشرافلار، حتی شاهزادهلر و یوکسک مقام صاحابلاری دا بو صینفین عضو اولاردیلار. بو یوکسک مقاملی عضولر قارا صینفین باشچیسى و رهبرلری ده اولاردیلار. م.ق. ۶۷۳ - نجو ایل ماد قیامینی اساسا همین «قارا» صینفی نین عضولری تشکیل، ایداره و رهبرلیک ائتمیشلر. نینوانی فتح ائدن و آسوری ایمپریالیزمینه سون قویان ماد اوردوسونون اساس تملینی تشکیل ائتمیش همین «قارا» لار صینفینین آزاد و کونوللو دویوشچولری اولموشدور.

فیکریمیزجه بو گون گئنیش و ساده آذری خلقی داخیلینده ایشله نن «قارا جماعت» و «قارا یاخا» اصطلاحلاری ماد دؤورونون همین «قارا» صینفی اصطلاحی ایله ایلگی لیدیر.

ماد حکومتی دؤورو او حکومتده مقام و آد صاحابی اولموش شخصیتلر و ائل آدلاریندان بیر نچه سینین معناسینی نظردن کئچیرک:

۱ - هارپاک: بو کلمه ایکی تورک کلمه سیندن یارانان مرکب بیر سؤزدور. او ایکی حصه دن «ار - بک» یارانمیش سؤزدورکی، زامان کئچدیکجه، ایشلندیکجه، «آربک = هارپاق = هارپاک» شکلینه دوشموشدور.

۲ - ساکا: «ساکا = ساق» کلمه سی اصیل تورک سؤزودور. «ساق»، یعنی زیرک، ایشده آییق، /باخ: دیوان لغاتالترک. ج ۱ ص ۳۳۳/

۳ - کیاکسار: بو کلمه ان بویوک و تدبیرلی ماد شاهینین آدیدیرکی، اوچ سؤزدن یارانمیشدیر: کی + آک + سار.

«کی» کلمه سی ان قدیم تورک دیلینده احترام علامتی و «بویوک» معناسیندا اولموش و پارسلار ایرانا تازا گلن زامانلار اونلارین دیلینه کئچهرک افسانهوی پارس شاهلار سولاله سینی «کی - ان» /کیان/ و بو افسانهوی سولاله نین اوچ شاهینین آدینی «کی + قباد، کی + کاووس، کی خسرو» قویموشلار.

آک = آخ = اوخ سۆزونون معناسی آیدیندیر.

«سار» بۆلومونون معناسی اصیل تورک کلمهسی «سرت» معناسیندا اولموشدور.

/باخ: دیوان لغاتالترک ج ۳ ص ۱۸۱/

دئمک بو ماد شاهینین آدی بو گونکو دیلیمیزده «بویوک سرت اوخ» اولار.

۴ - آخسئری: ماد حکومتی قورولان ایللر /م.ق. ۶۷۳/ ماننالارین شاهی اولموش و ماننالاری ماد حکومتینه بیرلشدیرمیشدیر. بو کلمه هامان «آخسار» یعنی «سرت اوخ» سۆزودور.

۵ - ایشغوز: بو بویوک تورک ائل بیرلشمهسی «ساکا» دا آدلانمیش و مادلارین اوللرینده آذربایجان و مرکزی ماد اراضیلرینه گلیب، حکومتده قورموشلار. اسکی زامانلاردا اوغوز ائلرینین یکی قسمتی اولموشدور: ۱ - ایچ اوغوز. ۲ - دیش اوغوز. ایشغوز کلمهسی هامان «ایچ اوغوز» سۆزلرینین قیسادیلیمیشدیر.

۶ - ایسپاک: ایشغوز /ساکا/ لارین ماننا - ماد اراضیلرینه گلرکن، بیرینجی شاهینین آدی اولموشدور. بو سۆز ایکی تورک کلمه سیندن یارانمیشدیر: ایس - پاک = ایزه باخان، یعنی ایزه باخان، ایزه گئدن.

۷ - ماد: ماد - مادا = مادای = مه ته = ماتا کلمهسی ان قدیم تورک دیلرینده، او جمله دن سومرلرده انیلمز، محکم، اییلمز، متین معناسیندا اولموشدور. بو سۆز قدیم سومر دیلیندن اسکی سامی دیلرینه کئچمیش، اورادان دا عرب دیلینه کئچهرک، قرآندا ایشلنمیشدیر. بو گون عرب دیلینده متین و متانت بو کلمه دندیر.

ساکالارین /ایشغوز/ اوچونجو شاهی «مادی» = مادای = مادیانین آدی همین ماد سۆزو معناسیندادیر. ایشغوز /ساکا/ ائلری تازا آلتای داغلاریندان گلدیکلری اوچون، او زامانکی آلتایلارین فولکلوروندا اولموش «مادای قارا» قهرمانلیق داستانین قهرمانین آدی بو شاهین دا آدی اولموشدور.

۸ - کارتاس: اسکندر اورتا آسیادا ساکا ائلریله وروشارکن، یونانلیلار ساکا باشچیسینین آدینی «کارتاسیس» یازمیشلار. یونانلیلاردا «ش» فونتمینین اولماماسی

اوجوندان، «قارداش» سۆزونو «کارتاس» یازمیشلار.

۹ - ایشغوز / ساکا / لارین بیر سیرا عادی کیشی آدلاری تاریخا بللیدیر. بو آدلاری بؤیوک ادیب یوسف چمن زه‌مینلی ده تاریخی رومانی اولموش «قیزلار بولاغی» اثرینده وئرمیشدیر. بو آدلار «بوقاتای»، «قوزاتای»، «اوکاتای»، «آپاقای»، دان عبارت اولموشدورکی، هامیسی، ایشغوز کلمه‌سی کیمی یکی تورک کلمه‌سیندن یارانمیش مرکب سۆزلردیر.

ماد طایفالارینین آدلارینا گلدیکده ایسه قید ائتمک لازیمدیرکی، آسوریلر اوز لئووحه‌لرینده چاغداش ایرانین مرکزی یئرلری، یعنی همدان، ساوه، قزوین، زنجان، کاشان، اسدآباد و سایرهنی م.ق. بیرینجی مین ایللیگین ایلک عصرلریندن، دها دوغروسو ۷ - ۸ نجی عصرلردن ماد - مادای - آمادای آدلاندرماغا باشلامیشلار و اوندان قباق بو آدا آسوری لئووحه‌لرینده تصادف اولونمور.

تاریخاً معلومدورکی، ایشغوز / ساکا / ائللری م.ق. ۹ - ۱۰ - نجو عصرلردن آز مقدار دا ماننا اراضیلرینه گلمیش و م.ق. یئددینجی یوز ایللیکده بؤیوک و اساسی مقداردا شمالی و جنوبی آذربایجانا گلمیشلر. بو ایشغوز / ساکا / سوی بیرلشمه‌سی داخیلینده، شبهه‌سیز، اولدوقجا چئشیدلی تورک ائللری، او جمله‌دن آلتای داغلاریندان اولموش و «ماد» آدلانمیش ائللرده اولموشلار. تاریخ گؤستریرکی، ایشغوز سوی بیرلشمه‌سینین آلتای طرفلریندن اولموش ۶ و یا ۷ مختلف آدلی قبيله عمومیتله ماد آدلانمیش، اوزلری ده چاغداش ایرانین مرکزی تورپاقلاریندا یئرلشمیشلر. محض بونا گؤره‌ده بو تاریخلردن بو یئرلری آسوری لئووحه‌لرینده «ماد»، «مادا» دا یازماغا باشلامیشلار. زامان کئچدیکجه بو آد قوتی و ماننا آدلارینا غلبه چالمیشدیر. بیر بورادا بو ماد قبيله آدلاریندان بیر نئچه سینین معناسینی آچیقلا بیریق.

بو ماد قبيله‌لری بونلاردان عبارت اولموشدور:

۱ - بوس = باسای: بو ائل آدی اصیل تورک کلمه‌سی «اوستون گلمک» = «باسماق»

فعلیندن اولموش، اوزوده آذری، تورکمن، اوزبک، آنادولو تورکوسو، اویغور و قیرغیز دیلرینده ایشلنیر. /باخ: دیوان لغات الترک. ج ۱ و ۲. / بو سۆز بوگون آذری دیلینده «باسماق» شکلینده ایشلنمکده دیر. سس قورولوشو جهتیندن بو آدا یاخین همده «به سوت = باسوت» سۆزو وارکی اویغورجا یاردیم، یاردیمجی، آجیبیان دئمکدی. /باخ دیوان لغات الترک ج ۱ ص ۴۵۹-۴۵۴/

۲ - پارتاکئن: «پارتاکئن = پارتاکئنا» مادلار زامانی بوگونکو قوم شهرینین دوزگولونه آخان «شور چای» یں اطرافی یئرلرینه ده دئییلردی. یعنی مرکزی مادین بیر بؤلوگو ایدی. نظره گه لن پارتاکئن آدلی ائلین بو یئرلرده یاشاماسی اوچون، بو یئرلر بو آدلا آدلانمیشدیر.

بو ائیل آدی ایکی قسمتدن عبارتدیر کی، هر ایکیسی تورک کلمه سیدیر: پارت - کئن. بیرینجی سۆز «پارت = پارتا» هاماں اشکانی تورک ائیل بیرلشمه سینین آدی ایدی. «کئن» = کند کلمه سی ایسه آوادانلیق و یا شهر دئمک ایدی. /باخ: دیوان لغات الترک ج ۱ ص ۳۳۹. / دئمک بو ماد ائلی آدینین معناسی «پارت کندی»، «پارتلارین یاشادیفی یئر» اولموشدور.

۳ - آریزانت = آریسانت: بو ماد قبیله سینین آدی ایکی قسمت، ایکی اسکی تورک کلمه سیندن میدانا گلیمیشدیر: آر - یزانت.

بونلاردان «آر» کلمه سینین معناسی و ایشلندیگی یئر تامامیله معلومدور و یوخاریدا گوردوک. «یزانت» سۆزو ایسه قوتی، کاسسی و هورریلرین دیلینده باشچی و رهبر معناسیندا اولموش «یانزی» کلمه سینین ایشلنمک نتیجه سینده ده ییشیلیمیش فورماسیدیر.

۴ - بودی: بو ماد قبیله سینین آدی اصیل تورک کلمه سی «بودون» سۆزوندن آلینمیشدیر کی، اولوس، خلق، ائیل و قوم معناسیندا اولموشدور. /باخ: دیوان لغات الترک. هر اوچ جیلدا/

۵ - موغ: ان قدیم زامانلاردان «موغ» کلمه سی تورک ائللری داخیلینده شامان،

روحانی، کاهین، فالچی، دین خادیمی، سحر باز، غیب دن خبر وئرن... معنالاریندا اولموشدور. سونرالار زردوشت دینی یارانیدقا، بو کلمه او دینین روحانیلرینین آدی اولموشدور.

قیسا و بیفجام شکیلده گؤستر دیگیمیز بو تاریخی و دیلچیلیک فاکتلاری آیدین گؤستریرکی، ماد خلقی التصاقی دیلی - تورک اولموش و اونلارین یاراتدیغی حکومت اسکی تورک تاریخینین معین صحیفه سی و یاراتدیقلاری مدنیت اسکی تورک مدنییه تینین بیر حیصه سی، قولو و ایسلامدان قاباقکی ایران تورکلری طرفیندن یاراتمیش و مین ایلر بویو داوام ائتمیش واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینه داخل اولموش بیر مدنیت ایدی. ائله بو فاکتور و سببلره گؤره ده آکادئمیک مارین، حقلی اولاراق، دئیگی کیمی، ماد دیلی ایلام دیلینه چوخ یاخین و حتی اونونلا عینی اولموشدور.

اسکی ایران تورکلرینین دیلی باره ده دئیگیمیز بو سؤزلره دینی کیتاب «اوستا» نین دیلی باره ده نچه کلمه علاوه ائتمک لازیمدیر.

زردوشت دینین مقدس کیتابی «اوستا» ماد حکومتی ایلرینده م.ق. یئددینجی عصرین سونلاری و آلتینجی عصرین اوللریندن یارانماغا باشلامیشدیر. بو دینی کیتابین اساس و تمل حیصه سی «قاتلار» دیرکی، زردوشتون اوزو طرفیندن شفاهی شکیلده دئیلمیش و یازیلما میشدیر. شبهه سیز، بو قاتلارین دیلی او زمانکی ماننا - ماد دیلی اولموشدور. بو قاتلار نچه عصر شفاهی شکیلده موغلار واسیطه سیله دیلدن - دیله و نسیلدن - نسیله کئچهرک، سونرالار اونلارا معین بؤلوملر ده علاوه اولموش و اوستا کیتابی تکمیل لشمیشدیر.

بو کیتاب اسکندر واسیطه سیله داغیدیلیمیش و داها سونرالار اشکانی شاهی «بالاش» طرفیندن یئنی دن توپلانمیشدیر. بو کیتابدا یئنه ده قاتلار اولکی کیمی قالیر و یئنی - یئنی بؤلوملر اونا علاوه اولور. بو اوستانین دا دیلی اسکی تورک دیلی

اولموشدور. بو کیتاب ساسانیلر دؤورو انوشیروان زامانی او دؤورون فارسجاسینا چئوریلرک، اوریژینالی آرادان آپاریلیر، لاکین ینهده قاتلار اصیل دیلده قالیر. بو گون اوستانین قاتلاری ایلیکین ماننا دیلیندهدیر، آنجاق اونلار اوزون عصرلر بویو، معنالاری باشا دوشولمه دن موغلار طرفیندن اوخوندوغو اوچون، جدی دیشیک لیکلره معروض قالمیشدیر، حتی معاصر دؤورده بیر سیرا آوروپا عالیم لری بو قاتلاری ترجمه ائتمه یه تشبوت گؤسترمیشلر سده، اونلارین معنالاری دقیق معلوم اولمادیغی اوچون، ترجمه لرین هئچ بیر یسی بیری - بیرینه اوخشاما بیر و هر مترجم اونلاری شخصا درک ائدیپ، یوزدوغو و باشا دوشدویو شکیلده چئویرمیشدیر.

یوخاریدا قدیم دؤور یاخین شرقین التصاقی دیلی خلقلرینین دیل لری باره ده، او دیل لری ن لغت ترکیبی، اساس لغت فوندو، چئشیدلی صرف و نحو قایدالاری باره ده دئدی کلریمیزدن اوچ مهم نتیجه آلابیلر یک:

۱ - گؤستردیگیمیز اسکی تاریخده، یعنی ائرامیزدان دؤرد مین ایل قاباقدان ایسلاما قدر یاشامیش و واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینه داخل اولموش بو ائل لر و خلقلرین دیلی تورکی اولموشدور.

۲ - بوتون بو خلقلرین تورک دیلی، گؤسته ریلن تقریبی دؤرد مین ایل سوره سینده، او زامانکی عموم تورک دنیاسینین دیلی ایله بیرلیکده زامان - زامان حیات و یاشایشله ایلگیلی اینکیشاف ائدیپ ایره لی لمیش، قایدا - قانونلاری تکمیل لشیپ، بلور لاشیب، گئنیشلنمیشدیر.

۳ - بو دؤرد مین ایل سوره سینده گئنیش تورک دنیاسینین مختلف یئر لری نده، خصوصیه اوتوراق حیات کئچیرن ائل و سوی بیرلشمه لری داخلینده میلی دیل لری ن بیر سیرا عنصرلری میدانا گلیب فورمالاشمیشدیر سادا، هله عموم تورک دیلی اساس و حاکیم دیل اولموشدور.

ایسلاما قدرکی عموم تورکلر و آذریلر داخیلینده

الفبا و خط

چوخ قدیم زامانلاردان واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئیرینه داخیل اولموش اسکی ایران تورکلری، او جمله دن آذربایجانلیلارین اراضیسی، یعنی بو گونکو آذربایجان و ایرانین غربی و مرکزی ایالت و ولایتلری، تاریخه معلوم اولان زامانلاردان، تورک ائللرینین وطنی و گلیب گئتدیکلری یئرلر اولموشدور. یعنی بو یئرلرین لاپ اولدن تورک دیللی ائللرین یوردو و وطنی اولماسیله یاناشی، تاریخ بویو تورک ائللری همیشه، اساسا خزرین شمالیندان بو یئرلره گلیب یورد سالاراق قالمیش و بعضیلری معین وقتدن سونرا، معین سببلر اوجوندان، کؤچوب اورتا آسیایا گتتمیشلر.

بو کؤچه ری ائللردن تاریخه معلوم اولان م.ق. ۶ - ۵ مین ایل قاباق یاخین شرقه گلمیش سومر، ایلام و ارته لر بشریتین ایلک پارلاق مدنیتینی قورانلار اولموشلار. بو خلقلردن سومرلرین معین قمستی نئچه مین ایل سونرا اورتا آسیایا قایتمیش اولسالاردا، اساسا یاخین شرقده یوکسک مدنیت قورموش، میخی الفبا و سامباللی یازی میدانا گتیرمیشلر. بو خلقلردن ایلاملار و ارته لر یوکسک مدنیت، دیل، الفبا، هنر و صنعتلری ایله اسکی ایران تورکلرینین واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئیرینین مرکزینده دایانمیشلار.

سومرلرین اولجه هیئروقلیف خطلری اولموشدور سادا اوزون سورمه میس دیر. بیر مدت سونرا میخی الفبانی کشف ائدرک منطقه نین بوتون التصاقی، سامی و سونرالار هند - اروپایی دیللی خلقلرینه یول گؤستریمیشلر.

ایلاملارین دا الفباسی میخی اولموش و ایسلامدان اولکی ایراندا واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینین الفباسی اولموشدور. بو الفبا او زامانکی بوتون ایران تورکلری داخیلینده، یعنی ارتهلر، کاسسیلر، قوتیلر، لوللوبیلر، هورریلر، کاسپیلر، امردلر، اورارتولار، ماننا و مادلار داخیلینده یایلمیشدیر.

دئمک ایسلاما قدرکی تورک دونیاسینین ان غربی قسمتینده یاشامیش سومترلر و ایلاملار واسیطه سیله یارانمیش میخی الفبا بوتون یاخین شرق منطقه سی خلقلری، او سیرادان او زامانکی ایران تورکلری داخیلینده یایلمیشدیر.

لاکین بوندان علاوه ایسلاما قدرکی تورک دونیاسینین ان شرق قسمتلرینده، آلتای داغلاری، اورخون، یئنی سئی چایلاری، جئیحون - سئیحون چایلاری کنارلاریندا یاشامیش تورک ائللری اؤزلری ده خصوصی اورخون - یئنی سئی الفباسی یاراتمیشلار. دوغرو دورکی، بو الفبانین یارانما تاریخی، بو گونه قدر معلوم اولدوغو اوزره، م.ق. ۵ - ۴ - نجی عصره چاتیر، لاکین فیکریمیزجه بو تاریخ اوندان چوخ قدیمه عایدیر، بو الفبا کؤچه ری تورک ائللری واسیطه سیله خزرین غربینه و ایران تورکلری داخیلینده گلمیش و شبهه سیز غرب تورکلری ده بو الفبانین یارانماسی و تکمیل لشمه سینده ایشتراک اتمیشلر.

بئله لیکله ایسلاما قدرکی تورک دونیاسیندا تورک خلقلری ایکی الفبا یاراتمیشلار کی، بیرینین یارانما مرکزی تورک دونیاسینین تام غربی و دیگرینین مرکزی بو دونیانین شرقی و مرکزی تورپاقلاری اولموشدور. بو الفبالارین هر ایکسی، هم میخی، همده اورخون - یئنی سئی الفباسی قدیم ایران تورکلری داخیلینده، او جمله دن آذربایجاندا یایلمیشدیر، آنجاق میخی الفبادا، خصوصیه اورارتو دیلینده اولان چوخلو داش قازما لؤوحه لری الدهه ائدیلبیدیرسه، اورخون الفباسیندا هله لیک یالنیز ایلك نیشانلر الدهه دیر و داها گئیش معلوماتین الدهه ائدیله جه گینه چوخ اومود واردیر.

بو عمومی معلوماتدان سونرا، ایندی گورک ایسلاما قدرکی نئچه مین ایل

ایران تورکلرینین دیلی و... / ۸۱

سوره سینده آذربایجان و ایران تورکلری داخلینده الفبا و یازنین کئچدیگی یول،
الده اولان سندلره اساسا نتیجه اولموشدور؟

ایسلاما قدرکی اسکی ایران تورک خلقلرینین ان قدیم الفبا صاحابی اولموشو
ایلاملار دیرلار کی م.ق. ۳۵۰۰ - نجو ایللردن میخی الفبادان یارانمیشدیر. بو میخی
الفبا ایلام دیلینه مخصوص اولموشدور. ایلام دیلی قوتی - لوللوبیلرین رسمی
دؤولتی دیلی اولدوغو اوچون، بو الفبا و یازی م.ق. ۳ - ۲ - نجی مین ایلیکلرده
قوتی و لوللوبیلر داخلینده تجارتده و رسمی ادارهلرده ایشلنمیشدیر. قوم شهرینین
غربی، تهران و قزوینین جنوبو و همدانین شمالی یئرلریندن الدهه ائدیلمیش ایلام
دیلینده و میخی الفبادا اولان تجارت سندلری بو واقعیتی نشان وئریر.

لوللوبیلرده م.ق. اوچونجو مین ایلیکده میخی الفبادان استفاده ائتمیشلر. بو
واقعیتی لوللوبی رهبری اولموش «آنوبانی نی» نین «سر - پول ذهاب» دا اولان داش -
قازما لئووحه سی گوستر مکه دیر. بو لئووحه نین الفباسی میخی و دیلی اگد دیلیدیر.
دئدیک کی، ایلام دیلی و الفباسی گوستر دیگیمیز قدیم دؤرلرده واحید هنر،
صنعت و مدنیت آتموسفئرینه داخل اولموش خلقلر، او جمله دن هورریلر،
کاسسیلر، قوتیلر، امردلر، کاسپیلر، ماننالار، اوتیلر و مادلار داخلینده رسمی دیل و
الفبا اولموشدور. بونولا بیرلیکده بعضی تاریخی فاکتار گوستریر کی، بو تورک
دیلی اسکی ایران خلقلریندن ماننالارین م.ق. ایکینجی مین ایلیگین اینلک
یاریسی و اورتالاریندان میخی الفبادا، چوخ احتمال اؤز دیلرینده، یازیلاری
اولموشدور. بو واقعیتی آشاغیدا کی تاریخی فاکت گوستریر.

آسوری شاهی ایکینجی سارقون م.ق. ۷۱۴ - نجو ایل یوروشو ایله ایلیگیلی
اولان یازیلاریندا قید ائتمیشدیر کی، ماننا شاهی «اولوسونو» بیر یادگاری لئووحه
قازدیرمیش و اونو ایکینجی سارقونا وقف ائتمیشدیر. بو لئووحه هله لیک الدهه
ائدیلمه میشدیر و الفباسی و دیلی معلوم دئییلدیر، لاکین نظره گلن بو لئووحه میخی
الفبادا، اؤزوده چوخ احتمال ایلام و شاید ماننا دیلینده اولموشدور. بوراسی دا

تاریخی منبعلردن معلومدورکی، ماننا درباریندا و ماننا حکومتی دؤورونده و خلقی داخیلینده قدیم دؤورلردن یازی و الفبا اولموش، حتی بو یازی و الفبانین خصوصی کاتب و منشیلری ده اولموشدور. حتی او دؤورلرده ماننا اداره لرینده ماننا دیللیرینده آسوری دیلینه دیلمانجلاردا اولموشدور. نجه کی، زیکرتودان / قیزیل اوزن چایی آخارقاسینین سهندین شرق یاماجلاریندا کی یثرلری / آسوری دربارینا گئدن ائلچیلر ماننا دیلمانجلاری واسطه سیله دانیشاردیلار.

بوتون بونلار ماننا داخیلینده یازی و الفبانین اولماسینی شبهه سیز ائدیر، آنجاق دیگر طرفدن بو دؤورده حتی سامی خلقلرینین ده سومر - ایلاملارین یاراتدیغی میخی الفبادان استفاده ائتمه سینی نظره آراق، دئییه بیلریک کی، ماننالارین یارارلاندیقلاری الفبا میخی اولموش، دیللیری ایسه یا ایلام، یادا ماننا دیلی اولموشدورکی، ایلام دیلینه چوخ یاخین ایدی.

بوتون بونلار اسکی ایران تورکلری، او جمله دن او زامانکی آذربایجانلیلار داخیلینده میخی خطین یا ییلماسینی گوسته ریر، لاکین بونونلا یاناشی ائله تاریخی سندلرده واردیرکی، اونلار ماننالار داخیلینده آیری بیر خطین ده اولماسینی گؤستریر. بو تاریخی سند اورمو گؤلونون جنوبغربیندن، «زئوه» خزینه سیندن تاپیلیمیش بیر گوموش بوشقابدیرکی، اونون کنارلاریندا اوچ سطیرلیک بیر یازی واردیر. عالیملرین فیکریجه بو یازی هیئروقیلیف دیر، لاکین فیکریمیزجه بو یازی اگر هیئروقیلیف یازی اولسادا، اونون سون مرحله لرینده، معمولی یازیا کئچمک مرحله سینده کی بیر یازی اولموشدور، نه اینکی تام و یوزه - یوز هیئروقیلیف. چونکی بو یازینین ۴۸ حرفیندن ۳۰ حرفی و یا علامتی سیستم و قورولوش جهتدن اورخون الفباسینین بیر سیرا حرفلرینین سیستمی کیمیدیر، یعنی علامتلرینی هر بیر عمودی خطدن عبارتدیر کی، اونون ساغی و سولوندا اوز - اوزه اولان عئینی و یا اوخشار علامتلر واردیر.

بونا گؤره ده فیکریمیزجه بو یازی م.ق. ایکینجی مین ایلیگیین بیرینجی یاریسی

و اورتالارینا عاید اولان و یئنی سئی خطی و الفباسینا یاخینلاشان بیر هیئروقیلیف خطی دیر. بو فیکرین نه درجهده حقیقه او یغون اولماسینی گله جک کشفیاتلار و آراشدیرمالار گؤستره جکدیر.

اگر بو فیکر حقیقه او یغون اولارسا، اوندا اورخون یئنی سئی الفباسنین یارانما تاریخی هم م.ق. ۴ - ۵ - نجی عصرلردن م.ق. ایکی و اوچونجو مین ایلیکلره گنده جک، همده اونون یارانما و تکمیل لشمه یئری، آذربایجان دیاری ایله علاقه لی اولاجاقدیر.

اسکی ایران تورکلری باشقا سؤزله دئسک، ایسلاما قدرکی واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینده یاشامیش بوتون خلقلر داخلینده، هابئله هخامنش لر و سئلوکیلر دؤورونده حاکیم اولموش الفبا اساس اعتباریله میخی الفبا اولموشدور. م.ق دو ققوزونجو عصرده ایران بوزقیرینا گلیب فارس و کیرمان ولایتلرینده ایلاملارین ایجازه سی و مدنیتی آلتیندا یاشاماغا باشلایان پارسلار، هند - آوروپایی دیللی اون ائل، اوچ عصره قدر بو یئرلرده ایلاملار و کاسسیلرین رهبرلیگی آلتیندا یاشایاندان سونرا، اونلارین یوکسک مدنیتلرینی کسب ائتدیگجه، اولجه ایلام دیلی و الفباسیندا لؤوحه قازدیرمیش و نهایت م.ق. یئددینجی یوز ایلیلیگین سونلاریندا، مادلار زامانیندا، او حکومتین نسبی دئموکراتیک میلی سیاستی و تابع میلترلره حق وئرمه لری نتیجه سینده، ایکینجی کوروش زامانیندا، ایلاملار و مادلاردان اؤیره نیب، ایلام الفباسی اساسیندا اؤزلرینه مخصوص الفبا دوزلده رک، اؤز دیل لرینده لؤوحه قازدیرماغا باشلامیشلار. بو لؤوحه لر بو گون علم عالمینه معلومدور.

ایسلاما قدرکی اسکی تورک ادبیاتی

۱- ایلام - قوتی - لوللوبی - هورری ادبیاتی / م.ق. ۲ - ۳ - نجی
مین ایلیکلر /

ایسلاما قدرکی تقریباً دؤرد مین ایل سورسینده عموم تورک خلقلرینین، ائله جهده اسکی ایران تورکلرینین دیلی، گؤردوگوموز کیمی، تورک دیلی اولموشدور. بو اوزون مدتده تورک ائللرینین خزر - بالخاش بیضیسی داخلی و اطرافیندا همیشه حرکتده اولوب اینکیشاف ائتمه سینه سبب اولموشدور.

دئمک، ایسلامدان قاباقکی ۴۵۰۰ ایل سوره سینده تورک ائللرینین واحید دیلی و ادبیاتی اولموش و طبیعی اولاراق، حیات و زامان ایره لی گئتدی کجه اینکیشاف ائدیپ تکمیل لشمیش، بلورلا نمیشدیر.

بو دؤورده یاشاییش و حیاتین گئریلیگی، علم و تئکنیکین ابتدایی حالدا اولماسی، عمومی اجتماعی شعورون آشای سویییه ده و میلی حسلرین اساسا حاکیم دایره لر داخیلینده اولماسی اوجوندان، تورکلر مختلف قبیله و ائل بیرلشمه سی شکلینده یاشاسالاردا، هله اونلارین داخیلینده میلتره آیریلماق جریانی اساسا یوخ ایدی، ایچ اوغوز، دیش اوغوز، ساکا، کیمثر، ایسکیت، قیپچاق، خزر، پئچئنئق، هون، ساییر، گرگر، آلان، خلج، قشقایی، اووشار، بایات، بورچالو، ایغدیر، و اونلار جا بو کیمی مختلف تورک ائللری و ائل بیرلشمه لری وارایدیسه ده، هردن اونلارین آراسیندا اختلاف و توققوشما باش وئیریدیسه ده، هامیسی تورک حساب اولور و دیللری و ادبیاتلاری واحید ایدی.

شبهه سیز گئنییش یاشاییش منطقه سی و واحید دیله مالیک اولموش بو تورک ائللری، هله یازی و الفبا یله تانیش اولمادیقلاری دؤورده شفاهی ادبیاتا مالیک

اولموش، حیواندارلیق حیاتلاری ایله ایلگیلی افسانه‌لر، ناغیللار، مثلر، سایالار، بایاتیلار، آغیلار و چئشیدلی منظوم و منثور اثرلر یاراتمیش، دیلدن - دیله کئچهرک، نسیلدن - نسیله یاشاتمیش و زامان کئچدیکجه، حیات و حادثه‌لرله ایلگیلی، اونو گئنیشلندیریب درینلشدیرمیشدیر. بو خصوصیت ان کیچیک توپلوملاردا اولار. تورک ائللری، او سیرادان اسکی ایران تورکلری داخیلینده فولکلورون نه زاماندان میدانا گلمه‌سینی دقیق معین ائتمک اولماز، لاکین شبهه‌سیز جمعیتده دیلین یارانماسی ایله عئینی زاماندا فولکلوردا یارانماغا باشلامیشدیر.

اسکی ایران تورکلرینین تاریخی اثرلری داخیلینده ائله اوزان شکلی‌ده واردیرکی، اثرامیزدان ایکی و اوچ مین ایل اوله عایدیر. بو اوزان، بوگونکو عاشیقلاریمیز کیمی، سازینی دؤشونه باساراق چالیر. بو عاشیقلار، شبهه‌سیز، بوگون اولدوغوکیمی، چالدیقلاری سازی و یاراتدیقلاری موسیقینی سؤزله، شعرله قوشا و اویغون ائتمیشلر. بو، موسیقینین و اینسانین معنوی عالمینین طلبیدیر. او دؤورلرده بو شعرلرین بایاتی اولدوغو احتمالی گوجلودور. اونا گؤره‌کی، بیز م.ق. ۷ - ۸ - نجی عصرلرده یاشامیش آلپارتونقانین وفاتیلا علاقه‌دار یازیلیمیش آغیلاری هر جهتدن: وزن، شکیل، قافیه، اولچو و ردیف باخیمیندان اولدوقجا بیشمیش و کامل شعر شکلینده گؤروروک. شعرین بو اؤزللیکلرینین یارانماسی، کامل لشیب بیشکین حالا دوشمه‌سی اوچون اوزون زامان، حتی مینلرجه ایل لازیمدیر. بونا گؤره‌ده قطعی شکیلده دئییه بیلهریککی، بوتون تورکلر، او سیرادان اسکی ایران تورکلری داخیلینده فولکلور اولدوقجا گئنیش، مختلف ژانرلار، حتی هم نثر، همده شعرده مختلف نوعلار و شکیللره مالیک اولموشدور. یاس مراسیمینده آغی قوشوب، آهنگله اوخویان بیر خلق، شبهه‌سیز، توی، بایرام و شنلیک مراسیملرینده داها چوخ موسیقیدن استفاده ائتمیش و عاشیقلار اؤزلری هم تازا بایاتیلار، همده الوان چئشیدلی و وزنلی شعرلر قوشموشلار. شعرله بیرلیکده اولموش بو موسیقی هم تک، همده کولئکتیو شکیلده اجرا اولموشدور.

موسیقی ایله دئییلیمیش بو شعرلر فولکلورون بیر حیصه‌سی، یعنی دؤورون

گئیش شفاهی ادبیاتینین کیچیک بیر قولو اولموشدور. بو آغیز ادبیاتی او زامانلار تورکلرین حرکتده و گزمکده اولدوقلاری اوچون، بوتون تورک ائللری و سویلاری داخلینده، جزئی محلی فرقلر نظره آیینمازسا، تقریباً عئینی شکیلده اولموشدور. ایسلاما قدرکی اسکی ایران تورکلرینین شفاهی و یازیلی ادبیاتلارینین وسعتی، نوعلاری، نثری و شعر، بونلارین بدیعی خصوصیتلری و ساییره سی باره ده گئیش فیکیر سؤیله مک چتیندیر، اونا گوره کی، بو ادبیاتدان ماتریال آزدیر و اومود وارکی، ایلام دیلینده اولان شیکاگو دارالفنونوندا ساخلانیلان لؤوحه لرین اوخونماسیله بو مسئله معین درجه ده حل اولسون.

لاکین بونا باخمایاراق، او زامانکی یاخین شرق منطقه سینین او بیرر التصاقی دیلی خلقلری، او جمله دن سومر، هورری و هیت خلقلرینین اثرلری معین قدر ترجمه اولوب یاییلمیشدیر. بونلارا اساسا اسکی ایران تورکلرینین ادبیاتی باره ده معین فیکیرلر سؤیله مک امکانی واردیر. بو ماتریال لارا اساسا:

الف) یاخین شرق خلقلرینده م.ق. ۴ - ۳ - نجو مین ایلیکده هم نثر، همده منظوم فولکلوریک اثرلر چوخ اولموش و بوتون منطقه خلقلری داخلینده یاییلمیشدیر. ب) دیل و ائتیک وحدت سبب اولموشدورکی، اسکی یاخین شرق منطقه سینین التصاقی دیلی خلقلرینین بیرینده یارانان بیر اثر، هنر، شعر و ساییره او بیرر خلقلر داخلینده ده یاییلسین.

بونلارا بیرلیکده قید ائتمک لازیمدیرکی، بوتون خلقلرده اولدوغو کیمی، اسکی ایران تورکلری داخلینده ده شبهه سیز، شفاهی ادبیات یازیلی ادبیاتین باشلانغیجی، مقدمه سی و اساس قایناغی اولموشدور. بو شفاهی ادبیاتدا، ایستر نثر، ایستره شعرینده، زامان کئچدیکجه خلق واسیطه سی ایله نوعلار، وزن، قافیه، هنر و بدیعی خصوصیتلر یارانیر. خلقین بدیعی ذوقو، اینجه روحیه سی، موسیقینی سئومه سی اولجه سربست شعر، سونرا هیجا وزنی و نهایت عروض وزنی یارادیر. نثرده ایسه ناغیللار، لطیفه لر، داستانلار، قهرمانلیق داستانلاری و ساییره یارانیر.

دئمک، اسکی تورک و قدیم ایران تورکلری فولکلورو و او زامانکی منطقه نین

عموم خلقلری فولکلور و عمومیتله بیر - بیر ایله سیخ علاقهده اولموش و او جملهدن سومرلرین شفاهی و یازیلی ادبیاتی ایله ایلگیلی اولموشدور. بیرینده یارانان داستان او بیر خلقلردهده یارانمیشدیر. بئله لیکله دئییه بیلریک کی، اسکی ایران تورکلرینین فولکلورونون تام فورمالاشدیغی دؤور میلاددان تقریباً دؤرد مین ایل اوله چاتار و بو شفاهی ادبیات بو خلقلرده یازیلی ادبیاتین باشلانغیجی و مهم قایناغی اولموشدور.

اسکی دؤور ایران تورکلرینین شفاهی و یازیلی ادبیاتیندان الیمیزده گئنیش نمونه و سندلر هله لیک آزدیر، لاکین تاریخدن معلومدور کی، سومرلر و باشقا قدیم بین النهرین شهر دولتلری ایله ایلام و او زامانکی آذربایجانین «ارتته» مدنیتی آراسیندا، هابئله ایلام ایله کاسسی، قوتی، لوللوی، ائلی پی، ماننا، هورری خلقلری آراسیندا سیخ اقتصادی، مدنی، تجارت و سیاسی علاقه لر اولموشدور. ائتیک وحدت، واحید هنر، صنعت و مدنیّت آتموسفئرینده اولماق، علاقه و یاخینلیق سبب اولموشدور کی، سومرلرین شفاهی اثرلری و داستانلاری لاپ ایلك زامانلاردان او زامانکی ایران تورکلرینین داخیلیندهده یاییلسین و عکسینه ایران تورکلرینین فولکلوریک اثرلری او بیر التصاقی دیلی خلقلرین فولکلورونا کئچسین، نتیجهده ایسه بونلارین فولکلورو عئینی اولماق سوییه سینه قدر بیر - بیرینه یاخینلاشسین.

الده اولان فاكتلار بوندان دا ایره لی گئتمه یه امکان وئریر. یعنی ائتیک بیرلیک و علاقه سبب اولموشدور کی، ان قدیم دؤورلردن سومرلر داخیلینده یارانماغا باشلامیش داستانلار، لاپ ایلك یارانماغا باشلادیقلاریندان بوتون یاخین شرق منطقه سینین التصاقی دیلی خلقلری داخیلیندهده فورمالاشیب یاییلسین. باشقا سؤزلره دئسک، بیر فولکلوریک اثرین منطقه میزین بیر تورک خلقی داخیلینده یارانماغا باشلاماسی، بوتون او بیر یاخین شرق تورک خلقلری داخیلینده ده یارانماغا باشلاماسینا، اؤزوده بو خلقلرین وطنی و تاریخی ایله ایلگیلی شکیلده فورمالاشماسینا سبب اولموشدور.

نتیجه‌ده قدیم دؤورلرده سومئرلر داخیلینده یارانماغا باشلایان داستانلار یاخین شرقین بوتون التصاقی دیللی خلقلرینین داستانی و فولکلوریک اثری اولموشدور. هله‌لیک بو داستانلاردان الیمیزده اولان اثر «قیلکه‌میش» داستانی‌دیر.

چوخ - چوخ سونرالار یارانمیش کور اوغلو داستانی تقریباً بوتون غرب و شرق تورک میلتلری داخیلینده وار و فعالیت مرکزی «چنلی بئل» دیر. یعنی حقیقتده بو داستان تقریباً بوتون تورک خلقلری داخیلینده یارانمیشدیر. قیلکه‌میش داستانی‌دا بئله یارانمیشدیر.

قیلکه‌میش و یا اصیل سومئر دیلینده اولموش «بیلکه‌میش» داستانی نه تکجه ایلک یارانماغا باشلادیغی زامانلاردان یاخین شرق تورکلری داخیلینده اولموش، بلکه داستان عمومیتله بو خلقلرین داخیلینده یارانمیشدیر، بئله‌کی، بیز اونو ایلام، کاسسی، هورری، قوتی، لوللوبی، هیت، سابیر، اورارتو و سایره او دؤورون یاخین شرق تورک دیللی خلقلری داخیلینده گؤروروک، حتی بو داستان او زامانکی بعضی سامی خلقلری فولکلورو و ادبیاتینا دا کئچمیشدیر. مثلاً، اگدلر و آسوریلرده اولدوغو کیمی.

بو داستانین او زامانکی اورتا آسیا تورکلری داخیلینده نه درجه‌ده یاییلماسی باره‌ده بیر سؤز دئییه بیلمه‌ریک، لاکین بو داستان یاخین شرق تورکلری، او جمله‌دن ایرانین تورکلری داخیلینده نه اینکی اولموش، بلکه داستانین حادثه‌لری نین بؤیوک حیصه‌سی بو گونکو جنوبی آذربایجان تورپاقلاری و خزرده‌نیزینده باش وئرمیش و بورانین خلقلری ایله ایلگیلی‌دیر. ائله بونا گؤره‌ده بو داستانی اسکی قوتی - لوللوبی، هورری خلقلری فولکلورونون بیر قهرمانلیق داستانی حساب ائتمه ییمیز اساس سیز دئییلدیر.

داستانین حادثه‌لری بین‌النهریندن باشلاییب، آذربایجانین غربینده ارته‌یه قدر داوام ائدیر، اورادان آذربایجانین تام مرکزی و قلبیندن کئچیب، خزرده باشا چاتیر.

ارتته = آراتتا هارادیر؟:

اثرامیزدان تقریباً دؤرد مین ایل قاباق اورتا آسیادان دربند یولو ایله یاخین شرقه گلمیش سومئر ائل بیرلشمه سی شمالی و جنوبی آذربایجانین چوخلو یئرلری، داغلاری، او سیرادان ساوالانی، میشووو، زاقروس، داغلارینی گزیب، یئرلی التصاقی دیللی اهالی و یئرلرین جغرافی شرایطی ایله تانیس اولوب، معین ائل و اوبالاری، اؤز ایسته دیکلری و یا باشچیلارینین امریله، خوشلادیقلاری یئرلرده یورد سالیب قالمیشلار. سومئر ائللینین اساس حیصه سی نهایت ایکی جای آراسی، فرات و دجله چایلاری آراسینداکی گؤزل آب و هاوالی جلگه نین جنوب قسمتلرینده یورد سالاراق قالیب یاشاییرلار. آذربایجاندا کئچرکن سومئرلرین معین ائللری میشوووسیرا داغلارینین زاقروس و توروس داغلاری ایله بیرلشدیگی منطقه ده، بو گونکو خوی، سالماس - اورمو، نه قه ده، تورپاقلاریندا، زاقروس سیرا داغلارینین شرقی و غربی یاماجلاریندا یورد سالیب قالمیشلار. سومئرلردن آیریلان بو ائللر سونرا ائللرینین اساس قسمتی ایله علاقه ده اولوب و تدریججه بیر خلق اولاراق، بؤیوک مدنیت یاراتمیش، یئرلی و خلقی ارتته = آراتتا آدلانمیشدیر.

سومئرلر حیات شرایطی و اکینچی لیک اوچون مناسب اولان ایکی جای آراسیندا بؤیوک مدنیت قورموش، بابل، اوروک، اور، لاقاش و سیره بؤیوک شهرلر و مدنیت اوجاقلاری یاراتمیشلار. بو مدنیت اوجاقلاری، اونلارین سارایلاری، قصرلری، عبادتگاهلاری، بینالاری و سیره سینی قورماق، تیکمک، بزه ییب زینتلندیرمک اوچون بین النهرین ده خام ماتریال: آغاج، دیرک، تخته، داش و مرمر، الوان داشلار، مختلف مثاللار و... یوخ ایدی. بوتون بو ماتریال لار ارتته = آراتتا داغلاریندا، زاقروس داغلاریندا ایسته نیلن قدر واریدی و سومئر رهبرلری بیلیردیلر. سومئرلرین بابل و او بیری شهرلرده بو ماتریال لارا احتیاجی اولدوقدا، ارتته یه آدام گونده ریب اورانین «سیدر» آغاجلارینی کسدير، داش و مرمرلرینی، لازیم اولان مثاللار و زینت وسایطینی، اورادان آخماغا باشلایان، دجله نین بیر قسولو بؤیوک زاب چایی واسیطه سیله گمی لر، قایقلار و چئشیدلی داشیت وسیله لری ایله راحت و اوجوز بابیله گتیردیلر.

دئمک سومئرلر باییلده مدنیت قوردوقلاری ایلك گونلردن هم ارتتهنی، همده آذربایجان داغلاری و تورپاقلارینی و خزر دهنیزی، تورکلرین آنا دهنیزی کیمی، یاخشی تانییب بیلیمیش و ارتته ایله همیشه علاقه ده اولموشلار.

قیلقه میس داستانینین ییفجام مضمونو:

قیلقه میس ایکی چای آراسینین ان مهم شهر دولتریندن بیر اولموش «اوروک» شهرینین شاهیدیر. قیلقه میس بویوک پهلواندیر. قیلقه میس «انکیدو» آدلی تازا بیر پهلوانین آدینی ائشیدیب اونونلا دویوشه گئدیر. بو گوروشده قیلقه میس «انکیدو» ایله جان بیر دوست و یولداش اولوب بیرلیکده اوروکا قاییدیر و بوتون ایشلرینده اونونلا بیرلیکده حرکت ائدیر، ایشلرینده اوندان یاردیم آلیر و اونونلا برابر اوروکون خئیرینه اولان بیر سیرا ایشلر گورولر. بو زامانلار قیلقه میس ائشیدیرکی، «اؤلکه لر و تورپاق آلاهی» «ئن لیل» بیر «خوم به به» آدلی گوجلوو دئو طبیعتلی آدامی «سیدر» آغاجلاری اورمانلارینا، یعنی «ارتته = آراتتا» یا گوزتچی قویموشدورکی، کیمسه سیدر آغاجلارینا یاخینلاشا بیلمه سین. بو ارتته چاغداش ایران آذربایجانینین غربی قسمتینده یئرلشن زاقروس داغلارینین غربی و شرقی یاماجلاری، خوی، سالماس، قوشچو گدیگی و اورمو داغلارینداکی «سیدر» آغاجلی اورمانلارین یئرلشدیگی یئرلردیر. «خوم به به» خلقی اورادان قووب قاچیردیر و اوزو مئشه لردن چؤلله و کندلره گلیب خلقی اولدورور، اونلارا ظلم ائدیر، ائولرینی تالاییر. اورک شاهی قیلقه میس بو درده چاره ائتمه لیدیر.

قیلقه میس دوستو انکیدو ایله اوروکون شمالینا دوغرو، سیدر مئشه لرینه گئدیب، خوم به به ایله ووروشوب اونو اولدورور و اوروکا قاییدیرلار.

بیر مدت سونرا اؤلکه لر و تورپاق آلاهی «ئن لیل» ین غضبیله «انکیدو» اولور. اولومون نه اولدوسونو بیلمه ین قیلقه میس برک ناراحات اولوب کاهینلره مراجیعه ائدیرکی، انکیدو دیریلسین. لاکین نئچه گون سونرا دوستونون جسدینین قوخوماسینی گوررک، قیلقه میس اونو گومدورور و یقین ائدیرکی، اوزوده آخیر

اۆله جکدیر. بونا گۆره ده اۆلمه مزلیک، ابدیت فیکرینه دوشور. ابدیتی الده ائتمک اوچون قیلقه میش بیلگینلر و کاهینلرله گوروشوب مصلحت ل شیر. کاهینلر مصلحت گورورلرکی، بو مقصده چاتماق اوچون او، «دئیلیمان» / خزر / ده نیزینده یاشایان ابدیته چاتمیش «اوتنا پیشتیم» ی تاپیب اوندان بو ایشین سیرینی خبر آلسین. بو هدفه چاتماق اوچون یوللاری بیلن قیلقه میش شمالا، سیدر مئشه لرینه طرف گلیب، اورادان شرقه دوغرو گئدیر. چوخ گئندن سونرا میشوو داغینا چاتیر / دوغروداندا سیدر مئشه لریندن، بوگونکو سالماسدان اورمو گولونون شمال ساحیللریله گئدیگده سول طرف باشا - باش میشوو سیرا داغلاریدیر. / تقریباً یوز کیلومتر گئدیگدن سونرا، چاغداش شبسترین تام شمالیندا میشوو سیرا داغلارینین ان اوچا ذیروه سی، ۳۱۵۵ متر اوچالیقدا اولان میشوو داغی گورونور. قهرمان بو داغین ایکی شیش ذیروه سینین آراسیندا کئچهرک زیل قارانلیق دونیا یا داخیل اولور / دوغروداندا بو داغین غرب طرفدن چوخ آیدین گورنن ایکی شیش ذیروه سی وارکی، جنوب طرفده کی شبستردن و شمال طرفده کی مرنددن گورونور. /

اون ایکی گون قارانلیقدا یول گئدیگدن سونرا، قیلقه میش دئیلیمان - خزر ده نیزیله چاتاندا قارانلیق یوخ اولور. قیلقه میش بلد بیر قاییقچی ایله گئدیپ، ده نیزیله آراسیندا «اوتنا پیشتیم» ی تاپیر و دردینی اونا دئیر. اوتنا پیشتیم قیلقه میشه اولجه یاتماق مصلحت گورور. قیلقه میش نئچه گون یوخویا دالیر. «اوتنا پیشتیم» قیلقه میش یاتدیغی هر گونون یئمه گینی اونون باشی اوستونه قویدورور. قیلقه میش آیلاندان سونرا، اوتنا پیشتیم خورکلری اونا گۆسته رره ک، دئیسیرکی، سن نئچه گون یاتمیش سان، دئیمک یاتماق سنین وارلیغیون جوزوو اولموشدور، بونا گۆره ده سن داها ابدیته، جاویدانلیغا چاتا بیلمزسن، یاخشیسی بودورکی، وطنیوه قایدیب، باجاردیغینجا خلقینه، وطنیوه خدمت ائده سن و طبیعی اجلینله اۆله سن. قیلقه میش چاره سیز قایتمالی اولور، قایدارکن «اوتنا پیشتیم» ین خانیمی ارینه دئیر:

- یازیق بو قدر زحمت چکیب بورایا گلیب، اومودسوز قایدیر. اونا بیر هدیه وئر.

اوتنا پیشتیم قیقله میسه دئییر:

-ده نیزین معین یئرلرینده، سویون تکینده تیکانلی بیر بیتگی واردیر، اونو یشین قوجا جاوانلاشار، گنت اونو دهر و یئ.

قیقله میسه سئوینجک قایدیر و یولدا، ده نیزین اوتنا پیشتیم دئین یئرینده آیاغینا بیر داش باغلایب سویون تکینه جومور و زحمتله تیکانلی بیتگیدن دهریب چیخیر. لاکین ده نیز سفری باشا چاتاندا قیقله میسه ده نیز کناریندا سویونوب یویونارکن، بیر ایلان او بتیگینین قوخوسونو دویوب، گلیر و اونو تامامیله یئیر. بئله لیکله قیقله میسه نه ابدیته ال تاپیر، نه ده جاوانلاشیر و گلدیکی یول ایله اوروکا قایدیر.

دئمک، قیقله میسه داستانین باش وئردیگی دیار اولاً بین النهرین ده اوروک شهری و اساس اعتباریله ایران آذربایجانین تام مرکزی اولان یئرلر، یعنی زاقروس داغلاریندان خزر ده نیزینه قدرکی اراضی، میشور داغی و خزر ده نیزی اولموشدور.

علمی آراشدیرمالار گؤستریرکی، قیقله میسه داستانی م.ق. اوچونجو و ایکینجی مین ایلیکلرده منظوم شکیلده سومر، هورری و هیت خلقلرینین دیلینده و یازیلی ادبیاتلاریندا اولموش و نسخه لری اله ائدیلمیشدیر.

بو داستانینی منظوم و یازیلی شکیلده قوتی و لولوبیلرین قونشوسو، سویداشی اولموش هورری دیلی و یازیلی ادبیاتیندا اولماسینی نظره آلاق قطعی شکیلده دئییه بیلریک کی، بو داستان م.ق. اوچ و ایکینجی مین ایلیکلرده، شهبه سیز، قوتی و لولوبیلرین فولکلوروندا و چوخ احتمال یازیلی ادبیاتلاریندا اولموشدور.

بوتون بو دئدیکلریمیزدن نتیجه آلاق دئییه بیلریک کی، م.ق. اوچ و ایکینجی مین ایلیکلرده بو گونکو آذربایجان و عموم ایران تورکلرینین اولو بابالاری اولموش قوتی، لولوبی، امرد، کاسپی، اوتی، هورری خلقلرینده اولاً شفاهی ادبیات اوزونون منشور و منظوم شکیللریله اولموش، ایکینجیسی اونلارین یازیلی منظوم و منشور

ادبیاتلاری دا اولموشدور و قیلقه‌میش داستانیین هورری دیلیندن منظوم شکیلده
الده ائدیلمیش نسخه‌سی بونون نمونه و اؤرن‌گیدیر.

بونوندا قید ائتمک لازیمدیر کی، ماننا خلقی و حکومتینین م.ق. ایکینجی مین
ایللیکده فورمالاشیب یارانماسینی نظره آراق، هم بو دؤور ادبیاتی باره ده
دئدیکلریمیز قسماً ماننا ادبیاتی و فولکلورونا عایدیر، همده قیلقه‌میش داستانی،
شبهه‌سیز، ماننا خلقلری و ائللری داخیلینده، چوخ احتمال منظوم شکیلده
یا بیلیمیشدیر.

دئمک قیلقه‌میش داستانی بوتون یاخین شرق تورکلری اثری اولدوغوکیمی،
آذربایجانلیلارین اولو بابالاری قوئی - لوللوبی و هورریلرین ده فولکلورو و یازیلی
ادبیاتینین پارلاق اثرلریندن و نمونه‌لریندن اولموشدور.

نئجه کی، کور اوغلو داستانیین آذری واریانتیندا کور اوغلونون اوزو
آذربایجانلی، خانیمی «نیگار» آنادولولو، اوغلو ایسه تورکمندیر و داستان بو
خلقلرین داخیلینده و تورپاقلاریندا باش وئریب فورمالاشمیش و بو خلقلرین
هامیسینین اولموشدور، ائله‌جده قیلقه‌میش داستانی او زامانکی سومر، کاسسی،
هورری، قوئی، لوللوبی خلقلری داخیلینده، اونلارین اراضیلرینده باش وئرمیش و
فورمالاشمیشدیر. بونا گؤره‌ده بو میلتلرین هامیسینین ادبی و فولکلوریک اثری
اولموشدور. اثرین ان مهم باش وئردیجی یئرلر جنوبی آذربایجانین تام مرکزی و
قلبینه اولدوغو اوچون، آذری خلقی، بشریتین بو ایلک قهرمانلیق داستانی
یارادان خلقلردن بیر اولماسینا اویونوب فخر ائتمه‌لیدیر.

بونا گؤره‌ده بو داستان آذری دیلینه چئوریلیب، خلق داخیلینده یا بیلمالی،
ادبیاتیمیزدا داخیل اولوب ان اسکی فولکلور نمونه‌لریمیزدن بیر کیمی، جدی
شکیلده عالمیلریمیز طرفیندن آراشدیریلیب تحقیقات اولونمالیدیر.

بیز بورادا بو داستانین بعضی جهتلی باره‌ده فیکریمیزی قیسا شکیلده
گؤسته‌ریریک. اثرده قیلقه‌میشین اولومون نه اولدوسونو بیمله‌مه‌سی، ابدیت
آختارماسی، ابدیته چاتمیش «اوتنا پیشتیم»، جوانلاشدیران بیتگی داستانین تام

ابتدایی اینسانلار دؤورو دوشونجه تفکورلریله باغلی اولدوغونو، او دؤورلردن فورمالاشماغا باشلادیغینی، ائرامیزدان ۵ - ۴ مین ایل قاباقدان چوخ اولکی ابتدایی تورک اینسانلار دؤوروندن شکله دوشموش باشلادیغینی نشان وئریر. بو مسئلهلرین هر بیرى ابتدایی تورک اینسانلارینین معین آرزو، ایستک و دیلکلرینی گؤستریرکی، هر بیرى گئنیش شکیلده آچیقلامالیdır.

قیلکه میشین انکیدوایله دؤیوشمک اوچون گئدیپ اونونلا دوست و آرخاداش اولاراق قایتماسی او دؤور تورکلری اوچون دقته لایق اجتماعی فکیردیر کی، اونلارین قهرمانلاری و باشچیلارینی دوشمنلر و یادلار مقابلینده وحدته، بیرلشمه یه، بیرى - بیرله دوشمن اولماماغا تبلیغ ائدیپ چاغیریر. بو فکیر بوگونکو تورک دونیاسی اوچونده اهمیتلیدیر.

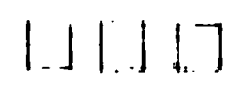
قیلکه میس انکیدوایله بیرلیکده خوم به به علییه دؤیوشوب اونو آرادان آپارمالاری حاکیم دایره لرین ظلم علییه سیاستینین جدی و کسکین اولماسینین لزومونو گؤسته ریر. حکومت باشیندا دایانانلار زحمتکش خلق کوتله لرینین طرفینده، آرخاسیندا دایانیب، اونلارین حقى، توپراغى، طبیعی ثروه تی و دینج یاشاماسیندان جدی طرفدارلیق ائتمه لی و اونلارا تجاوز ائدنلری جزالاندیرمالیدیرلار. بو فیکیر ان قدیم دؤورانلاردان تورک ائللرینده ابتدایی دموکراسی شکلینده اؤزونو گؤستر میشدیر.

اؤلکه لر و تورپاق آلاهی «ئن لیل» ین غضبیه انکیدونون اولمه سی نه قارشیی قیلکه میشین فکره دالماسی، ابدیت آختارماسی منفی طبیعت قوه لری و خرافاتی فیکیرلرین علییه وار قوه ایله دؤیوشمه یی تبلیغ و تشویق ائدن او گوزل عامیلدیر. اینسان طبیعت قانونلارینی تاپاراق اونو اؤزونه تابع و رام ائتمه لیدیر.

ابدیته چاتمیش اوتناپیشتم و جوانلاشدیران بیتگینین خزر ده نیزینده یئرلشدیریلمه سی، تورک خلقلرینین بو ده نیزه مقدس گوزله باخماسی، اورانی آنا، ابدیت، حیات وئرن و مقدس قایناق و منبع بیلمه سینی گؤسته ریر.

داستانداکی میشوو داغی / بو داغ ایستر شمالی، ایستر سه جنوبی آذربایجاندا

اولان میشوو داغی اولسون / اونون یالنیز تورک تورپاقلاریندا یارانماسینی بیلدیریر، بو یئرلرین او زامانکی ائل و خلقلرینین آرزو و دیلکلرینی یئتیریر، همده اونلارین طرفیندن یارانمیش اولدوغونو بیلدیریر یعنی، ابدیتین خزرده یئرلشمه سی ایله بیرلیکده، داستانین تام میلی و یالنیز تورکلرین اثری اولدوغونو گۆسته رن عامیلدیر. قیلقه میش داستان یاره ده چوخلو سۆزلر یازماق اولار و یازیلمالیدیر. بو یازدیقلاریمیز یالنیز ایلك نمونه لر و آدیملاردیر.

بئله دیر قدیم دؤورده یاخین شرق تورکلری، او جمله دن ایران تورکلرینین بیر داستان ی و اونون باره ده قیسا معلومات. آنجاق بو زنگین فولکلور و ادبیاتدان هله لیک بوندان باشقا اثر و نمونه الهه یوخدور. اومودوموز واردیرکی، آذربایجان و همدان، زنجان، لورستان، و خوزستان بولگه لرینده اوز متخصصلریمیز طرفیندن آپاریلاجاق علمی قازینتی ایشلری نتیجه سینده بو دؤور ادبیاتینین باشقا - باشقا اثرلری و نمونه لری الهه ائدیلسین.

ماننا - ماد ادبیاتی

یوخاریدا گؤستر دیک کی، ابتدایی دئموکراسی اساسیندا یارانمیش و بوتون منطقه خلقلرینی آسوری میلیتاریزمی ظلموندن نجات وئر مرکزی ماد خلقی و ماد حکومتی قوتی، لوللوبی و هورری خلقلری و ماد ائللرینین اوولادی اولموشدور. واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفرینه داخیل اولموش بو خلقلرین یوکسک مدنیتلری، اینکیشاف ائتمیش دؤولتی دیللی، زنگین شفاهی ادبیاتلاری و چوخ احتمال یازیلی ادبیاتلاری اولموشدور. بو مدنیت و ادبیات بو خلقلردن ماننا و مادلارا قالمیشدیر. بو ادبیاتین فولکلورو، شبهه سیز، زنگین، چشیدلی فورمالار و ژانرلار مالیک اولماقلا برابر، هم منظوم، همده نثر شکلینده اولموشدور.

کئچمیش نسلردن ارث آپاریلیمیش بو آغیز ادبیاتی، شبهه سیز، او زامانادرکی عموم تورک دونیاسی آغیز ادبیاتینین بیر چوخ داستانلاری، بایاتیلاری، مثللی و سایره سینی ارث آپارمیش، اؤزوده اونلاری زنگین لشدیرمیشدیر.

ماننا - ماد خلقینین بو آغیز ادبیاتیندان الده اولان نمونه لر آز دیر و آشاغیدا بیز اونلارا اشاره ائدیپ نمونه گؤسته ره جه بیک. لاکین اولجه اسکی تاریخ متخصصلرینین ماننا - ماد ادبیاتی باره ده یازدیقلارینا اشاره ائتمک ایسته بیریک.

قدیم ایران حکومتلریندن اسکی یونان تاریخچیلری و عالیملرینین زامانینا ان یاخینلاریندان بیر ماد حکومتی اولموشدور. بونا گؤره ده او عالیملر ماد حکومتی و توپلومونون چشیدلی جهتلی باره ده معلوماتلار وئرمیشلر. قدیم یونان و روم تاریخچیلری یازمیشلار کی، ماد شاهلارینین سارایلاریندا شاعیرلر اولموش و دئدیکلری شعرلری میلی شفاهی خلق داستانلاری و روایتلریندن آلمیشلار.

ان اسکی زامانلاردان ساده تورک خلقلری، باشچیلاری و حکومت رهبرلی، میلی بیر عنعنه اولراق، عاشیق سیز، اوزانسیز اولمامیشلار. ان قدیم ایلام، ماننا و

سایره تورک خلقلریندن قالان تاریخی اثرلرده، داش قازما لئووجهلرده، پیاله و سایره قاب - قاجاقلاردا، بوگونکو عاشیقلاریمیزکیمی، سازینی دؤشونه آلیب ساز چالان عاشیق، اوزان شکیللری چوخدور. بو اثرلر گؤستریرکی، بوگونکو تورک سازی و عاشیقی چوخ قدیم زامانلاردان تورک ائللری داخیلینده اونودولموش و بیر میلی عنعنه کیمی نسیلدن - نسیله کئچمیشدیر. عاشیق سازینین و عاشیقین م.ق. ۳ - ۲ - نجی مین ایلیکلرده ایلاملار و ماننا لاردا اولماسی او دئمکدیرکی، عاشیقلار ساز چالارکن، بوگونکیمی، سازلا بیرلیکده شعرده، چوخ احتمال بایاتی، قوشمادا قوشموش و یا خلقین آغزیندان آلاراق دئمیشلر. بونسوز اولایلمزدی.

قدیم یونان تاریخچسی «دیون» / م. ۲۳۵ - ۱۵۵ / ماد سارایلاریندان دانیشارکن یازمیشدیر: «م.ق. آلتینجی عصرین ایلك یاریسیندا ماد شاهلاری ساراییندا شاعیرلر اولار و اؤز شعرلرینین موضوعونو میلی روایتلردن آلاردیلار.» شبهه سیز دیونون دئدیگی ماد سارایی شاعیرلری اؤز شعرلرینی او زامان و او زامانا قدرکی عموم شفاهی تورک و ماننا - ماد ادبیاتینین منظوم قسمتیندن غیدالاناراق یازمیش، شعرلرینین نوع، فورم، وزن و سایره سینی فولکلور شعرى اساسیندا قورموش و شاید اوزلریده او فورما و شکیل لری قسما اینکیشاف ائتدیرمیشلر.

مضمون و آنلام باخیمیندان بو شعرلرده هم معین قدر داستانلاردان، فولکلوریک اثرلرینی مضمونوندان استفاده اولموش، همده اساسا زامان و سیاسی جریانلارلا آياقلاشاراق، سیاسی و اجتماعی موضوعلار گئنیش و اطرافلی شکیلده ترنم اولموشدور.

قدیم یونان مؤلفلری و تاریخچیلری ماد - ماننا دؤورو اولموش بیر نچه داستان و افسانه یه اشاره ائتمیش و مضمونلاریندان چوخ قیسا معلوماتلار وئرمیشلر. وئرلیمیش بو قیسا معلوماتلاردان آنلاماق اولورکی، بو منظوم اثرلر یا داستان و یا پوئما اولموشدور، لاکین تأسفله قید ائتمک لازیمدیرکی، بو اثرلرین هئچ بیرى زمانه میزه گلیب چاتمامیشدیر.

قدیم یونان تاریخی و عالیملرینین بو بیغجام یازدیقلاریندان گورونورکی، ماد دؤورو خلق داخیلینده، هابئله رسمی دولت دایره لرینده آغیز ادبیاتیندان آیینان افسانه و داستانلار اولارمیشکی، اونلاری یا شاعیرلر و ادیبلر قلمه آلاق، اوزانلارکیمی سارایدا نقل ائدر، یادا شاعیرلر هامان خلق داستانلاری اساسیندا، اجتماعی حادثه لرله ایلگیلی منظوم رومان شکلینده اثرلر یاراداردیلار. اولادابیلرکی، بو شاعیرلر و یا نقل ائدن ادیبلر عاشیق و اوزان اولموشلار، لاکین یونان عالیملری اونلارین سازی، شعری و آوازلا اوخودوقلاری و داستانلاری سازلا بیرلیکده نقل ائتمک عنعنه سینین تورکلر داخیلینده قدیمدن اولماسیندان خبرسیز اولدوقلاری اوچون، اوزانلاری شاعیر بیلیم یازمیشلار.

فیکریمیزجه ماد شاهلاری سارایلاری، اعیان - اشرافلار مجلسلری و گئنیش خلق کوتله لرینین توی و سایره شنلیک توپلاتتیلاریندا اوزانلار، شاعیرلر و یا اوزان - شاعیرلر طرفیندن او دؤوره قدرکی عموم تورک خلقلری فولکلوروندان اولوب، خلق داخیلینده یاییلمیش بوتون داستانلار، افسانه لر، ناغیللار و حتی میفیک افسانه لر و یا اونلارین تقریباً هامیسی سویلنمیشدیر. بو داستانلار، ناغیللار و او زمانکی تورک آغیز ادبیاتیندا اولموش، فیکریمیزجه شبهه سیز، «قیلعه میش» و «مادای قارا» داستانلاری دا اولموش، اوزلری ده شعر شکلینده اوزانلار طرفیندن سویلنمیشدیر، چونکی او زمانلار قیلعه میش داستانی هم سومئر، هم اکد، هم ایلام، همده آسوریلر داخیلینده منظوم شکیلده اولموشدور.

آلپ ارتونقا:

گؤستردیگیمیز بو داستانلاردان علاوه، فیکریمیزجه ماننا و ماد حکومتلری ایللرینده، اوندان اوللر و سونرالار تورک خلقلری، او سیرادان ماننا و مادلار داخیلینده «آلپ ارتونقا» داستانی دا یاییلمیشدیر.

بو تورک داستانی همین بو یوز ایللیکلرده، اؤزوده بوتون تورک ائللری داخیلینده، او جمله دن اوزامانکی ایران تورکلری - ماننا - مادلار داخیلینده یارانمیش و یاییلمیشدیر.

نه سببه گوره بو داستان او زامانکی بوتون تورکلرین یاراتدیغی داستاندیر؟
آلپارتونقا اسکی تورک دونیاسنین او بویوک، آدلیم و قدرتلی باشچیسی و
رهبرلریندن بیری اولموشدور. آلپارتونقا، یا فارس افسانه لرینده آدلاندیغی کیمی
«افراسیاب» م.ق. ۸ - ۷ - نجی عصرلرده، یعنی ماننلار دؤورونده یاخین شرق و او
زامانکی آذربایجانا آخیب گلمیش «ایشغوز» / ساکا / و کیمتر ائللرینین عمومی
رهبرلریندن بیری اولموشدور. دئمک آلپارتونقا هم اورتا آسیاداکی تورک ائللری،
همده یاخین شرق و ایرانداکی تورکلرین عمومی رهبری و باشچیسی اولموشدور.
ساسانیلر و اونداندا قاباکی فارس منبع لرینده آلپارتونقا / افراسیاب / ین او
زامانکی آذربایجاندا اولماسی و بویوک ایشلر گورمه سی باره ده یاخشی معلوماتلار
واردیر. بو معلوماتلارین بیری بئله بیر جمله دیر:

«گنجک را افراسیاب تورک کرت» / گنجکی تورک افراسیاب تیکدیرمیشدیر /
گنجک شهری هارادادیر؟ گنجک و یا گنرک / سونرالار معین دؤرلرده «شیز»،
«فراداسپ» ده آدلانمیشدیر / او زامانکی و اوندان سونراکی دؤورلرده آذربایجانین
باش کندی اولموش، اؤزوده اورمو گؤلونون جنوب شرقینده، «توکاب» شهرینین
شمال شرقینده و «سایین دژ» له «زنجان» شهرلری آراسیندا یئرلشن بو گونکو «تخت
سلیمان» شهریدیر.

بو شهر عئینی زاماندا زردوشت دینین مرکزی، کعبه سی اولموش و اونون ان
بویوک و مرکزی آتشکده سی «آزرگشنسب» بورادا یئرلشمیشدیرکی، خارابالاری بو
گونه قالماقدادیر.

بعضی تاریخچی عالیملر ایشغوز / ساکا / لارین م.ق. ۷ - ۸ - نجی عصرلرده
آرازین جنوبوندا اولان ائللری و قبیله لرینین بورادا اولدوغو و قدرت صاحبی
اولدوقلاری ایللرده باش کندلرینی اورمو گؤلونون جنوبوندا، مهاباددان جنوبدا
یئرلشن «ساققیز» شهری گؤسته ریرلر و «ساققیز» کلمه سینی «ساکا» آدیندان توره مه
قید ائدیرلر.

ساکالارین ۲۸ ایل ماد حاکیمیتی نی اله آلدیقلاری ایللرده / م.ق. ۶۲۵ - ۶۵۳ /

اونلارین سیاسی مرکز لرینین «ساققیز» اولماسی احتمالی واردیر، لاکین ظنیمیزجه بو شهر ایله یاناشی «گنجک» شهرینین باش کند و مرکز اولماسی، همده عینی زاماندا دینی مرکز اولماسی احتمالی چوخ گوجلودرو و ساکالار م.ق. ۶۲۵ - نجی ایلده آرازین جنوبوندا شمالینا قاییداندان سونرا، آذربایجانین بوتون دینی و سیاسی مرکزی «گنجک» شهری اولموشدور. حتی بوندان سونرا آرازین جنوبوندا قالمیش و کیاکسارلا ایشداشلیق ائتمیش ساکالار ائکباتان /همدان/ ولایتینه گئتمیش و اورادا یاشامیشلار.

فارس منبع لرینین وئردیگی ایکینجی مهم فاکت دینی «اوئستا» کیتابیندا وئریلن معلوماتدیر. بو دینی کیتاب ساسانیلر زامانی قدیم اصیل نسخه دن ترجمه اولاراق ترتیب ائدیلمیشدیر. بو کیتابدا وئریلن معلومات افسانه وی اولسادا، ساسانیلر زامانی تنظیم اولوندوغو اوچون بیر مدرکدیر. بو فاکت آشاغیدا کیندان عبارتدیر:

اوئستانین اون بیرینجی «کرده» سی نین ۴۱ - ۴۲ - ۴۳ - نجو بندلرینده اوخویوروق کی، افراسیاب یئر آلتی ائوینده «آناهیتا» یا یوز آت، مین اوکوز و اون مین قویون وئریب، اوندان ایسته بیرکی، اونا او قدرت و باجاریغی وئرسین کی، «فارخ کرت» /اورموگولو/ دریا سیندا اوزن «فر» ی /حاکیمیت و قدرت مهله گی /الده ائتسین. «آناهیتا» اونا موفق ائتمه بیر.

بو ایکی فاکت آیدین گؤستریرکی، آلپارتونقا، بوتون تورکلرین باشچیسی کیمی، هم اورتا آسیا، همده ایران تورکلری داخیلینده اولموش، حاکیمیت ائتمیش و خلق داخیلینده درین حرمت و نفوذا مالیک اولموشدور.

تورک ائللری داخیلینده ده رین نفوذ و قدرته مالیک اولماسی، بوتون حیاتی بویو تورک خلقلرینین سعادته تینی آختاریب، اونلاری پارسلارین مقابیلینده وار گوجو ایله مدافعه ائتمه سی سبب اولموشدورکی، هله حیاتی زامانیندا تورک خلقلری داخیلینده آلپارتونقانین حیاتی و گؤرودوگو ایشلری اساسیندا بیر داستان فورمالاشماغا باشلا سین.

شبهه سین، خلق داخیلینده فورمالاشان بو داستان اوزوندن اولکی تورک

داستانلاری و عمومیتله شفاهی ادبیاتیندا اولموش بیر سیرا عنصورلری جذب ائتمیش و دؤرون و آلپارتونقانی حیاتى و مهم حادثه‌لری اساسیندا شکیله دوشموش و زامان کئچدیگجه خلق اونلارا قول - قاناد وئریب گئیشیلندیرمیش و تام بیر میلی قهرمانلیق داستانی شکلینه سالمیشدیر.

بوگون بو داستاندا یالیز بیر آد قالیر و بوتون تورک خلقلری داخیلینده اونودولموشدور. حتی حادثه‌لر گؤستریرکی، داستان ایسلامدان قاباقکی دؤورلرده اساس اعتباریله اونودولموش و ایسلامین اوللرینده اوندان معین عنصورلر تورکلرین دیلینده قالمیشدیر. بؤیوک فیلولوق محمود کاشغری اونونجو عصرده تورک ائللری داخیلینده «دیوان لغات‌الترک» اثرینی یازماغا لازیم اولان ماتریاللاری توپلایارکن، بو داستاندا بعضی عنصورلر، او سیرادان آلپارتونقا اولرکن خلقلین یاراتدیغی آغیلاردان توپلامیش و میلادی ۷۴ - ۱۰۷۲ - نجو ایللرده اثرینی یازارکن اونلاردان استفاده ائتمیش و بئله‌لیکله ده اونلار زمانه‌میزه گلیب چاتمیشدیر. ماننا - ماد فولکلوروندا نمونه‌لر گؤستریمک اوچون بو آغیلاردان بیر نئچه‌سینی بورادا وئریریک. بونودا قید ائدککی، بو بایاتیلارین دیل، وزن، قافیه، شعر صنعتی و سایرہ‌سی باره‌ده مربوط بؤلومده دانیشاجاییق. اجتماعی مضمون باخیمیندا بو آغیلار تورک خلقلرینین اوز رهبر و باشچیلاری آلپارتونقا یا مناسبتی و او قهرمانین یوکسک میلی شخصیته مالیک اولماسینی آیدین گؤستریر. آغیلارین نمونه‌لری او زمانین تقریبی دیلی و کاشغرینین یازدیغی شکلینده بوندان عبارتدیر:

۱ - آلپ آرتونقا اؤلدومو؟   ایسیز آرون قلدیمو؟
أذلك أوجن اؤلدیمو؟   آمدی یُرک پزتلور.

/دیوان لغات‌الترک. هرجه ص ۳۳/

/آلپارتونقا اؤلدومو؟   یامان دنیا قالدی می؟

فلک اوجون اؤدی می   ایندی اورک بیرتیلیر / داغلانیر //

تورک خلقی رهبر و قهرمانینی الدن وئردیکده کدرله‌نیر، اونون اولومونو فلکین انتقامی بیلیر، اورگی پارچالانیر، غم دنیزینده غرق اولور، اونا گؤره‌کی، او خلقلین

باشینی اوجالتمیش، اونون تاریخینده شرفلی صحیفه لر یازمیش و دوشمنلریندن انتقام آلمیشدیر.

۲ - اذَلک آرغ کَفَرْدی،
اَزْدَم بِمَا سَفَرْدی،
يُنْجِعُ يَفْزُ تَقْرَدی،
اَزْن بَکي جَزْ تِلْوُر.

/هامان قایناق ص ۴۶۲/

/فلک چوخ ضعیفه دی،
اردم یئنه آتیلدی،
آریق، دوشگون گوجلندی:
دوניה بگی یوخ اولور./

محمود کاشغری بو آغینی بیله آچیقلامیشدیر:

زامان ضعیفه دی، ضعیف و دوشگون گوجلندی و زامان اینسانلاری، دوניה امیری، یعنی افراسیابین اولوموایله، فضیلتی بوراخیلار.

دئمک، تورک خلقلرینین گوزونده و نظرینده آلپ ارتونقا عدالت سئون، فضیلت، علم و بیلک طرفداری اولان و اوزو عالیم و یوکسک شعورلو شخص ایدی و اونون حاکیمیته دؤورونده یوکسک فضیلتلی اینسانلار، لیاقتلی آدمیلار ایش باشیندا ایدی و اولندن سونرا آلچاقلار، شرفسوزلر گوجلنه نیب حاکیمیته گلیمیشلر.

۳ - بُلْکَا بُکُو يُنْجِیدِی،
اَزْدَم اَتی تِنْجِیدِی،
يَزْکَا تَکِبْ سُرْتِلْوُر.
اَزْن اَتی يِنْجِیدِی،

/هامان قایناق ص ۵۷۷/

/علم، عاغيل کؤتولشدی
اردم اه تی یئنجیخدی،
دنیا اه تین یئنجیدی،
یئر دوشوب سورتولور./

۴ - اذَلک قَمُغْ کَفَرْدی،
يُنْجِعُ يَفْزُ تَقْرَدی،
اَزْدَم آرغ سَفَرْدی،
اَزْدَم بَکي جَزْ تِلْوُر.

/هامان قایناق. ص ۶۴/

/زامان تام ضعیفه دی
آریق، دوشگون گوجلندی،
اولولوقلار آزالدی،
اردم بگی یوخ اولور./

کاشغری بو آغینی بئله آچیقلامیشدیر:

زامان ضعیفلهدی، اولولوقلار آزالدی، ضعیف و دوشگون گوجلندی، اونداکى،
مقاملار امیری، یعنی افراسیاب اولدو.

دئمک، تورک ائلرینین گوزونده آلپارتونقا کسکین عاغیل و بیلگه
مالیک ایدی و اونون اولوموایله علم و عاغیل کسردن دوشموشدور، فضیلت،
اینسانلیق و شرافت آیاقلار آلتیندا اهزیلیب هئچ اولموشدور، یوکسکلک،
بؤیوکلوک، وقار، شرف، نجابت آزالمیش، دایازلار، جاهیلر، آلچاق
شخصیت سیزلر ایش باشینا گلmişلر. جمعیتده بوتون بو یارامازلیقلار اونا گوره
باش قالدیرمیشدیرکی، فضیلت، شرافت، آداملیق و عدالت سمبولو بؤیوک بگ،
آلپارتونقا حیاتلا و داعلاشمیشدیر، او بوتون یاخشی ایشلرین سمبولو ایدی.

۵- أَلْشِبْ أَرَنْ بُوَزْ لُیُو،   پَرْتِنْ یَقَا اُورْلُیُو،
سِقْرَبْ اَوْنِی یُورْلُیُو،   سِقْتَبْ کوزی اُزْتُلور.

/هامان قایناق. ص ۱۰۴/

/ارلر قورد تک اولاشیر،   یاخا بیرتیب باغریشیر،
اونو چیخان هایقیریر،   گوزو یاشدان اورتولور./

کاشغری بو آغینی بئله آچیقلامیشدیر:

افراسیابا تأسفله نهرک کیشیلر قوردکیمی اولاییر، یاخالارینی بیرتیب باغیریر،
هر دن خواننده سسی چیخاردیر و او قدر آغلا بیرکی، گوز یاشی گوزلرین اورتور.
بودور آلپارتونقانین چاغداشی تورک خلقلرینین اونا وئردیگی قیمت و
ائتدیگی حرمت. آلپ ارتونقانی الدن وئرن خلق ائله بیلیرکی، عدالت، شرافت،
اینسانلیق، میلی وارلیق، قدرت و دئموکراسینی و دئموکراتیک حکومتی
ایتیرمیشدیر.

بئله دیر آلپارتونقا داستانیندا اونون یوکسک شخصیتی و ماهیتی. سونرالار بو
داستان، خلقلین اهمیت وئرمه مه سی و دوشمنلرین موذی سیاستی نتیجه سینده
آرادان گئتمیشدیر، لاکین اونون علیهنیه یارانان فارس داستانی - روستم و

افراسیاب داستانی قالب گئیشلنمیش و زمانه میزه گلیب چاتمیشدیر.

۶ - بَکَلَر آتِن آزْ عَرَبْ، قَدَّعُوْ اَنِی تَزْعَرَبْ،

مَنْکَزِی یُزِی سَرَّ عَرَبْ، کَزْکُم اَنکَز تَزْتَلُوْر.

/هامان قایناق. ص ۲۴۴/

قاییغی اونلاری دوردوردو،

/بگلر آتلارین یوردو،

سانکی زفران سورتولوب./

به نیلری سارالدی،

کاشغری بو آغینی بئله آچیقلامیشدیر:

بکلر آتلارینی یوردولار، کدر اونلاری ائله ساردی کی، اوزلری زعفران تک

قیزاردی.

آلپارتونقا داستانیندان گؤستردیگیمیز بو نمونه لرده هم اونون خلق طرفیندن نه زامانلار یارانماغا باشلاماسی، هم او زامانلار عموم تورک دیلینین وضعیتی، خلقین آلپارتونقا یا مناسبتی، همده او زامانکی فولکلورون فورمو و شعرین شکل، قافیه و وزن نمونه لرینی گؤرمک اولار. بونونلا بیرلیکده گؤستردیگ کی، داستان ایسلامدان قباقکی یوز ایلیکلرده اساسا آرادان گئتمیش و یالنیز اوندان بعضی شعر پارچالاری قالمیشدیر.

آلپارتونقا داستانی اسکی تورکلرین ان بؤیوک باشچی، رهبر و قهرمانلاریندان بیرینین افتخارلار و قهرمانلیقلارلا دولو اولموش حیاتی اساسیندا یارانمیش و شبهه سیز، او زامانکی تورک خلقلرینین افتخار دولو ایگیتلیکلر، دشمن قارشیسیندا سینه گرمه لری، تورک خلقلرینین باشینی اوجالدان ایشلری، سؤزلری و دؤیوشلری ایله دولو بیر داستان اولموشدور. یقین کی داستاندا قهرمان آلپارتونقا، تورک خلقلرینین دشمنی اولموش پارس شاهلاری و پهلوانلاری ایله دفعه لرله قارشیلایشیب دؤیوشموش، اونلارا غلبه چالیب، خلقینین باشینی اوجالتمیش و دشمنین آرخاسینی یثره وورموشدور. بو سببلره گؤره ده تورک خلقی اونا یاراتدیغی قهرمانلیق داستانیندا اونو مثبت، خلقه خادیم، خلقینه ابدی افتخارلار قازانان،

دوشمنلرین بونون بوران، ملک خصلتلی، اولمز و ابدی تصویر ائتمیش و اونون ایشلرینه یوکسک فانتستیک لؤوحه لر یاراتمیشدیر. شبهه سیز داستاندا آلپارتونقا قورخماز، گوجلو، صادیق، بیر اوزلو، دؤیوشکن و ایگیت تصویر اولموشدور. او زامانین تورکلری، شبهه سیز، دینی و سیاسی مرکزلی اولموش «گنجک - کنزک» شهرینی تیکدیرمیش آلپارتونقانی «آهورامزدا» نین یئر ده کی نماینده سی، خئیر قوه لرین سمبولو بیلیمیشلر.

خلق سئودیکی قهرمانی عصرلر بویو قلبینده، شعوروندا، فولکلوروندا ساخلاییب، اونا قول - قاناد وئردی. او میلی قهرمانینی بوندان باشقا جور تصویر ائده بیملز. هر خلق سئودیکی قهرمانینی مثبت، انیلمز، باشی اوجا، گؤسته رر. بو هر بیر خلقدی بئله دیر.

میلی قهرمانلار و قهرمانلیق داستانلاری یاراتماقدا بو دئدیکلریمیز عمومی و بوتون خلقلر و میلتلره عاید دیر. رستم - افراسیاب - کئیخسرو داستانلاری عینی بیر دؤور حادثه لری و شخصیتلریندن، همین آلپارتونقا حادثه لری و شخصیتلریندن سو ایچدیگی اوچون، هم تورک، همده فارس خلقلری فولکلوروندا منشا و غیدا مرکزی اولموشلار. بوندان علاوه همین بو دؤورون حادثه و شخصیتلری، زردوشت دینی بو حادثه لر و اونلارین باش وئردیکی یئرلرده یاراندیغی اوچون، دینین اؤزونده، همده مقدس کیتابیندا - اوئستادا منعکس اولموشدور.

بو حادثه و شخصیتلرین پارس و تورک فولکلورو و قهرمانلیق داستانلاریندا، هر ایکی خلقین اؤز خئیرینه و طرفین زیانینا منعکس اولدوغو معلومدور. آشاغیدا بونو آچیقلا یا جاییق. بو حادثه و شخصیتلرین اوئستا و زردوشت دینینده ده نئجه منعکس اولماسی ماراقلیدیر.

زردوشتیزمین ایلک روشیملری، دینی خرافات و موهومات نطفه لری م.ق. ایکینجی مین ایلیکدن باشلایارق، قوتی - لوللوبی، هورری، ماننا و مادلار داخیلینده، قدیم آذربایجان تورکلری داخیلینده یارانماغا باشلامیشدیر.

م.ق. دوققوزونجو عصرین اوللریندن پارسلاریندا ایرانین فارس و کیرمان

ایالتلرینه گلمه سی و تورکلرله قونشو اولماسینا گۆره بو یئرلرده باش وئرن حادثه لر و اونلارین شخصیتلری هم تورک و فارس فولکلورلاریندا، همده یارانماقدا اولان زردوشت دینی احکاملاریندا تأثیر ائدیر. اگر بو حادثه و شخصیتلر فارس و تورک فولکلوروندا میلی منافعلر باخیمیندان جوربه جور تأثیر قویورسا، زردوشت دینینه نسبتاً بیطرفانه تأثیر ائدیر.

بیر دین اولراق، زردوشتیزم یارانارکن، اونون احکاملاریندا میلی آیری سئچگیلیک یوخدور. فارس و تورک حادثه لری، شخصیتلر و قهرمانلاری، زردوشت دینی آنلامی خئیر و شر قوه لر، آهورامزدا و اهریمن باخیمیندان عئینیدیر، او میللتلرین هر ایکسینده هم خئیر، همده شر ایشلر و شخصیتلر واردیر. زردوشتون اوزو طرفیندن م.ق. یئددینجی عصرین سونلاری و آلتینجی عصرین اوللرینده دئیملیش قاتلاردا، شبهه سیز، بو بیطرفلیک و میلی فرقلردن اوزاقلیق روحو حؤکم سورموشدور.

بو بیطرفلیک تصادفی، اساسیز، فوق طبیعت قوه لردن نشأت ائدن بیر حال اولمامیشدیر. او یاراندیغی محیط، توپلوم، دولت و ائللرده قدیمدن اولموش ابتدایی دئموکراتیک روحیه ایله علاقه دار مسئله اولموشدور. بو ابتدایی دئموکراتیک روح لاپ اولدن بوتون تورک ائللری، خلقلری، دولتلری و مدنیتلرینده و روحوندا اولموش، همده بو روح تورکلرین یاراتدیغی ماد ایمپراتورلوغونون داخیلی سیاستینین اساسینی تشکیل ائتمیش و نتیجه ده ماد حکومتی ترکیبینه داخیل اولموش بوتون میللتلره نسبی میلی حقوق و آزادلیق وئرلمیشدیر. بو سیاست ماد ایمپراتورلوغونون داخیلی سیاستینین تملی اولموش و ماد دولتی بو سیاستده قسما افراطینیندا قوربانی اولموشدور.

اوستانین تملینی تشکیل ائتمیش قاتلار زردوشتون اوزو طرفیندن م.ق. آلتینجی عصرین اوللرینده دئییلرکن، اونلاردا میلی آیری سئچگیلیک اولمامیشدیر، لاکین هامان دؤورون حادثه لری و شخصیتلری، آلپارتونقا و روستم - افراسیاب کیمی میلی و جدی تحریفلر اولموشدور. بو تحریفلر اوستانین

سونرالار، اساسا فارس شاهلاری و موغلاری طرفیندن یارانان بۇلوملرینده شدتلمیشدیر. بونون نتیجه سینده اوئستانین ساسانیلر دۇورو یارانمیش بۇلوملرینده گۇروروک کی، بوتون شر قوهلر، دئولر، اهریمن طرفدارلاری تورکلر اولدوقلاری حالدا، خئیر ایشلر، قوهلر، آهورامزدا طرفدارلاری اولان قهرمانلار و شخصیتلرین تقریباً هامیسی پارسلاردیر، حالبوکی، گۇستردیگیمیز زردوشت و زردوشتیزمین اساسی بو مناسبتله ضد اولموشدور.

اوئستانین ساسانی شاهلاری طرفیندن تنظیم اولموش نسخهسی و ساسانی شاهلارینین کارنامه لری ایسلامدان سونرایا گلیب چاتمیش و فردوسی نین شاهنامه نی یازارکن اساسلانیدیگی اساس و یگانه منبعلر اولموشدور.

دئمک، هم اوئستادا وئریلمیش حادثه لر و شخصیتلر، همده آلپارتونقا و روستم - افراسیاب کیمی تورک و فارس قهرمانلیق داستانلارینداکی حادثه لر، شخصیتلر و قهرمانلیقلارین ایلك تاریخی قایناملاری م.ق. ۱۰ - ۹ - ۸ - ۷ - نجی یوز ایلیکلرده ماننا و مرکزی ماد و خصوصیه آذربایجان تورپاقلاریندا، ماننا و ماد حکومتلری دۇورو هخامنشلر زامانیندا اولموش حادثه لر و شخصیتلردیر. سونرالار اشکانیلر دۇورو حادثه و شخصیتلری ده بو داستانلاردا قسما تأثیر ائتمیشدیر.

یوخاریدا اشاره ائتدیگ کی، آلپارتونقا داستانی ایسلاما قدرکی دۇورلرده اساسا اونودولوب آرادان گئتمیشدیرسه، یالنیز اوندان کیچیک منظوم پارچالار زمانه میزه گلیب چاتمیشدیر، لاکین بونا باخمایارق، بعضی چاغداش تورک عالیم لری تورک قایناملاری دئییل، اساسا تورکلره مخالف قایناملار اساسیندا آلپارتونقا داستانی قیسا و ییغجام مضمونونو یاراتماغا چالیشیرلار. شبهه سیز بو مهم مسئله دیر، آنجاق اونون قایناملاری، تاریخی واقعیتلری و الدهه ائتدیگی نتیجه لر دوشونولمه لی دیر.

آلپارتونقا داستانی قدیم تورک خلقینین شفاهی بیر اثریدیر. دئمک بو اثر اونو

یارادان خلقین کئچدیگی تاریخی یول و حادثه‌لری و شخصیتلری ایله قسما سسلشمه‌لی دیر، چونکی هر بیر خلقین هر بیر داستانی و فولکلوریک اثری او خلقین معین تاریخی دؤورو و حادثه‌لری ایله ایلگیلی اولوب، اونلاردان سو ایچمه‌لی و ایلك نطفه‌لرینی اونلاردان آلمالیدیر.

تقریباً بوتون اسکی تاریخ متخصصلری بو فیکیرده دیرلر کی، آلپارتونقا م.ق. بیرینجی مین ایلیگین ایلك عصرلرینده، خصوصیه یئددینجی عصرده شمالدان دربند یولوايله آذربایجانا گلمیش اشغوز / ساکا / ائل بیرلشمه‌سینین باشچیلاریندان اولموش، اؤزوده همین آدلا آدلانمیش بیر تاریخی شخصیت اولموشدور. محمود کاشغری «دیوان لغات‌الترک» اثرینده دؤنه - دؤنه بونا اشاره ائتمیش و قوتادغوبیلیک اثرینین اولینده «تازیکلر آنی آیدار افراسیاب» میصراعی‌دا بو فیکری تایید ائتمیشدیر کی، آلپارتونقا تاریخی شخصیت اولموش، همین آدلا آدلانمیش و فارس‌لار طرفیندن افراسیاب آدلانمیشدیر. لاکین عالیم رفیق اؤزده ک بو فیکرین عکسینی سؤیله بیر.

بیلیریک کی م.ق. یئددینجی عصرده شمالدان آذربایجانا گلمیش ساکا / ایشغوز / ائللینین آتا و اوغول اولاراق اوچ باشچیسی اولموشدور: ایسپاکا، پارتاتوا، مادی. بونلاردان اوچونجوسو «مادی» ماد شاهی کیا کسار طرفیندن اولدورولموش و حاکمیت تام مادلارین الینه کئچمیشدیر.

حرمتلی رفیق اؤزده ک اولا مادلاری هند - آوروپا دیللی - پارس و ماد شاهی کیا کساری هامان افسانه‌وی «کئسخرو» بیلیر. ایکینجیسی کیا کسار / گویا کئسخرو / طرفیندن اولدورولموش «مادی» نی آلپارتونقا گؤسته ریر، یعنی تاریخی واقعیتلره افسانه‌نی قاریشدیریر.

فیکریمیزجه عالیم رفیق اؤزده کین بو ایشینه سبب اونلارنی ساکا / ایشغوز / ائلرینین او دؤورده آذربایجانا گلمه تاریخی باره‌ده تازا معلوماتلاردان خبرسیز اولماسی اولموشدور.

سون ایگیرمی، اوتوز ایل مدتینده آراسین جنوبوندا آپاریلیمیش بیر سیرا علمی

ایران تورکلرینین دیلی و... / ۱۰۹

قازینتی ایشلری هم اورمو گؤلونون جنوبغربینده کی «حسنلی»، همده «تخت سلیمان» ین «مجید تپه» سینده میدانا چیخمیش م.ق. ۱۰ - ۹ - ۸ - نجی عصرلره عاید ساکا کورقانلاری گؤستریرکی، بو ائل بیرلشمه سی م.ق. یئددینجی عصرده کوتله وی شکیلده آذربایجانا و مرکزی مادا گلمه دن اوللر، م.ق. ۱۰ - ۹ - ۸ - نجی یوز ایلیکلرده اونلارین معین ائل، اوبا و قبیله لری آرازین جنوبونا گلیمیشلر و گؤروندوگو کیمی، آلپارتونقا بو عصرلرده ساکا / ایشغوز / لارین باشچیسی اولموش و همین بو زامانلار، یوخاریدا گؤستردیگیمیز «گنجک - کنزک» شهرینی ده تیکدیرمیشدیر. یئنه ده همین بو زامانلار، محمود کاشغری نین گؤستردیگی کیمی، اونون قیزی، «قاز» یایلاردا بوگونکو قزوینین دوزنلیگینده یایلاق ائتمیش و سونرالار بو یئرلر و اورالاردا یارانان شهر آلپارتونقانین قیزینین آدیله ایلگیلی «قزوین» آدلانمیشدیر.

ایشغوز شاهی «مادی» نی هامان آلپارتونقا بیلیمک تاریخی واقعیتلرله اویغون گلمه دیگی و آلپارتونقانین تاریخی بیر شخصیتدن چیخاریلماسیندان علاوه، مادی و اونون آتاسی «پارتاتوا» نین هر ایکسی تورک خلقلری، او جمله دن او زامانکی ایران تورکلری و تاریخلری اوچون، اؤزلرینین ایگیت و قهرمان اولمالارینا باخمایاراق، زیانلی شخصیتلر اولموش و اونلارین وحدتینه ضربه لر وورموشلار.

مسئله بوندان عبارت اولموشدور کی، ایشغولارین ایلمک باشچیسی و مادلارین سیلاحداشی «ایسپاکا = ایشپاکا» آسوریلره قارشى دؤیوشده اؤلدوکدن سونرا اونون جوان اوغلو «پارتاتوا»، آسوری شاهى «اسرحدون» ون حيله سی نتیجه سینده اونون قیزیله ائوله نیب، ایشغوز اردوسوایله آسوریلرین طرفینه کئچهرک، او وقت کی ایران تورکلری، یعنی ماننار ماد اوردولاری و حکومتی علثیهینه دؤیوشوب و دؤیوشده ماد شاهى «خیشتیریتی» نی اؤلدورموشدور. پارتاتوادان سونرا اونون اوغلو «مادی = مادیا» دا، اسرحدوندان سونرا آسوری شاهى اولموش «آشورباناپال» ین قیزیله ائوله نیر و آسوریلرله ال بیر اولاراق، عؤمرونون سونونا قدر او زامانکی ایران تورکلری علثیهینه وورشور و ۲۸ ایل ماد دولتینی اینکیشافدان ساخلایر.

دئمک، مادی و اونون آتاسی پارتاتوا تورک باشچیلاری کیمی، تورک تاریخینده افتخارلی ایشلر دئییل، ضررلی ایشلر گورموشلر.

ایشغوز شاهی مادی نی ساکالارین قهرمانی آلپارتونقا بیلیمک و تونقانی یالنیز افسانه وی بیر شخصیتته چئویرمه بین تاریخی حقیقتلره ایغون اولمایان دیگر منفی جهت، همده تورک تاریخینین تحریفینه یونلمش ضررلی جهت، پارسلارین تام افسانه وی شخصیتلریندن اولموش کئیخسروو، ماد شاهی گوستریمک نتیجه سینده، مادلاری و ماد حکومتینی غیر تورک، حتی ضد تورک، پارس، یعنی هند - آوروپایی دیلی بیلیمک و گوستریمکدن عبارتدیرکی، قاتی شووونیست فارس و آریایست تاریخچیلرین ادعاسی و ایسته گیدیر.

حالبوکی، ماد خلقی و حکومتی، بیلدیگیمیز کیمی، نچه مین ایل مرکزی ماد و آذربایجان توریاقلاریندا یاشاییب مدنیت قورموش قوتی، لوللوبی و هورری و ماننا خلقلری و آلتایدان گلیمش آلتی ماد ائلینین اولادی واریشلری اولموش، دیللی التصاقی و چوخ احتمال ایلام دیلینه یاخین اولموش خلق ایدی.

ایسلاما قدر آرادان گئتمیش آلپارتونقا داستانینین ایسلامدان سونراکی قاینالار اساسیندا قیسا و بیفجام شکیلده مضمونونو تنظیم اتمه بین تورک تاریخینه ضد اولان داها مهم جهت اونی نتیجه سپدیر، چونکی بو چالیشما اساسا فردوسی نین شاهنامه سینه اساسلانمیشدیر. فردوسی ایسه اوز اثرینی ساسانیلر دؤوروندن قالمیش قاینالار اساسیندا یازمیشدیر. ساسانیلرین ایلك شاهی اردشیر بابکان دان باشلاییب، سونراکی شاهلارینین هامیسی تورکلرین غدار دوشمنلری اولموش و اونلارین امرلری ایله ساسانیلره قدرکی بوتون تورک قاینالاری و اثرلری آرادان آپاریلمیش، بوتون تاریخی حقیقتلر عکسینه چئوریلیمیش، تورکلر وحشی، کؤکسوز و گلمه، مدنیت سیز، فارسلار ایسه عکسینه گوسته ریلیمیشلر. بونوندا نتیجه سینده شاهنامه ده افراسیاب شر، پیسلیک و وحشیلک سمبولو، مدنیت سیز، تالانچی، اهریمنه تای منفی بیر عنصر و مدنی فارسلارین دوشمنی گوسته ریلیر. بونا گوره ده شاهنامه اساسیندا آلپارتونقا داستانینین قیسا و بیفجام مضمونونو وئرمک، شبهه سیز، او داستانی اصلینه ضد، تورک تاریخی و خلقینین زیانینا اولاجاقدیر.

تورکون قیزیل کیتابیندا شاهنامه اساسیندا وئریلمیش آلپارتونقا داستانین قیسا مضمونو، فیکریمیزجه بئله بیر منفی نتیجه وئرمیشدیر. هالبوکی، حقیقتده بو میللی قهرمانین اوزو ایگیت، ائلینی و مدنییتینی سئون، یوکسک فیکیرلی، ایده‌آللی، خلقینی گله‌جکده همیشه آزاد و مستقل ایسته‌ین، بوتون اینسالاری یوکسک معنویتلی اولماغا چاغیران بیر شخصیت اولموشدور. آلپارتونقانی بعضی دیلر ازبری اولاراق گلیب زمانه‌میزه چاتان سؤزلری بوتون بو واقعیتلری آیدین گۆسته‌ریر. او دئمیشدیر:

«اینسان قلبی اتدیر، چورور، محو اولوب گئدر. ای اینسان، اونو یاخشی - یاخشی قورویوب ساخلا!»

آلپارتونقا داستانی باره‌ده بو دئدیکلریمیزی اونون گیریش سؤزلریندن اولموش نئچه مصراع ایله باشا چاتدیراق:

آلپارتونقا آدلی بیر خاقان واردی،
اونا یئر اوزو دار، گۆی اوزو داردی،
توغ یاپمیشدی گۆی اوزونه گونه‌شی،
بیلیکده داها یوخدو بیر برابری.

گوی تورک، اویغور، قارلوق، قاراخانلی،
داها نئچه تورکلر، آدلاری شانلی،
اونو اوزلرینه آتا سایدیلار،
ظفرینی دورد بوجاغا یایدیلار.

...

اوچماغا وارینجا اول اولو خاقان،
یاخیلدی اوستلهرینه گۆیدن بیر زیندان.
خلقى عادت اوزره دفن ائتدی اونو،
گۆز یاشی سئلینین یوخایدی سونو.

ماد دؤورو ادبیاتیندان دانیشارکن، زردوشتیزمین مقدس کیتابی «اوستا» داندا آد آپارماق لازیمدیر. بو دینی کیتابین چوخ قسمتلی سونرالار میدانا گلمیشدیر، لاکین اونون تملینی تشکیل ائتمیش «قاتلار» ماد حکومتی دؤورونده، م.ق. یئددینجی عصرین سونلاری و آلتینجی عصرین اوللرینده زردوشتون اوزو طرفیندن شفاهی شکیلده سؤیلنمیش و عصرلر بویو شفاهی شکیلده دیلدن - دیله کئچهرک موغلارین داخیلینده یاشامیشدی. اکثر عالیملرین فیکرینجه زردوشتیزمین اساس و ایلکین اوجاغی اورموگولونون غربی و اطرافی اولموشدور. دئمک اوستانین قاتلاری ماننا دیلینده سؤیلنمیش و سونرالار یازیا کؤچوروله رک، هامان دیلده قالمیشدیر. اوستانین سونرالار آیری - آیری بؤلوملری مختلف زامانلار و دیلرده موغلار طرفیندن یازیلیب ترتیب اولموشدور، لاکین قاتلار اصلینده اولدوغو کیمی قالمیش و چوخ حاللاردا معناسی باشا دوشولمه دن موغلار طرفیندن اوخونموشدور، بونا گوره ده تاریخ بویو اونلاردا چوخلو ده ییشیک لیکلر میدانا گلمیش و ایندی اونلاری باشا دوشمک آسان دئییلدیر. شاید ایلام دیلی و گرامتری اؤیرنیلدیکن سونرا قاتلاری باشا دوشمک، دوزگون اوخوماق و چاغداش دیلیمیزه چئویرمک ممکن اولاجاقدیر.

شیرین و فرهاد داستانی:

اسکی ایران تورکلرینین آغیز ادبیاتیندا، هابئله یازیلی ادبیاتلاریندا اولموش قیلقه میش، آلپارتونقا و مادای قارا ناغیللاری و قهرمانلیق داستانلاریندان دانیشدیق. شبهه سیز، او دؤورلرده تورکلرین آغیز ادبیاتیندا باشقا - باشقا داستانلار، ناغیللار دا اولموشدورکی، یا زامان کئچدی کجه اونودولموش و یا حادثه لرین گئدی شی ایله ایلگیلی قسماً و یا تام ده ییشمیشدیر.

یوخاریدا آدلارینی چکدیگیمیز ناغیللار م.ق. ۴ - ۳ - ۲ - نجی مین ایلیکلر و بیرینجی مین ایلیگین ایلک یوز ایلیکلری حادثه لری و شخصیتلری ایله علاقه دار یارانمیش داستانلار اولموشلار. یاخین شرق منطقه سی خلقلری و مدنیتلرینین گؤستردیگیمیز بو مین ایلیکلردن سونرا ان مهم، پارلاق، قدرتلی، منطقه خلقلرینه

یاردیملار ائدیب، یول گؤستریمیش تورک خلقی و حکومتی ماد خلقی، اونون یاراتدیغی حکومت و مدنیت و گؤردوگو ایشلر اولموشدور.

ماد حکومتی قدیم ایران تورکلری و منطقه خلقلری اوچون افتخار دوغوران، آزادلیق گتیرن تاریخی ایشلر، میثیلسیز قهرمانلیقلار گؤسته ریب گئیش خلق کوتله لرینین دقت و ماراغینی جلب ائتدیگی کیمی، اونون فاجعه لی شکیلده تاریخ صحنه سیندن چیخماسی جریانیندا مقاومتی، قهرمانلارینین میثلی، برابری گؤرونمه میش قهرمانلیقلاری و ایگیت لیکلر گؤسته رمه سی، بو ایشلرده یالنیز خلقی و خلقینین ایمانی و قوچاقلیغینا آرخالانماسی او دؤورده ایران تورکلری داخیلینده یثنی قهرمانلیق داستانی و میلی قهرمان صورتلرینین یارانماسینا سبب اولموشدور. بو دؤورون حادثه لری و تاریخی شخصیتلری ایله ایلگیلی اولموش و زامان کئچدی کجه قسماده ییشیله رک یارانمیش قهرمانلیق، همده محبت داستانی «شیرین - فرهاد» داستانی دیر. بو داستانین یارانما محیطی، شرایطی و شخصیتلری قیسا بیر شکیلده بئله اولموشدور.

م.ق. ۵۵۰ - نجی ایلده پارسلارین قدیم ایران تورپاقلاریندا حاکمیتی اله کئچیرتمه لريله، بوگونکو ایران اراضیسینین غرب، مرکز ایالتلری و بوتون آذربایجاندا بشریتین و ایرانین ان قدیم و پارلاق مدنیتینی یاراتمیش التصاقی دیلی خلقلر - تورکلرین هامیسی: ایلاملار، کاسسیلر، ماننلار،... اؤز حاکمیت و استقلاللارینی ایتیرمیش و پارسلارین استیلاسی آلتینا دوشموشلر، هالبوکی، هخامنش لره قدر عمومیتله تورکلر، او سیرادان ایلاملار ۲۸۵۰ ایلیک حاکمیت و بشریتین ایلك مدنیتلریندن بیرینی قورموش؛ ارتتله لر، قوتی، لوللوبی، اوتی، هورری و کاسپیلر نچه مین ایلیک پارلاق مدنیت و حاکمیتته مالیک اولموش، مادلارایسه هم بؤیوک و قدرتلی ایمپراتورلوق قورموش، همده بوتون منطقه خلقلرینی میلیتاریست آسوری حکومتی نین ظلم و اساره تیندن نجات وئره رک، اونلارا استقلال، ترقی و اینکیشاف یولونو هامارلامیشلار.

بو افتخار دوغوران تاریخی واقعیتلره گؤره ده گؤستر دیگیمیز قدیم ایرانین تورک میللتلری، خلقلری و یوکسک مدنیتلر قورموش لارین اولادی ایتیردی کلری استقلال

و حاکمیت لرینی تازادان اله گتیرمک حاقیندا دوشونموش و بو یولدا دؤیوشوب، مبارزه آپارمیش و قهرمانلیقلار گوسترمیشلر.

محکوم حالا دوشموش بو قدیم ایران تورک خلقلری، میللتلری و ائللری هخامنش لرین ظلمو، تحقیر و اسارتیندن تنگه گلره ک اوزلرینین ابتدایی دئموکراسی اساسیندا قوردوقلاری حکومتلری خاطرلایاراق، حاکیمیتی یئنی دن اله آلماق اوچون قیام ائده رک قئومات، فرورتیش، چیتئران تخمه کیمی ایگیت، قورخماز، قهرمانلار دوغموش، اورکدن اونلاراباغلی اولاراق، قلبا اونلاری سئویب آلقیشلامیش و عملی شکیلده قیام سیرالاریندا وار قوه لرینی صرف ائتمیشلر. آزادلیق و استقلال لرینی یئنی دن اله گتیرمک اوچون انقلاب یارادیب، وار قوه لری ایله اونو دستکله مک اسکی ایران تورکلرینین: همدان، کاشان و قومون غربی، قزوین، زنجان، ساوه، زرند، تخت سولئیمان، هشتری، اسدآباد، سونقور، شهر کورد تورپاقلاری اهالیسی، ماننا، یعنی شمالی و جنوبی آذربایجان خلقلری داخیلینده داها گوجلو و دهرین اولموشدور.

م.ق ۵۲۰ - ۵۲۲ نجی ایلرده، یعنی داریوشون ایلک حاکیمیت ایلرینده قئومات، فرورتیش و چیتئران تخمه نین رهبرلیگی آلتیندا، بیری - بیرینین آردینجا باش وئرمیش اوچ بؤیوک قیامین هر اوچ رهبری ماد اولموش، اوزلرینین ده آچیق و آیدین ایسته دیکلری هدف حاکیمیتی پارسلاردان مادلارا قایتارماق اولموشدور. بو اوچ قیاندان سونرا یئنه ده عصیان و حرکتلر اولموشدور، آنجاق بو اوچ قیام ان چوخ یاییلمیش، عمومی حال آلمیش و بیرینجیسی یئددی، ایکینجیسی سگیز و اوچونجوسو اوچ آی، م.ق. ۵۲۲ - نجی ایل سئنتیابرین ۲۹ - ندان م.ق. ۵۲۰ - نجی ایل مارتین اونونا قدر داوام ائتمیشدیر.

بو اوچ میللی حرکتین ایکینجیسی، یعنی فرورتیشین باشچیلیغی آلتیندا اولموش حرکت داها کسکین و گئنیش خلق طرفیندن آلاولی شکیلده دستکلنمیش، آرزو و ایستکلری، ائله جه ده محبتی گئنیش خلق کوتله لرینین اوره گینده یئر ائتمیش ایدی. چونکی فرورتیش آچیق، آیدین شکیلده اوزونو کیا کسار عایله سیندن گوسته رمیش، ماد میللتینین پارسلار طرفیندن آرادان آپاریلیمیش آزادلیق، میللی

حق و استقلالینی یئیندن برپا ائتمک و خلقینی پارس حاکیمیتی، اساره تی، استثمار و تحقیریندن قورتامااق ایسته بیردی. بو آرزولار م.ق. ۵۵۰ - نجی ایلدن بری ماد - ماننا خلقلرینین میلی و اورک آرزو و دیلکلری اولموش، شعور و فیکرلرینده یئرسالمیش، میلی دیلک و آرزوکی می ایللر بویو قلبینده و فیکرینده یاشامیش و زامان - زامان، بو و یا باشقا شکیلده، همین خلقلرین افسانه لری، ناغیل لاری، قهرمانلیق داستانلاری، مثللری، بیر سؤزله آغیز ادبیاتیندا، فولکلوروندا اؤز عکسینی تاپاراق یاشامیشدیر.

بو بیر تاریخی و علمی واقعیتدیرکی، خلقین هر بیر داستان و یا ناغیلی او خلقین تاریخینده باش وئرمیش معین حادثه و یا حادثه لر و یاشامیش شخصیتلرله باغلی و اونلاردان غیدالاناراق تدریجله شکله دوشر. بونونلا ایلگیلی بودا بیر تاریخی - فولکلوریک علمی واقعیتدیرکی، هر بیر توپلوم، میللت و خلق سئودگی قهرمانلار و آرزولادیغی مسئله لری اصلا اونوتماز و ایستکلرینی حیياتا کئچیرتمک ایسته یین قهرمانلاری بینالی شعوروندا، قلبینده ساخلایار، یاشادار، نسیلدن - نسیله وئرر و اونلاری داواملی ملی شکیلده یاراتدیغی آغیز ادبیاتیندا یاشادار، ایده آلاشدیرار، یوکسلدر، اولمز شکله سالار و بئله لیکلده اونلاری افسانه وی قهرمانلار سیراسینا قالدیرار. خلقین یاراتدیغی بو داستانلار و اونلارین قهرمانلاری مطلق هامان خلقین معین بیر تاریخی حادثه لری و شخصیتلری ایله باغلی و ایلگیلی اولار؛ خلقین آرزولاری و اینجه صنعت یارادیجیلیغیندان سو ایچیپ غیدالانار؛ عصرلر اؤتدوکجه قانادلانیب، قول - بوداق آتار؛ داستانین شکلی، آدی قسما ده بییشه ده، خلق اؤز میلی آرزو و دیلکلرینی داستانین مضمونوندا ساخلایاراق، اونو عموم میلی داستان و ناغیل شکلینه سالار. عموم تورک، ائله جه ده آذربایجان خلقینین بوتون داستان و ناغیل لاری بو شکیلده فورمالاشیب یارانمیشدیر.

داستانلارین بعضیسی قهرمانلیق اساسیندا یارانسادا، زامان کئچدیکجه سئوگی و محبت مضمونودا هوپاراق، حماسی - عشقی داستانا چئوریلیر. آخی اینسان حیاتی سئوگیسز اولایلمز!

آذربایجان و ایران تورکلرینین ان قدیم داستانلاریندان بیری «شیرین - فرهاد»

ناغیلیدیر. بو داستان، شبهه سیز، آذربایجان، چاغداش ایرانین مرکزی و غربی ایالت و ولایتلرینده یارانیب فورمالاشمیشدیر. آذربایجان و ایران تورکلرینین نتیجه مین عؤمره مالیک اولان بو داستانی یاراندیغی «فرورتیش - فرهاد» زامانیندان بو گونه قدر آذربایجان خلقینین میلی استقلال و اوز آياغی اوستونده دورماق آرزولارینی حماسی و قهرمانلیق شکلینده / فرهادین داغ چاپماسی / ساخلاماسی ایله برابر، «بردعه» حکم داری «مهین بانو» نون قارداشی قیزی «شیرین» ین سیماسیندا عشق و سئوگی مضمونودا کسب ائدرک، میلی قهرمانلین - سئوگی داستانی شکلینه دوشموشدور. دئمک، قدیم ایران تورکلرینین آرزولارینی حیاتا کئچیرتمک ایسته ین و خلق طرفیندن ده رین حمایت اولونوب سئولین «فرورتیش» مغلوب اولوب، داریوش طرفیندن ائکباتان دا / همدان / سونگویه اوتوتدورولوب، بخستاندا / بیستوندا ایرانین غربینده، کیرمانشاهدا / یئنه ده داریوش طرفیندن داشدا هیکه لنین قازدیریلماسیندان باشلایاراق، آذربایجان خلقی و عمومیتله ایران تورکلری داخیلینده اونون اوزو، فیکرلری و آمالی باره ده بیر قهرمانلیق داستانی یارانماغا باشلامیش و سونرالار خلقین دیلینده شیرینله علاقه دار سئوگی - محبت مضمونودا کسب ائده رک، حماسی - سئوگی مضمونداشیان داستان شکلینه دوشموشدور.

بئله لیکله ماد دؤورو قهرمانی فرورتیشین آدی، زامان کئچدیکجه «فرهاد» شکلینه دوشموش و شیرین - فرهاد داستانی میدانا گلیمیشدیر.

بونودا قید ائتمک لازیمدیرکی، اسکی ایران تورکلرینین آیدیه لرین محو ائدن و اثرلرینی فارسلاشدیرماغا چالیشان هخامنش لر و خصوصیه ساسانی شاهلاری «شیرین - فرهاد» داستانی دا فارسلاشدیرمیش و فارسلاشدیریلیمیش شکیلده ایسلامدان سونراکی ادبیات عالمینه چاتدیرمیشلار.

شیرین - فرهاد داستانی فارسلاشدیریلاراق، اونا ساسانیلرین عیاش و شخصیت سیز شاهی خسرو پرویز و بعضی باشقا صورتلر و بو اوبرازلارلا علاقه دار بیر سیرا حادثه لر علاوه اولموشدور. نظامینین نظمه چکدیگی «خسرو و شیرین» منظومه سی تورکلرین فارسلاشدیریلیمیش همین «شیرین و فرهاد» داستانی دیر. بوتون

بو خیانتلری دقیق بیلن اؤلمز صمد وورغون ۱۹۳۹ - نجو ایله بو تورک داستانی و واقعیتده اولدوغو کیمی قلمه آلمیش دیر. وورغونون اوز اؤلمز پییشینی «شیرین و فرهاد» آدلاندیرماسی نه تکجه تصادفی دئییل، بلکه دهرین مللی معنایا مالیکدیر.

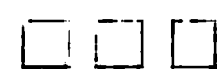
دئمک، اگر ایسلاما قدرکی عموم تورک دونیاسی قهرمانلیق داستانلارینین مادای قارا کیمی بعضیسی اورتا آسیا تورکلری، آلپارتونقا داستانی کیمی بعضیلری هم اورتا آسیا، همده خزرین غربی و آذربایجاندا یارانمیشدیرسا، شیرین - فرهاد کیمی بعضیسی ماد حاکیمیته دؤورو آذربایجان و عموم ایران تورکلری داخیلینده یارانمیشدیر. بو داستانین مادلار داخیلینده اونلارین آزادلیق اوغرونداکی مبارزه لری ایله علاقه دار، خصوصیه «فرورتیش» ین مبارزه سی و قهرمانلیغیندان غیدالاناراق، آذربایجان خلقی و عموم ایران تورکلری داخیلینده یارانماسی و فرورتیش / فروارتیش / آدینین نجه مین ایل سوره سینده «فرهاد» شکلینه دوشمه سینین تصادفی اولمادیگی کیمی، فرهادین چاپدیغی «بیستون» داغیله «قصر - شیرین» ین یاخینلیغی و حتی بو تاریخی اثرلر و آبیده لرین بو تورپاقلاردا، بو منطقه ده اولماسی دا اصلا تصادفی دئییلدیر. اونا گؤره کی، فرورتیش قیامینین باش وئردیگی زامان / م.ق. / ۵۲۱ همین بو تاریخی آبیده لرین یئرلشدیگی یئرلر، یعنی چاغداش لورستان، اورانین شمالی و قسماً جنوبی و شرقی حیصه لری، کیرمانشاه و ایلام، هابئله بو گونکو ایران کوردوستانی و عیراق کوردوستانینین شمالشرق قسمت لری و او یئرلرین شمالی تورپاقلاری اوزون عصرلر هورری، سایبر، گیلزان، قوتی، لوللوبی، ماننا و ماد تورپاقلاریندان، یعنی التصاقی دیلی خلقلرین وطنی، یاشاییب مدنیته قوردوقلاری یئرلرین بیر قسمتی، ان غربی بؤلومو اولموشدور.

بوتون بونلاری نظره آلاراق، قطعی شکیلده دئییه بیله ریک کی، داریوشون فرورتیشی و اونون سیلاحداشلارینی محض همداندا نیزه یه اوتوتدوروب دارا آسماسی و نجه گون داردا ساخلامسی، یوخاریدا گؤستردیگیمیز کیمی، نه تکجه تصادفی اولمامیش، بلکه عکسینه، شعورلو، بیله - بیله گورولموش و دهرین اجتماعی - سیاسی معنایا مالیک اولموشدور. بوتون بو ایشلرین داریوش طرفیندن گورولمه سی تصادفی دئییل، شعورلو و سیاسی مقصدله اولدوغو کیمی، فروارتیشین

شکلینین، زنجیرده اولدوغو حالدا، داریوش طرفیندن محض «بغستان» دا / بیستون / (کیرمانشاه) - داسال داشدا قازدیریلماسی دا ابدا تصادفی دئییلدیر.

داریوش فرورتیشین شکلینی، زنجیرده ده اولدوغو حالدا، ماننا - ماد تورپاقلاریندا سال داشدا قازدیرمیشدیر تا، اوز خیالینجا، ماد ائللری و فرورتیش اوولادلارینین گوزلرینین قوردونو آلسین، اونلاری قورخوتسون، تا اونلار بیر دها پارسلاردا قارشی عصیان و قیام ائتمه سینلر و همیشه پارسلاردا تابع، تکر و ال آلتی حالدا قالسینلار.

داریوش بو خیال لارلا بو لئووحه نی قازدیرمیشدیرسا، ماد خلقی اوندان تامامیله عکس نتیجه لر چیخارمیشدیر. ماننا - مادلارین گله جک نسیللری بو لئووحه نی تاماشا ائتدیکده آزادلیق و استقلاللاری اوغرونداکی عینادلی مبارزه لرینی دهادا شیدتlendirمیش، اوندان هئج زامان ال گو تورمه میش، امکان اولدوقدا قیام ائتمیش و اولمادیقدا آزادلیق و استقلال آرزولارینی قیلرینده دیری ساخلایارق، فرورتیشین اوبرازینی فرهاد شکلینده اوز میلی قهرمانلیق داستانلاریندا جانلاندیریب، دیری و ابدی ساخلامیش و گله جک نسیللرینه ارث قویموشلار.

بئله لیکله قوتی - لوللوبی، هورری خلقلرینین اوولادی اولموش، اونلارین دیل، ادبیات و مدنیتلرینی داوام ائتدیرن ماننا - ماد دؤولتی و خلقینین هم زنگین شفاهی، همده یازیلی ادبیاتی اولموشدور. خلقیمیزین قهرمان اوغلو فریدون ابراهیمی ماد ادبیاتینی دوزگون قیمت لندیره رک یازمیشدیر:

«میدیا ادبیاتی دا آذربایجانین قدیم دیلینده اولموشدور. بو دیل شرق میللتلری ایچهریسینده بؤیوک اهمیته مالیک اولموش، حتی پارس هخامنشی دؤولتی تاسیس اولدوقدان سونرا، یئنه ده اوز نفوذ و اهمیتینی حفظ ائتمیشدیر.»

فریدون ابراهیمی. آذربایجانین قدیم تاریخیندن. ص ۵۰ /

پارتلار - اشکانیلرین دیلی

تاریخدن معلومدورکی، یاخین شرقده و اسکی ایران تورپاقلاریندا مادلاردان سونرا هخامنش لر اونلاردان سونرا ایسه اسکندر و سئلوکیلر حاکمیت ائتمیشلر. سئلوکیلردن سونرا دا تورک پارتلار - اشکانیلر سولاله سی ایش باشینا گلیمشدر. ساسانیلر ایش باشینا گلدیکن سونرا پارتلارین تاریخ قوراشدیرمیشلار. پارتلار قدیم آپاریب و ایسته دیکلری کیمی اونلار تاریخ قوراشدیرمیشلار. پارتلار قدیم دؤورلرده ایشغوز / ساکا / ائل بیرلشمه سینین عضو اولموش و اونلارلا یاشامیشلار تاریخ گؤستریرکی، ساکالار کیمی پارتلاردا حاکمیت باشیندا اولدوقدا اؤز دوغما دیلرینی رسمی دؤولتی دیل ائتمه یه اهمیت وئرمه میش و باشقا دیلدن استفاده ائتمیشلر. بونون نتیجه سینده اشکانیلرین ۴۷۷ ایل مدتیله کی حاکمیتلری ایلرینده سگهلری یا یونان، یا آرامی و بعضا اشکانی پهلوی الفباسیندا اولموشدور. پارتلارین حاکمیت باشیندا اولارکن اؤز آنا دیلرینه لاقید یاناشیب، اهمیت وئرمه لری^(۱) اوجوندان، سونرالار بعضی شوونیست تاریخچیلر پارتلاری هند -

---

۱- بورادا چوخ اؤنملی بیر مسئله نی ایضاح ائتملی بیک، اودا بوندان عبارتدیرکی رحمتلی دوقتور زهتابی نین بو کیتابین سونوندا وئردیگی تاریخه اساسا "اثرین تألیفی شمسی ۱۳۷۴ جو ایله باشاچاتمیشدر. تأسفله مؤلف حیاتی نین سونلاریندا الدهه ائتدیگی یئنی ماتریاللاری اثره علاوه ائتمه یه فرصت تاپمامیشدر - یقین کی "ایران تورکلری نین اسکی تاریخ" اثرینن ایکینجی جیلدینن تاماملاماسی و بیرینجی جیلدینن ایسه نشری ایله مشغول اولدوغوندان - آنجاق بیلدیگنیز کیمی پارتلارین تورک دیلینده یازیلاری و لوحه لری اولموشدور. دوقتور "صلاحي دیکر" تورکجه یازیلیمیش ایکی پارت لوحه سی نی

آوروپا دیلی، پارس گوسترمه یه جان آتمیشلار. اشکانی شاهلاری سکه لرینین یونان دیلینده اولماسینین سببی بو اولموشدورکی، سئلوکیلر دؤورونده شاهلارین سکه لری یونان شهرلرینده یونانلی اوستالار واسیطه سیله باسیلاردی. پارتلار ایش باشینا گلندن سونرا، اوستالار شاهلارین آدلارینی ده ییشمکله کیفایتله نیب و اوللر کیمی یونان دیلی، علامتلری و آلاهلارینین نشانه لرینی ساخلامیشلار.

اشکانیلرین «اشکانی پهلوی خطی» ایله پارس دیلینده یازدیردیقلاری سکه لر و قازدیردیقلاری لؤوحه لر باره ده ده عئینی وضعیّت اولموشدور. شاهلار آنا دیللرینه اهمیّت و ثرمه یه رک، یالنیز حاکیمیّته فیکر ائدیپ، سکه و لؤوحه لرین دیللرینین ده ییشیلمه سینه مارق گؤسترمه میش و اوستالار اوللر اولدوغو کیمی، اونلاری فارس دیلینده یازمیشلار.

تقدیم اوخوموش و علم دنیا سینا تقدیم ائتمیشدیر. یقین کی بو لوحه لرین سایى داهادا چوخدور و گله جک ده کی آراشدیرمالار نتیجه سینده اؤزه چیخاریلا جاقدیر. بولوحه لر همده گؤستیرکی اشکانیلر دؤورونده تورک دیلی ده رسمی دیل اولراق ایشلنمیشدیر. رحمتلی دوقتور زهتابی "ایران تورکلری نین اسکى تاریخى" اثرى نین ایکینجى جیلدینده همین لوحه لری صلاحی دیکرین ائتدیگی ترجمه لرله بیرلیکده وئرمیشدیر بو یازیتلارین بیرینجى سی صلاحی دیکرین آدلاندیردیغینا گؤره "توتوک تارى" یازیتی دیر کی ائله بو آدا بیر اشکانی شاهینا عاید دیرکی بؤیوک احتمالا گؤره ایکینجى "وونون" (۵۲-۵۱م) ون گئرچک آدی اولموشدور. بو لوحه آرامی الفباسیله ساغدان سولا یازیلیمیشدیر. ایکینجى لوحه ایسه ولوگئس=بیرینجى بالاش (تقریباً میلادی ۷۸-۵۱) آدلی پارت شاهلاریندان بیرینه عاید بیر سکه نین اؤز رینده یازیلیمیش متن دن عبارتدیر. دوقتور صلاحی دیکر بویازی حاقیندا "قاریشمدان تام تورکجه بیر متن واریدی کی من اونو کاشغری نین دیوان الغاتیندان دها راحت باشا دوشوردوم" دئییه اؤز حیرت و هیجانینی بیلدیریر. (۱۰۰)

ایران تورکلرینین دیلی و... / ۱۲۱

لاکن بوتون بونلار بیرسیرا متعصب تاریخچیلرین گؤستردیگی کیمی، او دئمک دئییلدیرکی، اشکانیلرین دیلی پارس، اؤزلری ده هند - آوروپایی خلقلردن اولموشلار.

اشکانیلر، پارتلار و یا «داهی»، ایسکیت، ساکا و یا ایشغوز ائل بیرلشمه لریندن اولموش و شبهه سیز، اؤز التصاقی، تورک دیللیرینده ده لؤوحه لر قازدیرمیشلار. یقینکی، پارتلار هله حاکیمیه گلمه دن اول، اؤزله رینین ایلك باش کندلری «نيسا» / عشق آباد = اشک - اووا / ین اون ایکی کیلومتر شمال غربینده / شهرینده و باشقا یئرلرده یازدیردیقلاری اثرلر و قازدیردیقلاری لؤوحه لر یونانجا و یا پهلوویجه دئییل، اؤز دوغما آنا دیللیرینده اولموشدور. یئنه ده بیز شبهه ائتمیریککی، پارتلار، قاجار شاهلارینین اوز عایله لری داخیلینده تورکجه دانیشدیقلاری کیمی، اؤز خانواده لری داخیلینده اؤز دیللیرینده، او زامانکی عموم تورک دیلینده، پارت لهجه سینده دانیشمیشلار.

بونلارلا برابر یئنه ده بیز بو فیکیرده بییککی، اشکانی شاهلارینین چوخو و خصوصیه عاغیللی لاری و تدبیرلیرلی اؤز تاریخلرینی یازمیش و یا یازدیرمیشلار. تاریخچی عالیملر گؤستریرکی، عاغیللی اشکانی شاهی «بیرینجی مهرداد» / بشینجی ارشک / (شاهلیغی م.ق. ۱۷۴ - ۱۸۱) یونان دیلی و ادبیاتینی بیلمیش و «باخترلی دیمتریوسوس» ون هنده اوردو یوروتمه سی تاریخینی یونانجا یازمیش و بو اثر سگیزینجی عصره قدر موجود اولموشدور. عجباً بئله بیر عاغیللی و عالیم شاه اؤز آتا - باباسی و اؤز تاریخینی یونانجا و اؤز دیلینده یازماز و، یازدیرماز و یا بو ایشه تشبوت گؤسترمز می؟ ساسانی شاهلاری بو اثرلرین هامیسینی محو ائتمیشلر. نيسا شهریندن اشکانی دیلینده تاپیلان سندلر، هابئله «سرپول ذهاب» دا / قصر شیرینین یاخینلیغیندا / اشکانی شاهی گودرزین / ایگیرمینجی ارشک (شاهلیغی م. ۴۶ - ۵۱) / تاپیلان ناقص لؤوحه سی بو واقعیتی آیدین گؤستریر. بو اثرلرین بیر سیراسی ساسانی شاهلاری طرفیندن بیله - بیله آرادان آپاریلیب،

بیر مقداری ایسه تورپاق آلتیندا قالمیشدیر. اومود وارکی، علمی قازینتیلار نتیجه سینده تاپیلیب اوخونسون و تدقیق اولونسون.

بودئییلنلردن آیدین اولورکی پارتلارین دیلی تورکجه اولموش اؤزلرینین یازیسی، فولکلورو و ادبیاتی اولموشدور و اکثر تاریخ مختصصلری بو واقعیتی قید ائدیرلر.

مراغلی اعتمادالسلطنه اوزونون قیمتلی «در رالتیجان فی تاریخ بنی اشکان» آدلی اوچ جیلدلیک اثرینین اونلارجا یئرینده پارتلاری تورانلی، ایسکیت، تورک، افراسیاب نسلی و سایره گوستریمیشدیر.

پارتلار دؤورونده آرازین شمالی تورپاقلاریندا آلبان خلقینین حاکیمی اشکانی تورک شاهزادهلری اولموشدور. پارتلاردان قاباق سئلوکیلر دؤورونده یونانلیلارین آیاغی اصلا آذربایجان، ائلهجده شمالی آذربایجان یئرلرینه دهیمه دی و اورادا ساکا /ایشغوز/ تورکلرینین نسلی و اورتا آسیادان دریند یولوايله گلمیش تازا تورک ائللری یاشامیشلار. هخامنش لر دؤورونده ده هخامنش شاهلاری، آرازین شمالینا اوللر سوخولماغا تشبوت گوستریدی لر. بیرینجی هخامنش شاهی کوروش شمالا اوردو یورودوب، اورانی توتماق ایسته دی، لاکین «تومروس خانیم» اونو مغلوب ائدیب اوردوسونو داغیدیب اوزونو اؤلدوردو. بونا گؤره ده کوروشدان سونرا هخامنش شاهلاری آرازین شمالینا دخالت ائتمه دیلر و ساکالار اورادا یاریم مستقیل حاکیمیت لرینی داوام ائتدیر دیلر و میللیتلری و میللی تورک دیل لرینی ساخلادیلار. دئمک کاسپی، اوتی و داها سونرالار آلبانلار دؤورونده، یعنی مادلار، هخامنش لر و سئلوکیلر زامانیندا آرازین شمالیندا یاشایان تورک خلقلرینین ائتنیک خصوصیتلری نه اینکی اصلا ده ییشمه دی، بلکه همین یوز ایلیکلرین معین فاصیله لرینده اورتا آسیادان گلمیش تازا تورک ائللری و قبیلهلری اونلارین دیل و میللی خصوصیتلرینی داهادا محکم لندیرمیشلر.

مادلارین سونلاریندا و هخامنش لر دؤورونده آرازین شمالیندا یاشایان ایشغوز -

ایران تورکلرینین دیلی و... / ۱۲۳

ساکا ائللری داخیلی نسبی استقلاللارینی قوروماقلا یاناشی، آرازین جنوبونداکی - جنوبی آذربایجانداکی حکومت و اونون امیری ایله سیخ علاقهده اولموش ایدیلر و بیر نوع اونا تابع ایدیلر. بونون نتیجه سینده اسکندرین غلبه سیندن سونرا آذربایجانا حاکیم اولموش «آتورپات» اسکندرین شوشداکی جشنینه قوشولارکن، شمالی آذربایجانین ۱۰۰ نفر اوخ آتان «آمازون» قیزلارینداندا آپارمیش ایدی.

عمومیته هخامنش لر دؤورونده اسکی ایران تورکلرینین ائتتیک خصوصیتلری ابداده بیشمه دی، ۲۲۰ ایلیک هخامنش لرین میللتچی سیاستی ۲۸۵۰ ایلیک کؤکو اولان واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینین ملی ترکیبینه جدی تاثیر ائده بیلمز ایدی، همده هخامنش لر دؤور و آذربایجان و خوراسان طرفلریندن معین تورک ائل بیرلشمه لری و قبیله لری ده او زمان کی ایران اراضیلرینه گلیب یئرلشمیش و اولکی تورکلری و میلی خصوصیتلرینی گوجلندیرمیش ایدیلر. همین وضعیت سئلوکیلرین تقریباً سکسن ایلیک حاکیمیتلری دؤوروده حاکیم اولموشدور.

اشکانیلر دؤورونده خط موضوعو ایله ایلگیلی دئمک اولارکی، اونلار هم یونان، همده آرامی الفباسیندان استفاده ائتمیشلر. بوندان علاوه قید ائتمک لازیمدیرکی، یوکسک مدنیت مالیک اولموش پارتلاردان میلادی ۵۳ - نجو ایله عاید / پارت تاریخی ایله ۳۰۰ - نجو ایل / میخی الفبادا قازیلیمیش بیر لؤوحه ده الده ائدیلمیشدیرکی، چوخ احتمال اؤز دیلرینده، یا ائلام دیلینده یا اونا یاخین بیر تورک لهجه سینده اولموشدور. بو لؤوحه پارتلارین ایلام مدنیتی، الفباسی و دیلی ایله تانیس اولمالارینی و چوخ احتمال اونلارین دا واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینده اولمالارینی گؤسترن بیر سنددیر.

فاکتلار گؤستریرکی، اشکانیلرین اؤزلرینین معین خطلری ده اولموشدور. سون زامانلارین آختاریشلاری گؤستریرکی، اشکانیلرین اؤزلرینه خاص بیر الفبالاری اولموشدورکی، اورخون الفباسی کیمی ساغدان سولا یازیلیمیشدیر، لاکین اونون

حرفلریله اورخون الفباسی حرفلری آراسیندا اوخشارلیق یوخدور. آلمانلی شرقشناس عالیم «مولر» بو اشکانی خطیله مانینین بیر سرودونو تاپیپ اوخوموش، ترانسکرپسییا و ترجمه سی ایله علم عالمینه تقدیم ائتمیشدیر.

نیسا شهرینین قازینتیلاریندان الدهه ائدیلمیش یازیلار گؤستریرکی، اشکانیلرین یازی و الفبالاری ساسانیلرین اولی، یعنی مانی زامانیندان چوخ اوللرده اولموشدور. نیسا قازینتیلاریندان م.ق. بیرینجی عصره عاید آرامی خطیله بیر سند تاپیلیمیشدیرکی، اوستانین اسکی متنی هامان الفبادادیر.

دئمک اشکانیلرین م.ق. بیرینجی عصرده یازی و الفبالاری اولموشدور، لاکین مسئله بونونلا بیتیمیر و پارتلارین اوندان چوخ قاباقلاردان، یعنی حاکیمیته اله آلدیقلاری م.ق. ۲۵۰ - نجی ایللردن، سئلوکیلر دؤوروندن، اونداندا قابق هخامنشلر و حتی مادلار و ماننلار دؤورونده یازی و الفبالاری اولموشدورکی، چوخ احتمال ایلام دیلینده و ایلام الفباسیندا اولموشدور، چونکی قئومات و فرورتیش عصیانلاریندا پارتلارین اشتراکینی نظره آلاق، دئمک اولارکی، بو تورک ائل بیرلشمه سی ده او دؤورلردن ایران تورکلرینی احاطه ائتمیش واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینه داخل اولموشلار. البته بو بیر احتمالدیر و اورخون الفباسیله ایلگیلی مسئله نی ده بو احتمالاً علاوه ائتمک فایداسیز اولماز.

پارتلار اترک چایی اطرافیندا اوتوراق یاشاییشه کئچمه دن اول، او بیری تورک ائل و ائل بیرلشمه لری کیمی کؤچهری حیات سورموش و ایشغوز / ساکا / ائل بیرلشمه سیله اوزون زامان بیرلیکده اولموشلار.

اورخون - یثنی سئی الفباسینین م.ق. ۵ - ۴ - نجی عصرلردن و شاید اونداندا قاباقلار تورک ائللری داخیلینده اولماسینی نظره آلاق، دئمک اولارکی، تورک توپلومونون آیریلماز بیر ائل بیرلشمه سی اولموش پارتلار بو الفبا ایله تانیش اولموش، هم کؤچهری دؤورلری، همده اوتوراق یاشاییشه کئچندن سونرا بو الفبادان استفاده ائتمیشلر.

ایران تورکلرینین دیلی و... / ۱۲۵

بورایا قدر اسکی ایران تورکلرینین دیل، خط، مدنیت و ادبیاتیندان دانیشدیقدا، آرازین شمالی تورپاقلاریدا اورایا داخیل اولموشدور.

آرازین شمالی لاپ اسکی زامانلاردان واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینه داخیل و اسکی عموم ایران تورکلرینین آیریلماز بؤلومو اولموشدور، آنجاق تاریخ بویو تاریخی حادثه لرله ایلگیلی بعضاً موقتی اولاراق، شمالی آذربایجاندا خط و دین ده ییشیلمیشدیر، لاکین بو حال اونلارین دیل و ائتتیک خصوصیتلرینده هئچ بیر تأثیر ائتمه میشدیر.

تاریخاً معلوم دورکی، اسکندرین هجومو زامانی جنویدا فورمالاشمیش آتروپات دولتی زامانی شمالدا آلبان دولتی فورمالاشمیشدیر. آلبانلارین مخصوص الفباسی اولموشدور. بو الفبا «قارقار» ائللرینین دیلی اساسیندا ترتیب ائدیلمیش، ۵۲ سه مالیک اولموش و «آلبان الفباسی» آدلانمیشدیر.

□ □ □

پارتلار (اشکانیلر) دؤورو تورک فولکلورو و ادبیاتی

اشکانیلرده خط موضوعوندا قیساچا دانشیغیمیزدان گؤرونورکی، اونلار، باشقا تورکلرکیمی، اسکی و درین مدنیت، فولکلور و ادبیاتا مالیک اولموشلار. میخی الفبا، هابثله آرامی الفباسیندا اولان لؤوحه لر گؤستریرکی، پارتلار، بوتون تورک ائللری کیمی، اسکی یاخین شرق مدنیتی، یعنی سومئر و ایلام مدنیتلری ایله تانیش اولموش و چوخ احتمال اسکی ایران تورکلرینین واحید هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئیرینده یاشامیشلار.

بوتون بونلار نسبتا اوزاق کئچمیشه عاید اولان او دؤورانلارین معلوماتلاریدیرکی، ساسانی شاهلارینین اشکانیلر دؤورو خطی، دیلی، ادبیاتی و اثرلرینه ووردوقلاری ضربه لر و علمه دابان - دابانا ضد اولان ایشلرین اوستو آچیلمامیش ایدی.

ساسانیلر دؤورو و اونندان سونراکی اوزون عصرلر قاینالاری، ساسانیلر دؤورو اثرلرینین تاثیرینده اشکانیلر دؤورونو گئری قالمیش، خان - خانلیق دؤورو، مدنیتسیز و یاریم وحشیلک دؤورو، هنر، صنعت، ادبیات، یازی و تألیفاتا ضد بیر دؤور قلمه وئرمیشلر، حالبوکی، تورک پارتلار - اشکانیلر یوکسک مدنیت، هنر، صنعت، یاشاییش، شعور و عاغیلا مالیک اولاراق، ۴۷۷ ایل، یعنی تاریخ بویو ایراندا حاکیمیت ائتمیش بوتون سولاله لردن چوخ، روم تجاوزلرینین مقابلینده ایران تورپاقلارینین شرف و حیثیتیندن مدافعه ائتمیش و روم سرکرده سی کراسوسا قهرمان سورئنانین ایله ائله ضربه لر وورموشدورکی، ایندی ده روملار اونلاری خاطرلایماقدان عار ائدیملر.

اشکانی لر دؤورو، ساسانیلرین نشان و ئرمک ایسته دیکلرینین تامامیله عکسینه اولاراق، یوکسک مدنیت، علم، قهرمانلیق، هنر و شرف دؤورانی اولموشدور. بو تاریخی واقعیتی آیدینجاسینا نشان و ئرن ساسانیلرین لاپ اوللرینده میدانا گلیمیش بؤیوک ادیبلر، فیلسوفلار و متفکیرلر اولموشلار. بو عالیم و متفکیرلر اوشاقلیق و گنجلیک دؤورلرینی اشکانیلرین اولینده هله اونلارین اؤزلرینین یاراتدیغی علم و بیلیک اوجاقلاری اولایلمزدی، اولسایدی دا، اشکانیلر دؤوروندن قالان ایدی.

بو بؤیوک متفکیر و انقلابچی عالیملرین بیرى مشهور «مانی» ایدی کی، اؤزوده اشکانی شاه عایله سینین بؤیوکلریندن بیرى اولموشدور. بو قدر بؤیوک بیر متفکیرین ساسانیلرین اولینده یئتیشمه سی ساسانیلردن اول اولموش یوکسک بیر فیکری زمین، محیط و آتموسفئترین اولماسینی گؤسته ریر. بو فیکری زمین، محیط و آتموسفئتر اشکانیلر دؤورو اوزون ایللر سوره سینده یارانمیش فیکری اساس و شرایط ایدی کی، اونداکی نسبی دین و مذهب آزادلیغی، میلی حقوق برابرلیگی ابتدایی شکیلده اولسادا، دئموکراسینین موجود اولماسی پارلاق و مترقی دوشونجه لر، فیکرلر و ایده یالارین میدانا گلمه سین، مستقل فلسفی دوشونجه لرین یارانماسینا زمینه یارادیب، یول آچمیش ایدی.

مانی / م. ۲۷۶ - ۲۱۵ / یوکسک درجه لی صنعتکار رسام و ده رین دوشونجه لی بیر فیلسوف ایدی. مانینین افسانه یه چئوریلیب، آغیزلارا دوشموش رساملیغی آیدین گؤسته ریر کی، اونو یالنیز یوکسک مدنیتته مالیک بیر توپلوم، رساملیغین ده رین کؤکو اولان بیر محیط تربیت ائده بیلردی، نه اینکی علمسیز، خان - خانلیق اساسیندا قورولان و گئری قالمیش بیر محیط.

اشکانیلر دؤورو اشکانی محیطینده دوغولموش و شاهلیق عایله سینین «کام ساراقان» قولوندان اولموش «فایتک» ین اوغلو مانی دن اشکانی پهلوی دیلینده سرودلار زمانه میزه گلیب چاتمیشیدیر.

مانینین هنری، یوکسک فلسفی فیکیرلی و اثرلری اساسا پارتلار دؤورو و قسما ساسانیلر زامانی او زامانکی ایران تورکلرینین مدنیت، ادبیات، فلسفی

دوشونجه‌لری، رساملیق و هنرینین ان مهم اؤرنک و نمونه‌لریندن دیر. مانی کیمی یوکسک سویه‌لی اینجه صنعت خادیمی، متفکیر، فیلسوف و اجتماعی خادیم یئتیرن بیر محیط و توپلوم علم اوجاقلاری، ادبیات، ادبی اثرلر، یازیچیلار، ائله‌جده زنگین و گئنیش شفاهی ادبیات مالیک اولمالی ایدی. پارتلارین ادبیاتیندان دانیشارکن اولجه اونلارین آغیز ادبیاتیندان و اوندان سونرا یازیلی ادبیاتیندان قیسا شکیلده دانیشاجاییق.

آلپارتونقا داستانی و ماننا - ماد فولکلورو و ادبیاتیندان دانیشارکن گؤستر دیک‌کی، او داستان و حتی اوئستادا اولان بیر سیرا افسانه‌وی و میفیک مسئله‌لرین بیر چوخونون تاریخی کؤکو ماننا - ماد حکومتلری دؤورو حادثه‌لری و شخصیتلری ایله علاقه‌دار اولموشدور. عئینی زاماندا قید ائتدیک‌کی، او افسانه‌لرین بعضیسینین تاریخی کؤکو اشکانیلر دؤورو حادثه‌لری و شخصیتلری ایله ایلگیلیدیر.

فردوسی شاهنامه‌سینی یازارکن ساسانیلر دؤوروندن قالمیش یازیلی افسانه‌لردن استفاده اتمیشدیر. فردوسی‌نین نظمه چکدیگی قدیم فارس قهرمانلیق داستانلارینین مهم و اساس بؤلوموندن «اوئستا» دا ایزده یوخدور. دئمک بو داستانلارین چوخو اوئستانین یارانماسیندان چوخ سونرالار ایران خلقلری داخیلینده باش وئرمیش تاریخی حادثه‌لر و اونلارین شخصیتلری ایله ایلگیلی یارانمیشدیر. بو حادثه‌لر و شخصیتلرین دئمک اولار هامیسی و یا اکثریتین آدینا اشکانی شاهلاری و و اشکانیلر دؤورو حادثه‌لرینده تصادف ائدیریک. مثلاً، شاهنامه افسانه‌لرینین قهرمانلاریندان اشک، گودرز، آرش / ارشک / اردوان و سایره‌نی گؤستر مک اولار. شاهنامه‌ده کئیخسرووو توراندان گتیرمک اوچون گئدن، رستمین کوره‌کنی و بیژن‌نین آتاسی «گیو» پهلوانین آتاسی گودرز دیرکی، اشکانیلرین ایگیرمینجی ارشکین / شاهلیفی م. ۵۱ - ۴۶ / آدی ایدی. شاهنامه‌نین مشهور قهرمانی «آرش» ین آدی اشکانی شاهلارینین آدی «ارشک = ار + شک» دن یارانان بیر آد دیر.

پارت - اشکانی باشچیلاری عمومیتله ایرانین حماسی فارس داستانلارینین قهرمانلاریدیرلار. ایستر اشکانی شاهلاری، ایستر محلی حاکیم و امیرلری و اونلارین حاکمیتلری دؤورونده باش وئرمیش حادثه لر عموم ایران و خصوصیه عمومی فارس داستانلای و حماسی داستانلارینین قهرمانلاری و حادثه لری اولموشدور. مثلاً، فارسلاین افسانه وی «کیان» سولاله سی نین بیر سیرا بؤیوک سردار و پهلونلاری اشکانی شاهلاری و اعیان - اشرافلاری نین آدی اولموشدور.

شاهنامه ده کی اکثر حماسی قهرمانلارین حیاتی و ایشلری نی اوخویاندا اشکانیلر دؤورو حادثه لری، شاهلاری، عایله لری و حکمرانلاری یادا دوشور.

کیکاووس، کئیسروو و اونلارین دربارلارینین بؤیوکلری، اعیان - اشرافلاری اولموش «میالد»، «مهرداد»، «بیژن»، «فرود»، «پیلشان»، «فرهاد»، «گودرز»، آدلاری اشکانی شاهلاری و اعیان - اشرافلارینین آدلاری ایله مطابق دیر.

شاهنامه نین حماسی پهلوانلارینین هر بیرینین اؤزونه خاص بایراخی و اوردوسو اولموشدورکی، هر بیر ایالت و ولایتدن شاهین دربارینا گلیمیشلر. هر اوردونون عسگری اؤز پهلوانینا و بوتون پهلوانلار شاهها تابع دیرلر. افسانه لری بو اوردو قورولوشو و تابعیتلری تامامیه اشکانیلر دؤورو اجتماعی و اوردو قورولوشوایله، او زامانلار محلی حؤکمرانلار و اونلارین اوردولارینین هم حاکیملره، همده شاهها تابع اولماسی و محاربه زامانی شاهین دربارینا و یا تعیین ائتدیگی یثره گلمه سی ایله عینیت تشکیل ائدیر.

شاهنامه ده «قارن» ده میرچی «کاوه» نین اوغلودور، قارن ایسه اشکانیلر دؤورو اشکانی حکومتینی حمایت ائدن و اونون آرخالاندیغی یئددی بؤیوک و مشهور خانواده نین بیریددی. کاوه آدی اشکانیلرین گؤستردیگیمیز یئددی مشهور عایله دن بیر اولموش «کارن» و «قارن» آدلاریندان دوزلمیش سؤزدور.

شاهنامه ده نظمه چکیلیمیش بوتون بو افسانه لر اشکانیلر دؤورو بوتون ایران خلقلری و اساسا تورک ائللری داخیلینده یارانان شفاهی ادبیاتین اثرلری اولموشدور کی، فارس خلقینین فولکلورونا کئچمیش، داها دوغروسو فارسلا

اونلاری منیمسه میشلر، آنجاق بو داستانلارین تورکجه سی، اوریژینالی سونرالار، یازیا آینمادیغیندان اونودولوب آرادان گتمیشدیر، فارس خلقی دیلیندن ساسانی شاهلاری زامانی یازیا کؤچورولوب قالمیش و ایسلامدان سونراکی دؤوره گلیب چاتمیشدیر. گوجلو احتمالاً گوره اشکانی تورکجه سینده یارانمیش بو فولکلوریک اثرلر و شعر شکلینه دوشموش قهرمانلیق داستانلاری و سایره، سونرالار ساسانی شاهلاری و آیدینلاری طرفیندن فارسجا یا چئوریلدیکن سونرا، اوستانین اصلی کیمی، بیله - بیله آرادان آپاریلیمیشدیر.

فارس افسانه لری و افسانه وی شخصیتلرینین اشکانیلر دؤورو حادثه لری و شخصیتلری ایله ایلگیلی یارانماسینین ان مهم شاهد و دلیللریندن بیری «زال اوغلو رستم» افسانه سیدیر. اونا گوره بو داستانین یارانماسی اشکانیلرله علاقه داردیگی، اشکانی سولاله سینین شاهزادالاری اشکانی دؤولتینین اطراف یئرلری و اولکه لرینده ده حؤکمرانلیق ائتمیشلر. مثلاً ائرمستاندا. بو شاهزادالارین بیری بو گونکو «سیستان» دا اشکانی سولاله سی تشکیل ائدرک اوزون زامان اورادا حاکمیت ائتمیشلر. بو، محلی و خود مختار بیر حکومت اولموش، همده مرکزی حکومته تابع اولموشدور. بو سولاله دؤورنده سیستاندا باش وئرمیش حادثه لر و شخصیتلرله ایلگیلی بیر سیرا ناغیللار و قهرمانلیق داستانلاری یارانمیشدیر. بو قهرمانلیق داستانلارینین ان گؤرکملی و مشهورو همین زال اوغلو رستم داستان اولموشدور. بو خود مختار سیستان حکومتی نین حادثه لری و شخصیتلری معلوم دئییلدیر، لاکین گؤرونوگو کیمی زال و اونون اوغلو رستم همین حکومتین باشچیلاریندان اولموش و تدریجله، زامان کئچدیکجه افسانه لشمیشدیر.

شاهنامه نین رستم و اسفندیار داستان و اونون ایکی اوبرازی دینی جهتدن بیری - بیرینه قارشى اولان اشکانی و ساسانی قورولوشلارینی تمثیل ائدیملر. فردوسی بو فیکری گؤستره سده، فیکیر آیدیندیر. چونکی رستم اشکانی دؤورو قهرمانی و اسفندیار ساسانی عصرینی تمثیل ائدیر، اونا گوره کی، اسفندیار ساسانیلر دؤورونون یئددی بویوک خانواده سیندن «رئی» شهرینده یاشایانین آدی اولموشدور،

ایران تورکلرینین دیلی و... / ۱۳۱

همده اسفندیار اولکهنی مرکز لشدیرمکدن سؤز آچیر و زردوشت دینینه اینانیر و اونو یایماق اوچون سیستانا اوردو چکیر.

اسفندیارا قارشی روستم ائله بیر شخصیتدیرکی، مرکزی حکومتین بوتون اولکهنی بیر مرکزہ تابع ائتمک ایسته دیگی فشارلارا قارشی مقاومت گؤسته ریر، اؤزوده، اشکانیلر دؤورو کیمی، دینه اینانمایان و تازا زردوشت دینی ایله مخالف دیر، همده موغلار اونو جهنم اودونا لایق گؤسته ریرلر. نهایت بو داستاندا یئنی لیکچی اسفندیار طرفدارلاری غلبه چالیر، روستمین عایله سی قتل - عام اولور، سارایلار ویران ائدی لیر و روستمین اولدوردویو اسفندیارین اوغلو بهمن غالب گلیر. بوتون بو افسانه وی شخصیتلردن علاوه شاهنامه داستانلارینین حادثه لری ده اشکانیلر دؤورو حادثه لریندن غیدالاناراق یارانمیش دیر.

گؤرون دویوکیمی، اشکانیلرین اوزون، حادثه لر و قهرمانلیقلارلا دولو اولان سلطنتلری ایلرینده باش وئرمیش حادثه لرله علاقه دار، زامان کئچدی کجه قهرمانلیق داستانلاری شکله دوشوب یارانمیش و ایمپراتورلوغون بوتون یئرلرینده یاشایان خلقلر، ائللر، میللتلر داخیلینده یایی لیب تکمیل لشمیش و هر میللت اونو اؤز دوغما دیلینده شفاهی شکیلده نسیلدن - نسیله نقل ائتمیش دیر. آنجاق غیر فارس خلقلرده بو داستانلار یا بیله - بیله محو ائدی لمیش و یا زامان کئچدی کجه اونودولموشدورسا، ساسانی شاهلاری و حاکیم دایره لری، بو داستانلارین فارس دیلینده اولان واریانتلاریندان، تاریخی حادثه لری کیمی استفاده ائتمیش و یازیلی شکله سالمیشلار. اگر فردوسی بو داستانلاری نظمه چکمه سه ایدی، شبهه سیز اونلاردا، اونلارین تورکجه واریانتلاری کیمی، اونودولوب آرادان گئتمیش ایدی، نئجه کی، فردوسی بو داستانلارین محو اولماغینین قاباغینی آلمیش دیر، ائله جهده محمود کاشغری اؤزونون «دیوان لغات الترک» اثرینده، او زامانا قدر تورک خلقلری داخیلینده اولموش آلپ ارتونقا داستانی آغیلارینی، هابئله تورک خلقرینین او زامانا قدر اولموش یوزلرجه مثلر، آتالار سوزلری، حکمتلی سؤزلر، شعرلر و سایره سینی قیده آلاق، اونلاری اونودولوب محو اولماقدان نجات وئرمیش دیر.

البته یثرینده گؤستر دیگیمیز کیمی، آلپارتونقا داستانی مادلار و هخامنش لرین اوللرینده باش وئرمیش حادثه لر و شخصیتلرله علاقه دار یارانمیش و شبهه سیز، ایسلامدان نئچه عصر قاباغا قدر تورک خلقلرینین شفاهی ادبیاتیندا یاشامیشدیر.

یازیلی ادبیات

اشکانی تاریخیندن بیلیریلکی، اونلارین شاهلاریندان بیر نئچه سی، خصوصیتله بالاش اسکی اثرمنی تاریخینی یازدیرماقدا بؤیوک ایشلر گؤرموش و نئینوا آرشیوینی اثرمنی عالیملرینین اختیاریندا قویموش دور. یئنه ده بیلیریک کی، بیرینجی مهرداد / بئشینجی ارشک / یونان دیلینی یاخشی بیلیمیش و باخترلی یونان امیری دیمتتریوسون هنده یوروشونو یونانجا قلمه آلمیشدیر.

هابئله بیلیریک کی، اشکانی شاهی بالاش اسکندر زامانی داغیدیلیب آرادان آپاریلیمیش اوستاننی توپلاییب، یئنین ترتیب ائتمیش و بوتون اشکانی شاهلاری کیمی میللی برابرلیک سیاستی اجرا ائتمیش دیر، یئنه ده معلوم دورکی، ماننی کیمی بؤیوک رسام، فیلسوف، اجتماعی خادیم و یازیچی اشکانی توپلومو و اشکانیلر حکومتی زامانی و شرایطینده یئتیشمیشدیر. اشکانی حکومتی ۴۷۷ ایل دوغما وطنلری ایرانین استقلال و شرافتینی اؤز قانلاری، وارلیقلاری، شجاعت و قهرمانلیقلاری، عاغل و تدبیرلری ایله روم تجاوزلری مقابلینده قورویوب ساخلامیش و دوشمنه آغیر ضربه لر وورموش دور. اشکانی جمعیتینده وجدان و دین آزادلیغی اولموش دور.

بئله عاغللی، عالیم، سیاست بیلن، اوزاغی گؤرن باشچیلار و شاهلاری اولان، دنیا شوهرتلی اینجه صنعت خادیملری، فیلسوفلار، اجتماعی خادیملر بجه رن، میللی و دینی آزادلیغی اولان بیر توپلومون شبهه سیز، بؤیوک یازیچی، شاعیر، اوزان، عاشیق، متفکیر، بیلگین لری، مختلف علملر ساحه سینده متخصصلری، بؤیوک علم و ادبیات اوجاقلاری اولموش دور. آنجاق تأسوفلر اولسون کی، تورک اشکانیلرن

مىللى جەتدىن قاتى دوشمنى اولان ساسانى شاھلارى، نفوذ و قدرت تشنەسى زردوشت دىنى خادىملرى - موغلارلا ال - الە وئرىب، حاكىمىتى الە آلان گوندىن اشكانىلر دۇورونون اثرلرى و آبىدەلرىنى محو ائتمىش، يازىلى اثرلرىنى فارس دىلىنە چئورىب، فارسلاشدىرىب، اورىژىناللارىنى آرادان آپارمىش، او زامانا قدركى ايران تارىخىنىن ۹۰٪ - نىنى تشكىل ائتمىش تورك تارىخىنىن اثرلرىنى آرادان آپاراراق، اوز افسانە و داستانلارىنى اونلارنى يئرینە قويموشلار.

دئمك اشكانىلر دۇورونون يازىلى ادبى اثرلرى ساسانى شاھلارى طرفىندىن يا آرادان آپارىلمىش، يا دا فارس دىلىنە چئورىلرک، منبعى گۇستەرىلمەدىن، اصلى محو ائدىلمىشدىر، ياداكى، او دۇورون زنگىن شفاهى ادبىياتى و اثرلرى فارس دىلىنە چئورىلىب، يازىلى حالا سالىناراق، قالمىش، لاکىن اونلارنى تورك دىلىندە اولموش شفاهى اصىللرى تدرىجە اونودولموشدور.

ساسانى شاھلارى و زردوشت موغلارىنىن ايران مدنيتىنە بو خىانت و علمە تامامىلە ضد ايشلرىنە باخمىياراق، يئنەدە اشكانىلر دۇورو ادبى اثرلرىنىن بعضىلرى يئر آلتىندا قالمىش و يا بعضى خارجى تارىخچى و عالىملر واسىطەسىلە ساخلانمىش و يا اونلارنى بارەسىندە معىن معلوماتلار وئرىلمىشدىر.

تارىخچى عالىملرىن اشكانىلر دۇورو ادبىياتىندان وئردىكلرى معلوماتلاردان بىرى «كليله و دىمنە» اثرىنىن اشكانى دۇورو و اشكانى توپلوموندا بىر تورك يازىچى طرفىندىن يارانمىسى مسئله سىدىر.

دئدىكىكى، ساسانىلر ايش باشىنا گلدىكده شاھلارنى امرىلە موغلار و ساتقىن متعصب عالىملرىن فعالىتى نتيجه سىندە اشكانىلر دۇورو اثرلرى يا آرادان آپارىلمىش، يادا فارسجا يا چئورىلىب، اويدورما مقدمە و گىرىشلە فارسلاشدىرىلىب، اورژىنالى محو ائدىلمىشدىر. كليله و دىمنە اثرىنىن مقدراتى گۇستىرىكى، اشكانى دۇورو بدىعى - ادبى اثرلرىنىن بعضىلرىنى موغلار و يا حيله گر عالىملر، اشكانى دۇورونون تورك اثرى اولماسىندان چىخارتماق اوچون، اونلارنى يارانما يئرىنى باشقا اولكەلر گۇستەرىب و اونلارنى بىگانه اولكەلردىن يرانا

گتیریلمه سی باره ده افسانه لر اویدوراراق، اونو ساسانیلر دؤورو، گویا، ایرانا گتیتدیریب، فارسجا یا ترجمه ائتمیش و فارس اثرینه چئویرمیشلر. یعنی ساسانی شاهلاری و او دؤورون متعصب موغلاری، عجایب عالیم و ادیبلری، نئچه مین ایلدن بری ایراندا یاشامیش بیر تورک خلقی طرفیندن ایراندا یارانمیش اثرلرین بیگانه لر، یادلار طرفیندن یارانماسینی ایرانلی تورکلر طرفیندن یارانماسیندان اوستون و شرفلی بیلیمیشلر.

بوتون دونیادا مشهور اولان بدیعی کلیله و دیمنه اثرینین اشکانیلر دؤورو اشکانی عالیملر طرفیندن یارانمیش اولدوغونو بیر سیرا تاریخچی و ادبیاتشناس عالیملر قید ائتمیشلر. بو عالیملردن بیر مشهور عرب عالیمی ابن الندیم / محمد بن اسحق. ابوالفرج / (میلادی ۱۰۰۰ - نجی ایله وفات ائتمیشدیر) «الفهرست» کیتابیندا بو واقعیه اشاره ائتمیشدیر. ایکینجی عالیم اونون دئدیکلرینی تأیید ائدن ناصرالدین شاهین انطباعات وزیرلی اولموش ماراغالی اعتمادالسلطنه اولموشدورکی، «دررالتیجان فی تاریخ بنی الاشکان» اثرینین بیرینجی جیلدینده بو باره ده یازمیشدیر:

«تألیفی هند حکیملرینه نسبت وئریمیش و اونلارین افتخاری ساییلان «کلیله و دیمنه» کیتابینی، بعضی مؤلفلر اشکانی دؤورو فاضللرینین اثری بیلیمیشلر «الفهرست» کیتابینین صاحابی دئییر: عبدالله مقفعین پهلویدن عربجه یه چئویردیگی «کلیله و دیمنه» کیتابینین اصیل یازانی باره ده اختلاف اولموشدور. بیر جماعتین فیکری بودورکی، گؤسته ریلن کیتاب اشکانی شاهلاری دؤورو و یازیچیلارینین اثرلریندندیر و هند حکیملری اونو اؤزلرینه باغلامیشلار». / دررالتیجان. جیلد ۱. ص ۱۵۰ /

دئمک، کلیله و دیمنه اثری اشکانیلر دؤورو بیر اشکانی تورک یازیچی سینین قلمیندن چیخان اسکی ایران تورکلرینین بیر اثریدیر. ساسانی دؤورو عالیملری و حاکیم دایره لری بو قیمتلی اثری محو ائتمک ایسته مه میش، تورکلرین اثری کیمی تاریخده قالماسینادا دوشمن اولموشلار.

بونا گۆره ده آشاغیدا گۆستر دیگیمیز اویدورما یول ایله اونو هند مؤلیفلرینین اثری گۆسته ریب و اورادان، گویا، ایرانا گتیرمیشلر.

بو اویدورما یول عبدالله بن المقفع واسیطه سیله / ه.ق. ۱۴۳ - نجو ایلده ۳۶ یاشیندا اۆلدورولموشدور. / اثرین ساسانیلر دؤورو فارسجاسیندان - پهلوی دیلیندن عربجه یه ترجمه سینین اولینده گۆسته ریلیمیشدی. عبدالله بن المقفع - روزبه ساسانی دؤورو پهلوی دیلینی چوخ یاخشی بیلیمیش بیر منور فارس ایدی. او بیر سیرا ساسانی دؤورو فارس کیتابلارینی عربجه یه چئویرمیشدیر. بو کیتابلاردان بیر «کليلة و دیمنه» دیر. کليلة و دیمنه کیتابینین هندوستاندان ایرانا گتیریلمه سی افسانه سینى شهبه سیز ابن مقفع ساسانیلر دؤورو قایناقلاریندا، هامان پهلوی دیلینده اوخوموش و اثری عربجه یه چئوریرکن، اونون مقدیمه سینده وئرمیشدیر.

ابن مقفعین یازدیغینا گۆره ساسانی شاهی، تام عکسینه اولاراق، عادیل آدلانمیش انوشیروان خسروو ائشیدیرکی، هندوستان شاهلارینین خزینه سینده حیوانلار دیلیندن بحث ائدن بیر کیتاب واردیرکی، حاکیمیت و مملکتی اداره ایشلری اوچون خئیرلیدیر. بو کیتابی مخفی شکیلده اله گتیرمک اوچون انوشیروان هند و فارس دیلرینی بیلن «بروزیه» آدلی بیر طبیبی تاپیب، بؤیوک مادّی امکانلارلا اونو هندوستانا گۆنده ریر. برزویه اوزون مدت هندوستاندا قالیب، مخفی یوللارلا بو کیتابا ال تاپیب، اونو کۆچورور و ایرانا گتیریب، فارسجا یا - پهلوی جه یه ترجمه ائدیر و اؤز آدینا بیر فصیلده اونون اولینه علاوه ائدیر. گۆره سن قدرتلی انوشیروان بو کیتابی خواهش له هندوستان شاهیندان آلا بیلمزدی می؟!

بئله لیکله ده اشکانیلر دؤورو تورک ادبیاتینین بیر شاهکار اثری اولموش کليلة و دیمنه اثری تورک اشکانیلرین ادبی اثری اولماسیندان و تورک ادبیاتی تاریخیندن چیخاریلیب، اویدورما و یالان یول ایله، هندوستان مؤلفی مالی و فارس ادبیاتی اثرلری سیراسینا یازیلیر. بونودا قید ائدک کی، اثرده هندوستانلی مؤلفین آدی یوخدور و یالتیز اونون اولینده بو جمله نی اوخویوروق: «این کتاب کليلة و دمنه فراهم آورده علما و براهمة هند است در انواع مواعظ و ابواب حکم و امثال» / بو کليلة و دیمنه کیتابی مختلف اؤیودلر، حکمتلی سؤزلر، مثلرین فصیللری باره ده

هند عالیملری و برهمنلرینین توپلادیغی کیتابدیر»./

دئمک دونیا شوهرتلی کللیله و دیمنه اثری اشکانیلر دؤوروو بیر تورک، اؤزوده دهرین اجتماعی بیلگه مالیک یازیجی طرفیندن قلمه آلینمیشدیر. بئله دهرین، اولدوقجا مارقلی، بیکر، اؤز زامانینا قدر دونیا تاریخی و ادبیاتیندا میثلی گورونمه میس، هم اجتماعی، هم فلسفی، هم اخلاقی، هم حیاتی، هم تربییوی، همده همیشه دیری اولان بیر اثر یالنیز مانیلری بجهرن بیر توپلوم، جمعیت و خلق داخیلیندن باشقا، اونون علم و بیلک اوجاقلاریندان باشقا هئچ بیر اولکه، میللت و خلق طرفیندن یارانا بیلمزدی.

اثرین دئمک اولار اکثر دونیا ادبیاتشناسلیقلاریندا بدیعی - ادبی تحلیلی وئریمیشدیر، بونا گوره ده امکانین آزیغیندان بورادا بو ایشدن گوز یوموب، مارقلانانلاری تورک، آذری عرب و فارس ادبیاتشناسلیق اثرلرینه مراجیعہ ائتمه یی مصلحت گوروروک.

مدرک و سند اولدوغو اوچون اشکانیلر دؤوروو ادبیاتی نمونه سی کیمی کللیله و دیمنه اثرینین باشینا نهلر گلدیگینی گوستردیک، لاکین، شبهه سیز، اونلارجا و یوزلرجه ائله بدیعی اثرلرده اولموشدورکی، اونلارین باره سینده هئچ بیر معلومات وئریمه میس و آرادان آپاریمیشدیر، لاکین عالیملر ساسانی دؤوروو اثرلرینین بیر چوخون اشکانیلر دؤوروو اثری اولماسیندا شبهه ائتمه میس و بو باره ده قیسادا اولسا، اشاره لر ائتمیشلر.

چاغداش تدقیقاتچیلار و تاریخچیلر بیر سیرا اثرلری، او جمله دن آشاغیداکی اثرلری اشکانیلر دؤوروو ادبیاتی نمونه لری بیلیرلرکی، ساسانیلر دؤوروو فارسلاشدیریمیش و اوریزینالاری آرادان آپاریمیشدیر:

۱ - جاماسب نامه:

بو اثرده افسانه وی گشتاسب شاهین / زردوشت دؤورنده اولموش و احتمال آستیاکدیر / دهرین حرمت بسله دیگی وزیر «حکیم جاماسب» / گویا زردوشتون کوره کنی / زردوشتون مین ایل سونرالار باش وئره جک فلاکتلردن سوز آچیر. بو اثر

ایران تورکلرینین دیلی و... / ۱۳۷

ساسانی پهلوی دیلینده منظوم شکیلده دیر. بونا باخمایاراق، اونون اشکانیلر دؤورو ادبیاتی و تورک دیلینده اولماسینی عالیملر تأکیدله قید ائدیبلر.

۲ - یادگار زهریران:

بو اثرین مضمونو اوئستا «یشتلری» نین تدریجله میللی حماسه یه چئوریلمه سنیه عاید دیر. اثر اشکانیلرین ان قدرتلی دؤورلرینده یارانمیش و بیر سیرا ده ییشیک لیکلرله ساسانیلر دؤورو فارسجاسینا چئوریلمیش دیر.

۳ - درخت آسوریک:

بو اثرین مضمونو اسکی ایران تورکلرینین ان قدیم دؤورلرینه، سومثر، ایلام، کاسسی، هورری، قوتی، لوللوبی، کاسپی... دؤورلرینه گلیب چاتیر، اؤزوده هم اشکانیلردن قاباق، همده اوندان سونرا ایران تورکلرینین هامیسینین فولکلوروندا اولموش و بوگونده اوجفار تورک منطقه لرینده آغیزلاردا، مختلف واریانتلاردا موجود دور.

اثر اشکانیلر دؤورونده هم فولکلوردا، همده یازیلی ادبیاتدا اولموش و بعضی ده ییشیک لیکلرله ساسانیلر دؤورو پهلوی دیلینه چئوریلیب، فارس اثری کیمی گؤستریلیمیش دیر.

بونلاردان علاوه ساسانیلر دؤوروندن قالیمش اخلاق و دولت اداره سی باره ده چوخلو کیتابلار اولموش دور. مشهور تاریخچی حمزه اصفهانی گؤستریمیش دیر، «خلقین الینده اونلارین / اشکانیلر م.م / زامانیندان قالان کیتابلار واردیرکی، یتمیش جیلد حدودوندا دیر. «گومان ائتمک اولارکی، بو کیتابلار اشکانیلر دؤورو یارانمیش بدیعی اثرلر و داستانلار ایتمیش لرکی، ایسلام دؤورونده عربجه یه چئوریلیمیشلر.

تاریخچی ابن ندیم اؤزونون الفهرست «آدلی اثرینده» ملوک الطوائف دؤوروندن «/ منظور اشکانیلر دؤورودرو.م. / بیر نئچه کیتابین آدینی چکیرکی، ایسلام

دؤورونده عرب دیلینه چئوریلیمیشدیر.

مختلف تاریخ و ادبیاتشناس عالیملرین گؤستریدیگی عربجه یه چئوریلیمیش بو کیتابلارین هئچ بیریسینین اوریژینالی هله لیک الله ائدیلمه میشدیر. بوتون بو کیتابلار هم اشکانیلر، همده عئینی زاماندا ساسانیلر دؤورو ایران تورکلرینین یازیلی ادبیاتی و ادبی اثرلریندن نمونه لر، داها دوغروسو قیسا معلوماتدیر.

ساسانیلر دؤورونده:

اؤز دیللی، خلقلی و مدنیّتلیری گؤیلره قالدیریپ، هر واسطه ایله اونلاری یوکسلدن، شیشیرن، اشکانیلر و عموم تورک و خصوصیه ایران تورکلریله مخالف و دشمن اولان ساسانی شاهلاری، اشکانی دؤورو یارانمیش تورک اثرلرینی، گؤستریدیگیمیز شکیلده، مین جور حيله و یوللارلا فارسلاشدیران، ایران تورکلرینی فارسلاشدیرماق ایسته یین بو شاهلار سولاله سی دؤورونده ایران تورکلری داخیلینده اولان ادیبلر، شاعیرلر، ادبیات خادیملیری، اونلارین حیاتی و یاراتدیقلاری ادبی - بدیعی اثرلرین مقدراتینین نئجه اولماسی آیدیندیر.

بیز یئرینده گؤستمیشیک کی، ساسانی شاهلارینین فارسلاشدیرما شوونیستی سیاستلرینه رغماً، اونلارین دؤورونده ایران تورکلری داخیلینده هئچ بیر ائتتیک ده بیشمه باش وئرمه دی و تورک منطقه لرینه کؤچورولموش فارسلا نئچه نسیل سونرا تورکلشدیلر.

ساسانیلر دؤورونده بوتون میلی تضييق و فشارلارا باخمایارق، تورک خلقلی و ائللری اورتا آسیا و ساسانی ایمپراتورلوغوندا کناردا اؤز حیاتی، حاکیمیت و مدنیّتلیرینه داوام ائتمیش و زامان - زامان اونلارین ائل و ائل بیرلشمه لری قافقاز و خوراسان یولوندا ساسانیلره قارشى هجوم ائدیپ، اونلارلا دؤیوشموش و بیر سیرا ائللی ایران اراضیلرینده یورد سالیب قالمیش و یئرلی تورکلری گوجلندیرمیشلر. بو یئرلی ایران تورکلری، ساسانی حاکمیه هیأتینین تضييقلی و میلی ظلملرینه رغماً، هم اؤز آغیز ادبیاتلارینی اینکیشاف ائتدیرمیش، همده اونلارین داخیلینده ادیب و شاعیرلر میدانا گله رک، یازیپ یاراتمیشلار. بو شفاهی و یازیلی ادبیاتین

اثرلرینین بؤیوک حیصه سی آرادان گئتمیش و یا هله لیک معلوم دئییلدیرسه ده، اونلارین معین نمونه و اؤرنکلری الیمیزده دیر. بو اثرلر نه قدر آز و محدود اولسادا، هم ساسانیلر، همده اوندان سونراکی نئچه عصرده ایران و عمومی تورک دیلی و ادبیاتی باره ده کیفایت قدر معلومات وئریر.

فیکریمیزجه ساسانیلرین تقریباً دؤرد یوز ایللیک حاکیمیتی دؤوروو اوندان سونرا ایسلامین ایلک عصرلرینده عموم تورک و خصوصیه ایران تورکلری داخیلینده داستانلار ساحه سینده آلپارتونقا داستانی تدریججه اونودولور، فرهاد و شیرین داستانی، ائله جه ده اشکانیلر زامانی فورمالاشمیش داستانلار تدریججه ظاهر گؤرونوشو، آدی و سایره سینی ده بییشیر و یئنی ایسلامی دؤور شکلینه دوشور، ظاهرده یئنی شرایطله اویغونلاشیر، عربلرین لئیلی و مجنون کیمی ایسلامی روحلو داستانلاری خلق داخیلینده یاییلیر، آلپارسلان، حسین کورد شبستری، کور اوغلو، ملیک محمد، حمزه داستانی و سایره ناغیللار و داستانلارین میدانا گلمه سینه زمینه یارانماغا باشلاییر.

فولکلورون باشقا ساحه لرینده ایسه، بو دؤورلرده یارانمیش بیر سیرا مثلر و آتالار سؤزلری دیوان لغاتالترکده ضبط اولوناراق قالمیشدیرکی، هامان عصرلردن قالان یازیلی ادبیات - شعر نمونه لری ایله هم او دؤورون دیلینین وضعیتی، همده ادبی - اجتماعی تفکور طرزى و سوییه سینی تقریبی شکیلده آچیب گوسترمله یه امکان وئریر.

بو دؤورون مثلری، آتالار سؤزلری و حکمتلی سؤزلرینین دیلی بو گونکو دیلینه یاخین اولدوغوکیمی، اونلارین آنلام و مفهوملاری دا بعضا بو گونکو دیلیمیزده خلق داخیلینده مثل کیمی ایشلنیر. مثلاً

اُكْرُ اَذاقِ بُلغِنجا، بَزاغُو بَشى بُلسا پِيك. / دیوان لغاتالترک ج ۱ ص ۵۹ /

/اؤکوز آياغى اولونجا، بوزاو باشى اولماق یئیدیر /

بو هامان «یاخشی پالانچیلیق ناشی پاپاق چیلیقدان یاخیشیدیر» مثلیدیرکی، بؤیوک نظامی اونو فارسجا یا ترجمه ائدرک اوز اثرینده «پالانگری به غایت خود - بهتر ز کلاه دوزی بد» شکلینده ایشلتمیشدیر.

مثله تقریباً ۱۵۰۰ ایل بوندان اولکی تورکجه نین بعضی فونئیک خصوصیتلری نظره چارپیر. مثلاً، او دؤورون «ذ» فونئمی سونرالار «ی» سه سینه چئوریلیمیشدیر. بذر = بایرام، بذك = بؤیوک کلمه لرینده اولدوغو کیمی. «اذاق» کلمه سی ده «آیاق» شکلینده دوشموشدور.

عاقیل و تدبیر ایله هر ایش گورمک اولار، لاکین زورلا هئچ بیر داییمی و اساسلی ایش گورمک اولماز. بو بیر حقیقتدیرکی، همیشه تورک خلقلرینی دوشوندورموش و مثل یاراتمیشدیر.

الین ازلان تاز، گوجن ائق تماش.

/ هاما قایناق ج ۱ ص ۸۱ /

/ حیه ایله اسلان توتولار، گوج ایله اویوق توتولماز. /

بوگون مثلر و اتالار سوزلرینین بیر چوخو مختلف یئرلر، ولایتلر و لهجه لرده چئشیدلی شکللرده ایشلنیر. ایسلامدان قاباقکی تورکلر داخیلینده ده بیر سیرا مثلر مختلف ائلر و لهجه لرده چئشیدلی واریاتتلاردا ایشله نردی. مثلاً، همین مثل آشاغیداکی شکلده ایشله نرمیش:

الین ازلان تاز، گجن سچغان تماش. / هاما قایناق. /

بوگون خلقیمیز «بیر گول ایله باهار اولماز» مثل ایله هر بیر اجتماعی ایشین ائل ایله گورولمه سینین لزومونو ایفاده ائدیرکی، اوتراق حیاتا مناسیبدیر. ایسلامدان قاباقکی تورکلر بو فیکری «بیر قزغا بزلا قش کلماس» / هاما قایناق. ج ۲. ص ۲۶ / (بیر قارغا ایله قیش گلمز) مثل ایله ایفاده ائتمیشلرکی، اونلارین کوچهری حیاتی ایله داها چوخ سلسشیر بعضی کلمه لرینین عوض اولماسیله، بوگونده تورکلر داخیلینده ایشلنمکده دیر. مثلاً، بوگون آذریلرین ایشلتدیگی «پیچاق نه قدر ایتی اولسا، اوز ساپینی کسمز» اتالار سوزو ایسلامدان قاباقکی زامانلار:

«نجا یتک بجاگ ارسا، اوز ساپن یئوماس.» / هاما قایناق ج ۱ ص ۳۸۴ / پیچاق نه قدر ایتی اولسادا، اوز ساپینی یونماز. / - شکلینه ایشله نردی.

بوگون خلقیمیز «زور پنجره دن گیرسه، فت / فند / باجادان قچار» مثلینده ظلم ایله عدالت و تدبیرین بیر آرایا سیغما ماغینی ایفاده ائتمدیگی فیکیر، ایسلامدان

قاباقکی تورکلرین فولکلوروندا، اوگونون دیلیله بئله ایفاده اولموشدور:
«کوج ایلدین کرسا ترو تئکلکتن جغاز» / هاما قاینق ج ۳ ص ۱۲۰
/ زور ولایتدین گیرسه /، ظلم قاپیدان گیرسه /، گورهنگ / مرحمت قاپیدان چیخار. /
ائله جهده «داغ داغا قوووشماز، آدام آداما قوووشار» - دئییه ایشلتدیگی مثلی
ایسلامدان قاباقکی تورکلر تقریبا عئینی شکلیده ایشله دردیله:

«تاغ تاغقا ققشماس، کیشی کیشیکا ققشوز.» / هاما قاینق ج ۳ ص ۱۵۳
از فرقلرله بوگونده آذریلر داخیلینده گئیش ایشله نن قدیم مثللردن بیریده یوگون
«داما - داما گول اولار، دادا - دادا هئج اولار» آتالار سوزودورکی، ایسلامدان اؤنجه
تقریبا بوتون تورکلر داخیلینده «بیرن بیرن منک بُلور - تما - تما کل بُلور» / هاما
قاینق ج ۳ ص ۳۶۰ (بیر - بیر مین اولار، داما - داما گول اولار) شکیلنده
ایشله نرمیش.

محمود کاشغری بو مثلی، باشقا فاکتلا رکیمی، اورتا آسیا تورکلری: اوغوزلار،
قیپچاقلار، پئچئنکلر و سایره تورک ائللری دیلیندن آلمیشدیر. مثلین چوخ
قدیمدن و بوگون آذری دیلینده اولوب، گئیش ایشلنمه سی، آذری و عمومیتله ایران
تورکلری ایله اورتا آسیا تورکلرینین ایسلامدان اؤنجه کی دیلرینین عئینی اولماسی
و یالنیز لهجه جهتدن فرقلندیگینی آیدین گوستریر. بو مثل عئینی زاماندا یئددی
هئجالی بیر بیئت شعردیر و بو جهت مثلین چوخ - چوخ قدیم زامانلاردان
یاراندیغینی گوسترن بیر علامتدیر.

بوگون خلقیمیز «قورخاغا قارالتی دئو گورونر» - دئییه ایشلتدیگی مثلی مین
بئش یوز ایل قاباقکی تورکلر: قرقمیش کیشیکا قوی بشی قوش کُرُور.» / هاما قاینق
ج ۳ ص ۱۲۶ (قورخموش آداما قویون باشی جوت گورونر) - دئییه ایشله دردیله.
بحث ائتدیگیمیز دؤورده تورک ائللرینین ائله حکمتلی سوزلری اولموشدورکی،
اونلار بوگون اوچونده اولدوقجا قیمتلی و گنجلره چوخ گرکدیر. مثال اولاراق بو
حکمتلی سوزده دقت ائدک:

«آردم تِلا اکرین بُلما کُغاز، آردم سِرَن اُکُسا اِنکَمکُودا اَنکار»

/ هاما قاینق ج ۱ ص ۲۵۲

(فضیلت ایسته، اؤیرنرکن غرورولانما، بیللیکسیر شخص اؤیونسه، سیناق وقتی
چاشار)

گوروندویو کیمی بیر سیرا آتالار سؤزلری، مثلر و حکمتلی سؤزلر زامان - زامان
خلق دیلینده ایشله نیب، سؤزلری دال - قاباق اولماق و یا ده ییشمکله یونتلا نیب
گؤزلله شیر و کامیل، گؤزل بیر بیئت شکلینه دوشور. بو حادثه ان قدیم دؤورلردن
تورک فولکلوروندا اولموش و نتیجه ده ایسلاما قدر تورکلر داخیلینده اوزون زامان
ایشلنمیش بیر سیرا مثلر و حکمتلی سؤزلر بیر بیئت حالینا دوشموشدور. بو
مثلرین بعضیلرینده قافیله اولماسادا، وزن، حتی عروض وزنی یارانمیشدیر. مثلا،
آشاغیداکی مثل بایاتی وزیننده دیر، هر مصراعی یئددی هئجالیدیر، ردیفی وارسادا،
قافیله سی یوخدور، لاکین عروض وزیننده دیر. /سونرا بو باره ده دانیشاجاییق /

«اَزْکَجْ اَتی اَمْ بُلُوْر   اَجْکُو اَتی یِل بُلُوْر.»

/هامان قایناق ج ۱ ص ۹۵

(ارکک اه تی درمان اولار، کئچی اه تی یئل اولار.)

ساسانلر دؤورو و اوندان سونراکی نئچه عصرین یازیلی ادبیاتیندان بییتلر و شعر
پارچالاری محمود کاشغری واسیطه سیله دیوان لغاتالترک اثرینده مثال
گؤسته ریلرک قالمیشدیر. بو شعرلر اساسیندا او دؤور ادبیاتینین بعضی
خصوصیتلرینی گوسترمک اولار.

بو شعرلرین بعضیسینده اولدوقجا گؤزل و ده رین اجتماعی مضمون واردیر،
اونلاردا بیللیک و علمی یوکسک قیمت لندیرمک فیکری اولدوقجا دولغون شکیلده
ایفاده اولموشدور. بو بییته دقت ائدک:

یَغی اَرُزْ یِلْنکُقْنک نَانکی تَقَارْ،   بِلِکْ اَرِیْ یَاغِسِنْ نَالِکْ سَقَارْ

/هامان قایناق ج ۳ ص ۳۸۵

اینسان اوغلونون مالی دشماندیر، بیلگی آدمی نیچین دشمانینی سئور؟!
قوشما وزیننده اولان بو بییته ائله بیر گؤزل فیکیر ترنم اولموشدورکی، بو گون
اوچونده اولدوقجا قیمتلی دیر.

ایران تورکلرینین دیلی و... / ۱۴۳

دوینیا و حیات بیر آن بئله دایانمادان حرکتده، ایره‌لی له‌مه‌ده و اینکی‌شافدادیر. دیالکتیک مادی عالمین و اینسانین حیاتینین ذاتی و جووه‌هرینده‌دیر. اسکی تورکلر بو واقعیتی گوزل دویوب، درک ائدرک، بئله بیر اون بیرلیک گوزل، لیریک، دولغون و معنالی بییتی قلمه آلمیشلار:

تُعَبْ تَقَى قَلَمْدَى مَنكُوكُو آرَنِّ   اَزُونْ كُهْنَى يُلْدُزَي تُّجَى تُغَارُ.

/هامان قایناق ج ۳ ص ۳۷۸/

(دوغان آداملاردا ابدی قالمادی، دونیانین گونشی، اولدوزو دورمادان دوغار.)
تورک خلقی ۵ - ۴ مین ایل میلاددان قاباقدان بشریتین ایلک یوکسک مدنیتینی قورموش و اونو دونیانین هر یئرینه یایمیشدیر. تورک باشدان - بینادان علم و بیلگی یوکسک قیمت‌لندیرمیش، علم آداملاری و بیلگینلری معنالی و اصیل اینسانلارین قیبله‌سی بیلیمیشدیر.

تورک ضیالیلاری عالیمه، بیلگی اینسانلارا، معلملره حضرت علی کیمی باخمیشلار. حضرت علی دئیمیشدیر: «من علمنی حرفا، قد سیرنی عبدا!» /هرکیم منه بیر حرف اویرتسه، منی اوزونه قول ائدر/. علمه و بیلگیه یوکسک قیمت وئرن اسکی تورک شاعری گورک اوغلونا نه دئیر:

أَعْلَمُ سَنكَا قُدْرَمَنْ أَرْدَمَ أَكْتُ خُمَارُو،   بِلْكَا أَرَكْتُ بُلْبُ سَنْ بَقْلُ أَيْنَكُ تَبَارُو.

/هامان قایناق ج ۳ ص ۴۴۰/

اوغلو م‌سنه فضیلت، او یودارث قویورام، بیلگین بیر آدام تا پاراق، اونون طرفینه باخ. درین او یود و اجتماعی معناسی ایله برابر هئجا وزیننده اولان بو اون دوردلوک بییتین هم داخلی بولگولری /۷ + ۷/، همده محکم قافییه‌سی دفته لایق‌دیر. بو درین معنالی بییتین وزنی، داخلی بولگولری و گوزل قافییه‌سی گوستریکی، آزی اثرامیزین اوللریندن هئجا شعر وزنی تورک شعرینده، نئچه مین ایللیک تجربه و سیناغی آرخادا قویاراق، هر طرفلی کامیل شکله دوشموشدور.

دوشمندن خاطیر جمع اولماق خطادیر، دوشمن، خصوصیه میلی دوشمن آلداتماق اوچون هر بیر رنگه گیرر، اوزونو دوست جیلدینه سالار، ظاهرده اورک یاندیریب، گوز یاشی توکر، لاکین اونون، شبهه‌سیز بو حيله و ایکی اوزلولوکلردن

آغیر ضربه وورماق مقصدی واردیر. بونا گۆرهده لازیم گلدیکده «قوردلا دوست اول،
لاکین چوماغینی دالیندا گیزلت.» دوشمن ساریدان همیشه احتیاط ائدیپ آییق گزن
اسکی تورک شاعری ده خلقینی گوزو آچیق اولماغا چاغیراراق یازمیشدیر.

«يَغْنِكُ تَبَا تَشْرُرُ بَقَبُ بُكْدَنِكْ بِلَا
أَعْرَبُ قَلِي كَلْسَا سَنَكَا قَرْشُو سَلَا.

/هامان قایناق ج ۳ ص ۲۷۱/

/دوشمندن یانا دیک گوزله باخ، خنجرین ایله؛ نه زامان سنه اوغراسا، اونا قارشی
عسگرچک حیات همیشه انیشلی، یوققوشلو اولموشدور، حیاتین آغیرگونلرینده
اومودسوزلوغا قاپیلماق و عنادلا قارشی سیندا دایانماق لازیمدیر. تورک شاعری،
زحمتکش خلقینی چتینلیکلر قارشی سیندا صبره و دوزومه چاغیراراق، اون دورد
هئجالی بیر شعر یازمیشدیر:

كَلْسَا قَلِي قَتِفَلِقْ
أَذَلِكْ اِيشِنِ بِلْبُ تَرْ
أَرْتَرْ تِيُو سَرِ نَكِلْ،
أَنْجَا أَنْكَرْ تِرُنْكِلْ

/هامان قایناق ج ۳ ص ۲۳۳/

/سنه شدتلی بیر فلاکت گلیرسه، کئچر دئییه صبر ائت، زامانین ایشینی بیلرک، دور،
اونا دیرن، سینه گر./

کلاسیک تورک شاعری اینسانلاری الی آچیق لیفا، گوزودار اولماماغا چاغیریب
دئییر کی، حیاتینا گرک اولان مالدان آرتیق بیغما، اوزونه، اوزگه یه، خئیر ایشلره
خرجه، چونکی اولوب گئدرکن اونو اوزگه لره قویاجاقسان:

بَرْمِشْ سَنَكْ بِلْ يَلْنَكُكْ تَبَرْ قَرْنَقَا،
قَلْمِشْ تَقَرْ أَدِنَكْ كِرْسَا قَرَا أَرْنَقَا.

/هامان قایناق ج ۳ ص ۲۲۱/

/بیل کی وئردیگین سنیندیر، اینسان اوغلو قارینا تاپار؛ کیشی مزارا گیردیکده،
قالان مال باشقاسینین دیر./

اسکی زامانلاردان تورک ائلری داخیلینده یاشیلارا احترام ائتمک، آغیر گونلر
و قورقلیق ایللرده میللته یاردیم گؤستمک، ائل، خلق هارایا گئتسه، اونونلا گئتمک
و اوندان آیریلماق عادت اولدوغوندان، شاعیرلرده بو فیکیری همیشه ترنم
ائتمیشلر و «پالاسا بورون، ائلیله سورون» دئمیشلر:

ایران تورکلرینین دیلی و... / ۱۴۵

أَنْدَبُ الْفُحِّ تَبَارُو تَفَرَّقُ كَلِيبٌ يُكْرُكُلُ قَرْعَقُ يَلْنُ بَدْنُ كُرْ قَنْدَا تُشْرُ قُودِي إِيْل.

/هامان قایناق ج ۳ ص ۶۸/

/سنی یاشلی بیر آدام چاغیراندا، چاغریشین یثرینه یئتیر، قوراقلیق ایلیرینده میلله ته باخ، او هارادا دوشرسه، سن ده دوش./

کلاسیک تورک شاعری وطنداشلارینا تا پیشیرمیشدیرکی، نه اوز یوکونو اوزگه لره یوکله سین، نه اوزگه لرین قانینی سوراراق، میلیونر اولسون، نه ده او قدر الی آچیق اولسون کی، اوزگه لری دویوروب اوزو آج قالسین. حیاتدا اورتاق وضعیته داورانماق لازیمدیر:

أَغْرُقُ أَغْرُ إِسْنَكْنِي أَذْنَا عَقَا يُدْرَمَا، أَجْرُبُ أَزْنَكُ أَشَارِبُ أَذْنَا عُنِي تُدْرَمَا.

/هامان قایناق ج ۳ ص ۶۷/

/آغیر یوکونو باشقاسینا یوکله مه، گوزون قارالان حده قدر اوزونو آچ قویاراق، باشقاسینی دویورما.

کلاسیک تورک شاعری ان ساده سوزلر، تعبیرلر و بنزتمه لرله یاشاماغین ان گوزل فورمالارینی اوخوجویا گؤسته ریر:

یای کُرْ کُنْکَا اِنْتَمَا سُقْلَرَا زَاتَيْتَمَا،
اَسِرْزَلِكِكْ اِنْتَمَا تِلْدَا جِحْقَارْ اَذْکُوشُورْ.

/هامان قایناق ج ۱ ص ۱۶۰/

/یازین گوزللیگینه اینانما، سویا دایانما، کؤتولویه حاضیرلاشما، یاخشی سوز آغیزیدان چیخار./

اسکی دؤورانلاردا تورک ائلری داها چوخ کؤچهری حیات کئچیرر، سورولرینین آردینجا یایلاق، قیشلاق ائدر، اوتلاق ایزيله گزردی. کلاسیک تورک شاعیرلری بو ماراقلی، پاک، ریاسیز، شرفلی امک و زحمت طلب ائدن حیاتی اولدوغو کیمی، هئچ بیر بزک، تشبیه اولمادان، ساده شکیلده تصویر ائتمیشدیر. آشاغیداکی پارچایا دقت یئتیرمک ماراقلیدیر:

قُجْنِکَارْ تَکَا سِشِلْدِي، سَفْلِقْ سُرْکْ قُشْلْدِي،
سُوتْلَرْ قَمْعْ يُشْلْدِي، اُعْلَقْ قَزِي يَمَرْ شُورْ.

/هامان قایناق ج ۳ ص ۱۰۲/

/قوچ ته که آیریلدی، ساغمال سورولر قاتیلدی، سوتلر بوتون آخدی، اوغلاق و قوزو
آنالارینا قریشیر./

گوزل طبیعت قوجاغیندا قویون، قوزو ایله علاقه دار بئله بیر حیاتلا یاناشی یئر،
گوئی، داغ، داش، دره و تپه نین گوزل صحنه لرینی مشاهده ائدیب، اونلاری
اولدوغو کیمی تصویر ائدیر شاعیر دیلیمیزین آهنگدار، اینجه و موسیقی لی سس
قورولوشوندان استفاده ائدرکن، اوزو بیلمه دن هتجا وزنیدن عروض وزینه کئچهرک
یازیر:

قاز بۇز قمع اؤشدی،   تغلاز سقی آقشدی،
ککشین بلیت اؤشدی،   قیقق بلب اکرشور.

/هامان قایناق ج ۱ ص ۱۸۶/

/قار، بوز بوتون اریدی، داغلارین سویو آخدی، ماوی بولود گورونوب قاییق کیمی
دولانیر./

سئوگی و محبت موضوعو کلاسیک تورک شعرینین ان گوزل، اینجه و سئویملی
مسئله لریندن بیریدیر. کلاسیک تورک شاعری سئوگی نی بوگون کیمی مخمل، ایپک
پالتار، بهزک، سورمه و اننیک - کیرشان لا گورمور، او محبوبه سینی طبیعتده
اولدوغو کیمی گورور، ائله ده تصویر ائدیر:

یکنب منکا املدی،   کزیم یاشین یملیدی،
بغرم باشن املدی،   الکن بلب آل کجار.

/هامان قایناق ج ۳ ص ۸۴/

/قدینی اهییب منه اشاره ائتدی، گوزوم یاشینی سیلیدی، باغریمین یاراسینی
ساغالتدی، قوناق اولوب کئچدی./

اقللز اوزم انک توزنکا   امللر کوزم انک توزنکا.

/هامان قایناق ج ۱ ص ۲۹۶/

/کونلوم اونون گوزللیگینه اولانیر، گوزوم اونون آیاغینین توزو ایله علاجلانیر./

ایسلاما قدرکی تورک شعرینده فورما،

صنعت و وزن

یوخاریدا بیغجام شکیلده گوردوک کی، یاخین شرق، او جمله دن اسکی ایرانین ایسلاما قدرکی تورکلری داخیلینده اوزان، عاشیق، ساز و شعر اولموشدور. عثینی زاماندا گوروروک کی، بشریتین ایلك حماسی داستانلی اولان «قیلکه میش» تقریباً میلاددان ۴ - ۵ مین ایل قاباق سومر، ایلام، هورری، قوتی، لوللوی، اوتی و... تورک خلقلری و ائللری داخیلینده یارانماغا باشلایب، سومر، هورری و هیت دیلرینه منظوم شکیلده کامیل له شهرک بوتون یاخین شرق خلقلری، او جمله دن سامی لر داخیلینده یایلمیش و منظوم شکیلده اکد و آسوری دیلرینه ده چئوریلیمیشدیر. سومر دیلینده منظوم قیلکه میش داستانینی هله لیک گورمه میشیک و اونون نه فورمادا، شکیلده و وزنده نظمه چکیلدیگینی بیلمیریک، لاکین اونون آورپا دیلرینه، او جمله دن اینگیلیزجه یه ترجمه سیندن فارسجا یا چئوریلیمیش متنی الیمیزده دیر. بیزه ائله گلیرکی، بو ترجمه شکیل، فورما و وزن جهتدن اوریزینالا صادق قالاراق ترجمه ائدیلمیشدیر. بیز بو فیکری آلمانلی شرقشناس «مولتر» ین بیر «مانی» سرودونون ترجمه سیندن دئییریک. مولتر اشکانی خطینده اولان بو متنین ترانسکرپسیاسینی و ثریب، آلمانجا یا ترجمه ائتمیشدیر، فارسجا ترجمه سی ده همین آلمان متنیندن چئوریلیمیشدیر.

مانی سرود و ترانسکرپسیاسینی وزن، اولچو، قافیه، ردیف، شعر صنعتی، داخیلی بؤلگو، شعر اولچوسو واحیدلری و...، یعنی بو گونکو شعر آنلامی باخیمیندان نظر دن کئچیردیکده، گوروروک کی، اوندا بو شعر اوزللیکلری مفهوملارینین هئچ بیرسی یوخدور.

بورادان نتیجه چیخارداراق دئییه بیلریکی، منظوم قیلقه‌میش داستانی، احتمال، ده‌ده قورقود داستانیین منظوم بؤلوملری کیمی نظمه چکیلمیشدیر. آنجاق ده‌ده قورقود داستانی یارانارکن، تورک ائللری نئچه مین ایلیک شعر تجروبه‌لرینی آرخادا قویدوقلاری اوچون، اوندان بعضا تصادفی حالدا، قافیه، ردیف، وزن، اولچو، حتی تورک دیلینین فونئیک قورولوشونا اویغون و اوندان یارانان عروض شعر اولچو واحیدلری، یعنی عروض عنصرلری و هئجا وزنین بعضی اولچولریندن بایاتی، گارایلی، اونلوق، قوشما و... میصراعلارینا تصادف ائدیریک. دئمک، ایسلاما قدر تورک دونیاسینین منظوم اثری قیلقه‌میش داستانیین اوریژینالی الدهه ائدیله‌نه قدر، احتمال اساسیندا، دئییه بیلریکی، او اثرین شعرلری تام سربست، وزن سیز، قافیه سیز، اولچوسوز و ردیف سیز اولموشدور. بونودا بورایا علاوه ائتمک فایدالی اولارکی، ساسانی دؤورو فارس دیلینده اولموش بعضی زردوشت دینی شعرلرینین چاغداش فارسجا یا چئوریلمه‌سینده، اساس حاللاردا، عئینی خصوصیتلری گؤروروک.

یوخاریداکی ادبیاتدان دانیشارکن، قید ائدیکی، قیلقه‌میش داستانی منظوم حالدا او زامانکی یاخین شرقین تورک خلقلریندن هورری و هیت خلقلری دیلرینده‌ده منظوم شکیلده الدهه ائدیلمیشدیر و چوخ احتمال اونلارین سویداش و قونشوسو ایلام، قوتی، لوللوبی دیلرینده‌ده منظوم شکیلده اولموشدور. هورری و هیت دیلرینده الدهه ائدیلمیش بو اثر ایلام، قوتی، لوللوبی، یعنی اسکی آذربایجانلیلارین دیلینده‌ده اولموش اولارسا، داستانی شعر خصوصیتلری یوخاریدا گؤستر دیگیمیز شکیلده اولاجاقدیر.

شبهه سیز، قیلقه‌میش داستانی اوللر نثر شکلینده فورمالاشان دؤورلر و سونرالار اونون نظم حالینا دوشدویو زامانلار بو خلقلرین شفاهی ادبیاتینین باشقا نثر و نظم فورمالاری دا زامان کئچدی کجه فورمالاشیب شکله دوشموش و نتیجه‌ده نظمین، شعرین مختلف شکیل، نوع و چئشیدلری و اونلارین وزن، اولچو، داخیلی بؤلگو، قافیه، ردیف و الوان بدیعی خصوصیتلری شکله دوشموش دور. خصوصیه

ایلاملارین م.ق. اوچونجو مین ایللیگین سونلاری و ایکینجی مین ایللیگین اوللرینه عاید اولان ساز چالان اوزان شکلی، هابئله ایکینجی مین ایللیگین سونلاری و بیرینجی مین ایللیگین اوللرینه، یعنی ماننلار دؤورونه عاید، زئوه دن تاپیلیمیش پیاله اوستونده سازینی دوشونه آلاق چالان گئیملی بیر اوزان شکلی و بیر نچه بونلارکیمی اسکی دؤورون اثرلرینده کی عاشیق و ساز شکیللری گؤستریرکی، هله آزی م.ق. اوچونجو مین ایللیکدن سازلا بیرلیکده شعرلر، شهبه سیز بایاتیلار قوشولوب اوخونموشدور. ماننا دؤورو ساز چالان شکیللی پیاله نین عاید اولدوغو دؤوره لاپ یاخین زامانلاردا، یعنی م.ق. ۷ - ۸ - نجی عصرلرده یاشامیش آلپارتونقانین اولومونه حصر اولموش آغیلار بو فیکری تامامیله تایید ائدیر، چونکی بو آغیلارین هر جهتدن: وزن، فورما، قافیه، ردیف، شکیل، داخیلی بؤلگو و حتی اونلارداکی عروض عنصرلری و سایره سینین کامیل، بیشکین، ایرادسیز و تام شعر شکلینده اولماسی گؤستریرکی، بو شعر خصوصیتلری اوندان نچه مین ایل قاباقدان تورک خلقلری داخیلینده تدریجله فورمالاشیب تاماملانمیشدیر.

آلپارتونقایا عاید آغیلارین یارانماسی زامانا قدر، قیلقه میش داستانیندان سئوایی، هله لیک منظوم فولکلوریک بیر تورک اثری بیلمیریک. لاکین همین آغیلار و محمود کاشغرینین دیوان لغاتالترک اثرینده گؤستردیگی باشقا بایاتیلار، منظوم مثلر، آتالار سؤزلری، قطعه لر و تک - تک بییتلر اساسیندا او دؤور، حتی اوندان قاباق و سونراکی دؤورلرین - ایسلاما قدرکی دؤورون شعرینین فورماسی، وزنی و سایره بدیعی و هنری خصوصیتلری باره ده قسما فیکیر سویله مک اولار.

آلپارتونقانین اولومو مناسبتله تورک خلقلرینین قوشدوغو زمانه میزه گلیب چاتان آغیلاردا بیشکین بایاتیلاریمیزین بوتون اینجه خصوصیتلری - وزن، قافیه و سایره سیننی گوروروک. یوخاریدا گؤستردیگیمیز آغیلارین بیرینی نمونه اولراق بیر داها گؤسته رک:

آلپ اَزْتُنْکَا اَلْدِیْمُو؟   اِپْسِزْ اَزُونْ قَلْدِیْمُو؟
اَذْکْ اَوْجَنْ اَلْدِیْمُو؟   اَمْدِی یُرْکْ یَزْتَلُوْز.

آغینین هر میصراعی یئددی هئجالی، اوزوده بوتون میصراعلاری دقیق شکیلده ۴ - ۳ داخیلی بؤلگویه مالیکدیر، آنجاق بو گونکو بایاتیلاریمیزدان فرقلی اولاراق، آ - آ - آ - ب شکلینده قافیه لشمیشدیر. آغینین اولدوقجا محکم قافیه لری /اؤل - قال - آل / و «مو» کیمی ردیفی واردیر. آغیداکی عروض عنصرلری باره ده آشاغیدا دانشجاییق.

یالیز آغی، یاس و کدر موضوعو دئییل، همین آغی یازیلان زامانلار، اوندان قاباق و سونراکی عصرلرده، ایسلاما قدرکی یوز ایلیکلرده، شبهه سیز، سئوگی و محبتله علاقه دار ائله اینجه، ظریف، یوکسک هنر و صنعتکارلیق محصولو اولان بایاتیلاردا اولموشدورکی، بو گون سئوگی و محبت مضمونونا حصر اولموش ان گوزل شعرلریمیزله برابرلیک ائدر. نمونه اولاراق آشاغیداکی بایاتییا فیکیر وئرک:

بُلنار مینی اولاس کوز، قرا مَنکیز، قیزیل یوز،
اندین تماز تو کال توز، بُلناب ینا اول قچار.

/دیوان لغات الترتک. عربجه ص ۴۲/

/خومار گوز، اسمر بنیز و آل سیما منی دوستاق ائدر. او بنیزدن بوتون گوزللیک، دوزلولوق دامار، او منی دوستاق ائتدی کدن سونرا، مندن قچار. /
بو بایاتیدا یوخاریدا دئدیگیمیز بوتون خصوصیتلره نادیر سئوگی و محبت لیری کاسی نا عاید بنزتمه، استعاره و سایر صحنه لری ده علاوه ائتمک لازیمدیر.

بو دؤورلرده ائله بایاتیلارا تصادف اولونورکی، اونلاردا قافیه لنه چاغداش بایاتیلاریمیز کیمیدیر، یعنی بیرینجی، ایکینجی و دؤردونجو میصراعلار هم قافیه دیر و اوچونجو میصراعین قافیه سی آزاددیر. آشاغیداکی بایاتی بونا اؤرنکدیر:

گوز کُلک تَنوغ اوزونک کا تَتلیغ اشیع اذینقا،
تو ثقیل قَنوق اغیزلیغ، یُسُون چَقینک بَدُونقا.

/دیوان لغات الترتک. عربجه ج ۱. ص ۴۵/

/یاخشی پالتاری اوزون گئی، دادلی یئمکدن باشقاسینا پای آیر، قوناغا حرمت

ائت، تا شهرتینی خلقین آراسیندا یایسین. /

دئمک بو گون شفاهی ادبیاتیمیزین بایاتسی اساساً - آ - ب - آ شکلینده قافیله نیرسه، قدیم زامانلار آ - آ - آ - ب شکلینده ده قافیله نریش و زامان کئچدیجه بو گونکو شکلده ثابت لشمیشدیر.

اسکی تورک فولکلوروندا ائله دؤرد میصراعلی بایاتی کیمی قافیله نلن شعرلرده اولموشدورکی، اونلارین هر میصراعی بش هئجadan عبارتدیر. بیر نمونه:

گَلدِی مَنکا تات،   اَیْدِم اَمدِی یات،
قُشقا بُلْت ات   سَنی تِلاز اُس بُرِی.

/هامان قایناق. ج. ۱. ص ۳۶/

/منه بیر کافیر گلدی؛ اونا: یات، قوشلارا ات اول، قوشلار، قوردلار سنی گوزلر، دئدیم./

بو اسکی تورک ادبیاتیندا ائله دؤرد میصراعلی قطعه، شعر پارچالاری دا واردیرکی، هر میصراعی آلتی هئجadan تشکیل تاپمیش و هر دؤرد میصراع واحد قافیله یه مالیکدیر. نمونه:

اُغراق اَرِی تَغراق،   یِیْمِی اَنک اُغلاق،
سُوتِی اَز اسغراق،   یِیْرِی تَقِی اُغلاق.

/هامان قایناق. ج. ۱. ص ۴۶۷/

/اوغراق (ائل آدی) ائلینین آداملاری ایلمز ایگیت دیرلر، یئدیکلری اوغلاقدیر؛ سود - قیمیز قابلارینین اوزه رینده تاسلاری، پیاله لری اولار، بونونلا برابر تورپاقلاری قیسیردیر. /

اسکی منظوم فولکلوروموزدا آلتی هئجالی بایاتی و یا قطعه ده اولموشدور. بونلاردا ائله لری واردیرکی آ - آ - آ - ب شکلینده قافیله نیشدیر. بیر نمونه:

اَیْدِی سَنک اُدو   اَمکک تَلِم ایدو،
یُمُشَر قَتِغ اودو   کُنکَلَم سَنکا یُکَرک.

/هامان قایناق. ج. ۱. ص ۱۱۰/

سئوگیلیسینین حیاتیینی آنلاداراق دئییر:

- بیزه قدر بو قدر سرت داغلاری کئچهرک، نئجه گلدین؟

جواب اولاراق دئدی:

- قلبیم سنین یانینا تئز گلمک دیله گی ایله چیرپینیر، داغلاری یومشادیر. /

اسکی تورک فولکلورونون هئجا وزنینه اولان چئشیدلی شعرلر داخیلینده گارایلی وزنینه اولان ائله دورد میصراعلی شعرلرده، تصادف اولونورکی، هر دورد میصراعی عئینی قافییه یه مالیکدیر. آشاغیداکی پارچا بونا اؤرنکدیر:

اَبَلْ سُقْیِ اَقَا تُرُرُو   قِیَا تُبِی قَقَا تُرُرُو،
بَلِیقْ تَلِیْمْ بَقَا تُرُرُو   کُولُونْکْ تَقِی کُشَارُورُو.

/ایتیل / ایدیل / چایی آخیب دورور، قایالارین دیبینی دوپور، سویون جوشماسی اوزوندن دولان گۆلده بالیقلار و قورباغالار چوخالمیشدیر. /

شعرین فورم و وزنیه علاقه دار بوتون بو دئدیکلریمیزدن علاوه بحث ائتدیگیمیز ایسلاما قدرکی تورک شعرینه، هر میصراعی اون، اون بیر / قوشما / و اون دورد هئجadan قورولان پارچالار و تک بئیتلره چوخ راست گلیریک. بو یازیلی ادبیات نمونه لرینین هامیسی هئجا وزنینه دیر. یازیلی ادبیاتین بو نمونه لرینی یوخاریدا گۆردوک.

ایسلاما قدرکی هئجا شعرینین نوعلری بوگوستردیگیمیزله ده محدودلاشمامیشدیر. بو دورون شفاهی ادبیاتیندا ایسته نیلن قدرائله مثللر و آتالار سۆزلری واردیرکی، اونلارین هر بیر بئیت شعر شکلینده دیر، اونلارین وزنلری مختلفدیر، او سیرادا، دورد هئجadan قورولانی واردیر. بو خصوصیتی آشاغیداکی مثله گوروروک:

اَجْ نَا یِمَاش،   تُقْ نَا تِیماش.

/هامان قایناق ج ۱ ص ۷۹ /

/اَجْ نَه یِشْمز، توخ نه دئمز! /

گوروندویو کیمی، هر میصراعی دورد هئجadan عبارت اولان بو بئین «یئمک و دئمک» کیمی محکم و گۆزل فعل قافیهلری واردیر. بو مثله کی عروض عنصروندن

آشاغیدا دانیشاجاییق.

اسکی آتالار سۆزلری داخیلینده کامیل بیئت شکلینده اولان ائله حکمتلی سۆزلرده واردیرکی، هر میصراعی، بایاتیلاردا اولدوغو کیمی، یئددی هئجadan قورولموش و محکم قافییه مالیکدیر. آشاغیداکی حکمتلی سۆزه دقت ائدک:

ألا بلسا یول آزماش، بلیک بلسا سۆز یزماش.

/هامان قایناق ج ۱ ص ۹۲/

/علامت اولسا، یول آزماز؛ بلیک اولسا، سۆز شاشماز./

قدیم تورک فولکلوروندا بیر بیئت شکلینده ائله مثلرده اولموشدورکی، هر میصراعی بیئت هئجالی اولماسیله یاناشی هم محکم قافییه سی، همده گۆزل ردیفی واردیر، نتیجه کی آشاغیداکی مثلده گۆروروک:

تاتسیز تورک بلماس، باشسیز تورک بلماس.

/هامان قایناق ج ۱ ص ۳۴۹/

/تاتسیز تورک اولماز، باشسیز تورک اولماز./

تام بیر بیئت شکلینده اولان ائله آتالار سۆزلریده اولموشدورکی، اونلاردا هم محکم قافییه همده گۆزل ردیف اولموش و هر میصراعی یئددی هئجadan یارانمیشدیر. بیر میثال:

قَلینک پیزسا قیز آلیر، کاک بلسا قیز آلیر.

/جهیز وئرن قیز آلا، گرکلی اولان شی باها آلینار./

دئمک اسکی تورک فولکلورونون منظوم مثلریده اولموش و بونلارین اکثری هئجا وزنینده و چئشیدلی اولچولرده اولموشدور، بونلاردا هم گۆزل قافییه، همده بعضا ردیفله اولموشدور. بو منظوم مثلرین بعضیسینده عروض عنصرلریده اولموشدور.

عروض وزنی عنصرلری

عموم تورک دیللری، ائله جده آنا دیلیمیزین اینجه سس قورولوشو، آهنگ قانونو، التصاقی لیگی، اوندا اوزون و قیسا هئجالارین عمومی نسبتی، اونلارین کلمه لر، ترکیبلر و جمله لرده سادالانما شکلی، التصاقی لیک اوجوندان شکیلچیلر قوشولارکن سؤزلرین هئجا ترکیبینین ده ییشمه سی، بیر چوخ شکیلچیلرین نئچه چئشیدلی اولماسی، اکثر دیل قایدالارینین تدریجله اینجه له شیب، آهنگدارلاشاراق، تقریباً استثناسیز اولماسی، سؤزلر عادی نحوی علاقه یه گیررکن اونلارین هئجا ترکیبلرینین ده ییشمه سی و داها اینجه و آهنگدارلاشماسی، مرکب سؤزلرین یارانارکن قیسالیب آهنگدارلاشماسی، تعینی سؤز بیرلشمه لرینین، ترکیبلرینه داخل اولارکن، کلمه لرینی آهنگدارلاشدیرماسی، خلقین دانیشیق دیلینده یارانان تعبیرلر، ایفاده لر، ایدیوماتیک ایفاده لرین موسیقی ایله بیر اولماسی و بوتون بو اینجه اؤزلیکلرین منظوم مثلر، آتالار سؤزلری، عمومیتله منظوم فولکلورون اکثر قافییه و بوتون ردیف لرینده، هابئله هئجا وزنینده اولان بوتون یازیلی ادبیات شعرینین اکثر قافییه لری و استثناسیز بوتون ردیف لرینده، ان قدیم دؤورلردن بو گونه قدر، پارلاق شکیلده اوزونو گؤستمه سی، بیر سیرا عادی کلمه لرین، یان - یانا ایشلندیکده، تلفظ زامانی، بیری - بیرینده ادغام اولاراق، هئجا ترکیبیندن ده ییشمه سی دیلیمیزین موسیقی ایله یوغرولماسینا سبب اولموشدور. بو خصوصیتلر بو گونکو تورک دیللری دئییل، ان قدیم دؤورلردن بو دیلده اولموش و زامان کئچدیکجه گوجلنیشدیر. دیلده بو خصوصیتلرین یارانماسی ایله موسیقی و آهنگدارلیق عئینی زاماندا تدریجله یارانمیشدیر.

دیلین ذاتی اینجه لیک و گؤزلیگی ایله خلقین ظریف و موسیقی سئور احوال روحیه سینین وحدتیندن یارانان بو خصوصیتلر ان قدیم دؤورلردن منظوم تورک

فولکلورونون ایلك نۆبەدە قافیە و ردیفلریندە و زامان کئچدیکجه شعرین هر یئریندە اوزونو گۆستریش و تدریجله گوجلنمیشدیر. مثلا آشاغیداکی قدیم آتالار سۆزوندە قافیە یئریندە اولان سۆزلر فعلین یاخین گلهجک و یا گئیش زامانین اوچونجو شخص تکی اولدوقلاریندان، اونلاردا اوزون و قیسا هئجالارین هم سایلارینین نسبتی، همده سادالانما شکلی عئینیدر. (اوزون هئجالاری «-» و قیسا هئجالاری «ن» اشاره لری ایله گۆسته ره جه بیک).

أری قَبْسا أُغْشِ أَقْلِشُورُ، یَغِی کَلْسا اِمْرَمُ تَبْرَشُورُ.

- ن -

- ن -

/هامان قایناق ج ۱ ص ۸۷/

/بیر گورولتو گۆرسه، قوهوم اقربا آخیشار؛ بیر دوشمان گلسه، خلق یئریندن اوینار./

أز کَجِ اَتِی اَمُّ بُلُورُ أَجْکُو اَتِی یِل بُلُورُ.

- ن -

- ن -

/هامان قایناق ج ۱ ص ۹۵/

/ارکک اتی درمان اولار، کئچی اتی یئل اولار./

شعر شکلینده اولان بو مثلده قافیە یوخدورسا، ردیف واردیر، اوندا میصراعلارین سون اوچ هئجاسی عئین شکیلده سادالانراق / - ن - / خصوصی آهنگدارلیق و موسیقی یاراتمیشدیر.

آشاغیداکی پارچانین ایلك اوچ میصراعیندا بو گونکو آنلامدا واحید قافیە واردیر /ایکینجی و اوچونجو میصراعدا قوشا قافیە واردیر/، لاکین اونلارین هر اوچونده قافیە یئریندە اولان اوچ هئجا، اوزون و قیسالیق نسبتی و سادالانماسی جهتدن، عئینی شکیلده دیر / - ن - / و واحید موسیقی و آهنگدارلیغا مالیکدیر. دۆردونجو میصراعین قافیە یئریندە ایسه یوخاریدا گۆردویوموز موسیقی و آهنگدارلیق / - ن - / واردیر:

/بُلْناز مِیْنِی اُولاش گُوزُ، قَرا مَنکِیْزُ، قِیْزِیلْ یُوزُ،

ن ن ن / - ن - -

- ن ن / - ن - -

أندین تَمَارْ تُکَالْ تُوزْ،   بُلنَابْ یِنَا اَوَّلْ قَجَارْ.
 -- ن - / ن - -   - - ن / ن - ن -

/هامان قایناق. ج ۱ ص ۶۰/

اسکی تورک شاعیرلریندن هانسی نین سا قلمیندن چیخمیش آشاغیداکی پارچادا، عروضون نه اولدوسونو بیلمه سده، شاعیر هر دورد میصراعین سون اوچ هنجاسینی و ۱ - ۲ - ۴ - میصراعلارین هر یئددی هنجاسینی، اوزون و قیسا هنجالارین نسبتی $\frac{اوزون}{قیسا} = \frac{۴}{۳}$ و سادالانماسی - ن - / - ن - باخیمیندان عئینی و واحد شکیلده یاراتمیشدیر:

یَلْقَى یَزْنَ اَتْلَنُوزْ،   اَتْلَبْ اَیْنِ اَتْلَنُوزْ،
 - ن - / - ن -   - ن - / - ن -
 بِکَلْزْ سَمُزْ اَتْلَنُوزْ،   سَقْنَبْ اُکْزْ اِشْرْ شُوزْ.
 -- ن - / - ن -   - ن - / - ن -

/هامان قایناق ج ۱ ص ۲۸۵/

/حیوانلارین حالی ایلک یازدا یاخشیش لاشیر، اوتلایاراق اتله نیر، بگلر سمیز آتلار مینیر و سئوینرک دوستلار بیرری - بیرینی قیزدیریر./
 جمله لر داخلینده اولان کلمه لر، خصوصیه شعرده اولارکن، عادی سرعتله اوخونان زامان، بیرری - بیرینده ادغام اولوب، بعضی اوزون هنجالار قیسالاشیر. نمونه اولاراق، همین یوخاریداکی پارچادا ایکینجی و دوردونجو میصراعلار، کلمه لرین آیریجا اوخونوشونو نظره آلساق، -- ن - / - ن - شکیلده اولار، لاکین شعر داخلینده، جمله داخلینده کلمه لر بیرری - بیرینه باغلاندیقلاری اوچون، عادی سرعتله اوخوندوقدا، بیر اوزون هنجا قیسالاراق، یوخاریدا گؤستردیگیمیز شکله دوشه چکدیر.

آشاغیداکی ایکی پارچادا هر سگیز میصراعین سون اوچ هنجاسیندا اوزون و قیسا هنجالارین نسبتی و سادالانماسی یوخاریداکی پارچادا اولدوغو کیمیدیر - ن - / - لاکین میصراعلارین قالان حصه سی بیرنجی پارچانین ۱ - ۲ - ۴ - نجی

میصراعلاریندا بیرجور / ن - ن - /، اوزون و قیسا هنجالارین نسبتی $\frac{2}{3}$ و سادالانماسی خصوصی شکیلده دیر ایکنجی پارچادا ایسه هامان اوج میصراعدا اوزون و قیسا هنجالارین نسبتی عئینی شکیلده $\frac{3}{4}$ ، دوزولوشوده هر اوج میصراعدا بیر جور دور. هر ایکی پارچادا اوجونجو میصراعلارین ایلک دورد هنجاسینین هم اوزون و قیسالارینین نسبتی، همده دوزولوشو فرقلیدیر.

۱ - یَشْنُ أَتَبْ یَشْنَدِی، ثَمَانُ تُورُوبْ تُشْنَدِی،

ن - ن - / ن - ن - /

أذْغِرْ قِیْرْ كِشْنَدِی، اَكْرُ أَلْبُ أَقْرَشُورْ.

ن - ن - / ن - ن - /

/هامان قایناق ج ۱ ص ۲۳۵/

/شیمشک چاخدی، بولوتلار جوشدو، قیسیر و آیقیر (دوللوک ارکک آت) کیشنه دیلر، هر آیقیر قیسیرینی آلدی./

۲ - أَلْبُ لَازِ ارْغُ أَلْقِشْرُ، كُحْ بَیْرُ قَلِیْبُ أَرْقِشْرُ،

ن - ن - / ن - ن - /

بَیْرُ بَیْرُ اَوْزَا اِلْقِشْرُ، اَذْكَرْ مَذِیْبُ أَقْ آتَا.

ن - ن - / ن - ن - /

/ایگیتلر بیری - بیرینی اولدورورلر، قوتلرینی بیرلشدیره رک، بیری - بیرینه آرخا اولورلار، بیری - بیرلرینی اوغورلار، دوشونمه دن اوخ آتیرلار./

قید اولونمالیدیرکی، بیرینجی پارچادا ایلک اوج میصراعین سون هنجاسی سسلی و قیسادیر، لاکین میصراعین، جمله نین سونوندا اولدوغو اوجون تلفظ زامانی طبیعی اولاراق اوزانیر.

شعرین وزنیه ایلگیلی گوستردیگیمیز بو نمونه لر ساسانی دؤورو و اوندان سونراکی نچه عصر تورک فولکلورو و شعرلریندن نمونه لرایدی. گوستردیگیمیز بوتون بو وزن خصوصیتلرینی ایسلامدان مین بئش یوز ایل اولکی تورک فولکلوروندا، م.ق. ۷ - ۸ - ۹ - نجی عصرلرین شفاهی ادبیاتیندا دا گؤروروک. نمونه

اولاراق الپارتونقا نین وفاتی مناسبتیله ایله تورک ائللری طرفیندن قوشولموش
آغیلارین بیرینی نظردن کئچیرتمکله کیفایتله نیریک:

الپ ار تنکا الدیمو؟	ایسیز اژون قلدیمو؟
- - ن / - ن -	- ن ن / - ن -
اذلک اوچن اولدیمو؟	امدی یرک یرتلور.
- ن ن - / - ن -	- ن ن - / - ن -

بو آغینین هر دؤرد میصراعیندا هم سون اوچ هئجانین اوزون و قیسالیق نسبتی و
دوزولوشو عئیندیر، همده ۲ - ۳ - ۴ - نجو میصراعلاردا کی قالان دؤرد هئجادا
اوزون - قیسالیق نسبتی برابر و سادالانماسی عئیندیر.

ایسلاما قدرکی تورک فولکلوروندا مثللر داخیلینده تام عروض وزنینه و بیر
بئیت کیمی اولانی دا واردیرکی، هر میصراعی دؤرد هئجادان عبارتدیر. نمونه:

آج نا پیماش،   تُق نا تیماش.

/آج نه یشمز، توخ نه دئمز! /

دئمک میلاددان مین ایل قاباقدان ایسلاما قدرکی تورک فولکلورو و شعرینده،
شبهه سیز، اوندان قاباقلاردا، دلیلین ظرافت و اینجه لیگی، خلقین ظریف و موسیقی
سئور روحیه سی نتیجه سینده بعضی منظوم اثرلرین قافییه و ردیف لرینده و بعضا ایسه
میصراعین هر یئرینده آهنگدارلیق و موسیقی حاکیم اولموشدور، یعنی
میصراعلارین اوزون و قیسا هئجالارینین نسبتی و سادالانماسی بیر شکیلده
اولموشدور.

بونودا علاوه ائدک کی، اسکی منظوم تورک فولکلوروندا اوزون و قیسا هئجالارین
یوخاریدا گؤستر دیگیمیز نسبتی و سادالانماسی شکیل لریندن علاوه باشقا نسبتلری و
دوزولوش فورمالاری دا اولموشدور و بو وضعیت سونراکی منظوم تورک
فولکلوروندا داوام ائتمیشدیر. بو واقعیتی عیانی شکلیده گؤستر مک اوچون دهده
قورقود داستانی و چاغداش مثلریمیزدن بیر نئچه نمونه وئر مکله کیفایتله نیریک.

اؤنجه قید ائتمک گر کیرکی، دهده قورقود داستانیین منظوم بؤلوملرینده، اساس

ایران تورکلرینین دیلی و... / ۱۵۹

اعتباریله نه واحید وزن وار، نه ده قافیله، اونلار تام آزاد و سربست شعرین اسکی فورماسیندادیر.

ایندی ده بو داستانان اوزون و قیسا هئجارلارین / ن - ن / و / ن - ن /
سادالانما فورمالاریندان بیر نئچه نمونه:

خان بابامین گویگوسی،

- ن - / - ن -

گوز آچیبان گوردوگوم. / دهده قورقود تهران ۱۳۵۸ ص ۳۰ /

- ن - / - ن -

کیمسه بیلمز نئجه سن! / هاما قاینق ص ۱۲۰ /

- ن - / - ن -

هم / ن - ن - /، همده / ن - ن - / سادالانما فورمالارینا نمونه لر:

آتام، آنام وئردیگی،

- ن - / - ن -

کونول وئریب سئوددیگیم. / هاما قاینق ص ۳۰ /

- ن - / - ن -

اوغول، اوغول، آی اوغول / هاما قاینق ص ۱۰۹ /

- ن - / - ن -

نه سؤیله ییم، بیلمه دیم. / هاما قاینق ص ۱۲۰ /

- ن - / - ن -

هم / - ن - /، هم / - ن - /، همده / ن - ن - / سادالانماسینا نمونه:

آغ اللریم آردیما باغلاندیغین. / هاما قاینق ص ۱۰۷ /

- ن - / - ن - / - ن -

ایندی ده چاغداش منظوم تورک فولکلوروندان نئچه منظوم مثل گوسترمکله
سؤزلریمیزی باشا چاتدیراق.

آروادی ساخلار اری پئندیری ساخلار ده ری.

- ن - / - ن -

آریا سارالما، توربا تیکینجه.

اٹشہ گیم اؤلمه، یونجا بیتینجه،

- ن ن - / ن - ن / - -

قیزینا باخ قیزینی آل.

آناسینا باخ قیزینی آل

- ن ن ن - / ن ن ن -

قارری دا بولسا قیز یاخشی.

ایری ده بولسا ایز یاخشی

- ن ن - / ن - -

/تورکمن مثلی /

هم کلاسیک، همده معاصر تورک فولکلوروندان بو کیمی نمونه لردن ایسته نیلن قدر گوسترمک اولار. گؤستر دیگیمیز بوتون بو فولکلوریک نمونه لرین، بیر نئچه سی استثنا اولماقلا، اکثرینده میصراعلارین سون اوچ هئجاسینین اوزون - قیسالیق نسبتی $\frac{2}{1}$ و دوزولوشو / - ن - / فورمادا ایدی.

اگر عروض علمینی کشف و تنظیم ائدن خلیل بن احمد / وفاتی هق. ۷۸۶ / و سونراکی عروض علمی متخصص لرینین اثرلرینی نظردن کچیریب، اونلارین اؤزلریندن اولکی عرب، فارس و تورک شعرلری اساسیندا مشخص لشدیردی کلری عروض علمینین چئشیدلی شعر اؤلچوسو واحیدلرینی نظردن کئچیرتسک، گؤره جه بییک کی، اونلارین «فاعلن» / - ن - / فورماسیندا گؤستر دی کلری و مختلف آدلارلا آدلاندیردیقلاری شعر اؤلچوسو واحیدلری، تورک اغیز ادبیاتیندان گؤستر دیگیمیز نمونه لرین اکثرینده میصراعلارین سونوندا کی اوچ هئجانین اوزون و قیسالیق نسبتی و دوزولوشو کیمیدیر و اوندان باشقا بیر شئی دئییلیدیر.

دئمک، «فاعلن» / - ن - / عروض علمینده بیر شعر اؤلچو واحیدی دیر. بو واحید و باشقا بعضی شعر اؤلچوسو واحیدلری، عروض علمی ایسلامدان سونرا یارانانندان چوخ اوللر، جاهیلی عرب شعرینده اولدوغو کیمی، اوندان دا نئچه مین ایل اولدن اسکی تورک و عرب فولکلورو و شعرلرینده اولموشدور. بونلار هم عرب، همده تورک فولکلوروندا زامان کئچدی کجه تدریججه یارانمیش عروض عنصورلریدیر کی، شاعیرلر اونلاری اؤز اثرلرینده ایشلمیش و سونرالار علمی جهتن عالیملر

ایران تورکلرینین دیلی و... / ۱۶۱

واسیطه سیله اؤیره نیلیب، عمومی لشدیریلیب علمی چرچیوه یه سالیئاراق، عروض علمینی میدانا گتیرمیشدیر.

همین بو شعر اؤلچوسو واحیدیتدن هم نظامی «سیرلر خزینه سی» منظومه سینین وزنینی سئچرکن استفاده ائتمیش:

ای ز شب - وصل گرانمایه تر وز علم صبح سبک سایه تر.

- ن - / - ن - / - ن -

همده بؤیوک فضولی «ئیلی و مجنون» پوئماسینین وزنینی انتخاب ائتدیگده اوندان یارارلانمیشدیر:

شاد ائتمیش ایدی ابونواسی هارون خلیفه نین عطاسی.

-- ن / - ن - / - ن --

تورک فولکلورونندان گؤستردیگیمیز نمونه لرین بیر سیراسیندا میصراعلارین اولینده کی دؤرد هئجا اوزون قیسالیق جهتدن برابر و سادالانما باخیمدان / - ن - / فورمادادیر.

عروض علمی اوستادلاری بو شعر اؤلچوسو واحیدینی، مختلف آدلارلا آدلاندیرسالاردا، «مفتعلن» فورمولو، یعنی / - ن - / - ن - / اشاره و مئتری ایله گؤسترمیشلر.

بو شعرین اؤلچوسو واحیدی ده ان قدیم دؤورلردن معاصر زامانا قدر تورک فولکلورونون او موسیقیلی، آهنگدار، گؤزل و ذوقلاری اوخشایان شعر اؤلچوسو واحیدلریندن اولموشدورک، شاعیرلریمیز اؤز اثرلرینده اونندان چوخ استفاده ائتمیشلر، نئجه کی، بؤیوک نظامی «سیرلر خزینه سی» اثرینین وزنینی سئچرکن بو واحیددن، آنا دیلینین فولکلورونندان غیدالاناراق قوشا شکیلده استفاده ائتمیشدیر.

نظره گلن شهریاردا «حیدربابا» نینی وزنینی قوشمانین / ۳ + ۴ + ۴ / فورماسینی سئچرکن، اوزون فولکلور شعریمیزده چوخ یاییلمیش همین موسیقیلی شعر اؤلچوسو واحیدینه یاخین لیغینی نظره آلمیشدیر. بونا گؤره ده بیر سیرا یئرلرده حیدربابانین بعضی میصراعلاری «سیرلر خزینه سی» نین وزنینه چئوریلیمیشدیر

ایران تورکلرینین دیلی و... / ۱۶۳

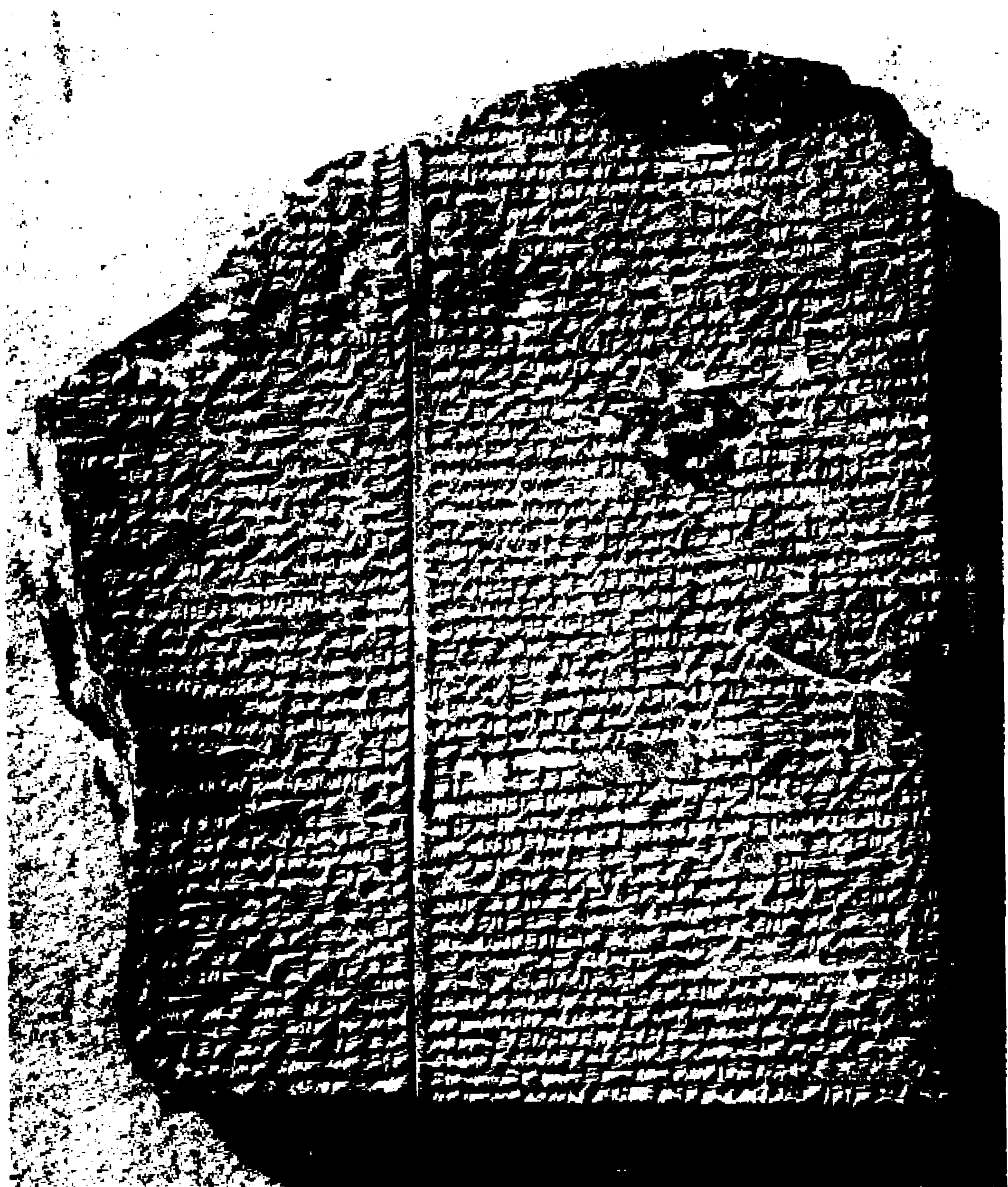
ایشیتدیکلری آغیز ادبیاتی شعرینده کی موسیقی، آهنگدار و گۆزل شعر اولچولری و وزنلرینی نمونه و اورنک گۆتورموشلر.

□ □ □

ایسلاما قدر تورک دیلی، آغیز ادبیاتی و یازیلی نثر و شعر بارهده بو دئدیکلریمیز یالنیز ایلک آددیملار و تشبوثلردیر. ماتثریالین هله لیک آز و محدود اولماسینا باخمایارق، بو بارهده داها گئنیش دانیشماق اولاردی، لاکین امکان و شرایطین محدودلوغو اوجوندان بونونلا کیفایت لنمک لازیمدیر.

شبستر - محمدتقی زهتابی

۱۳۷۴/۱۱/۱۶

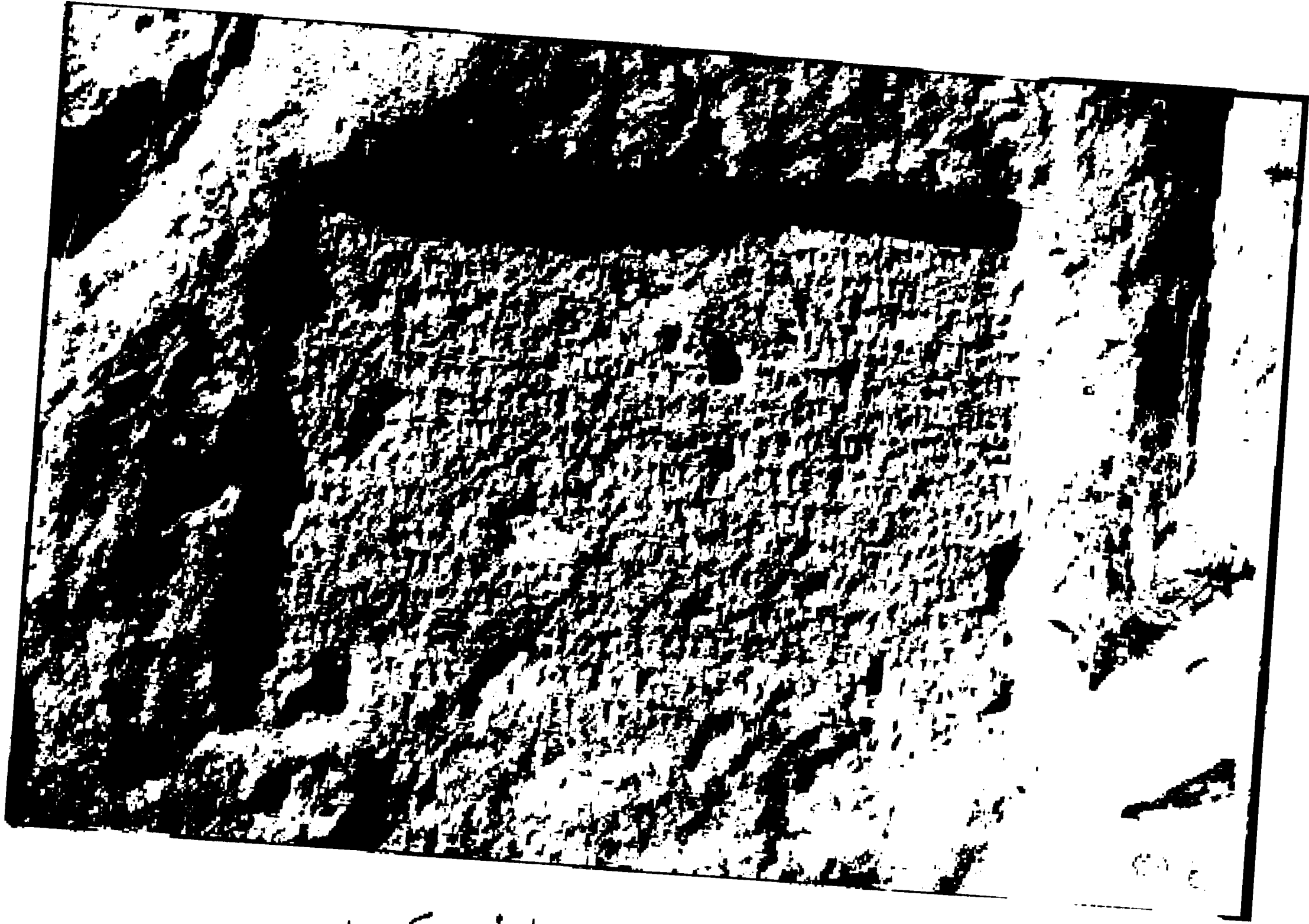
قیلقمیش حماسه‌سی.
«توفان کتیه‌سی»

ایران تورکلرینین دیلی و... / ۱۶۵

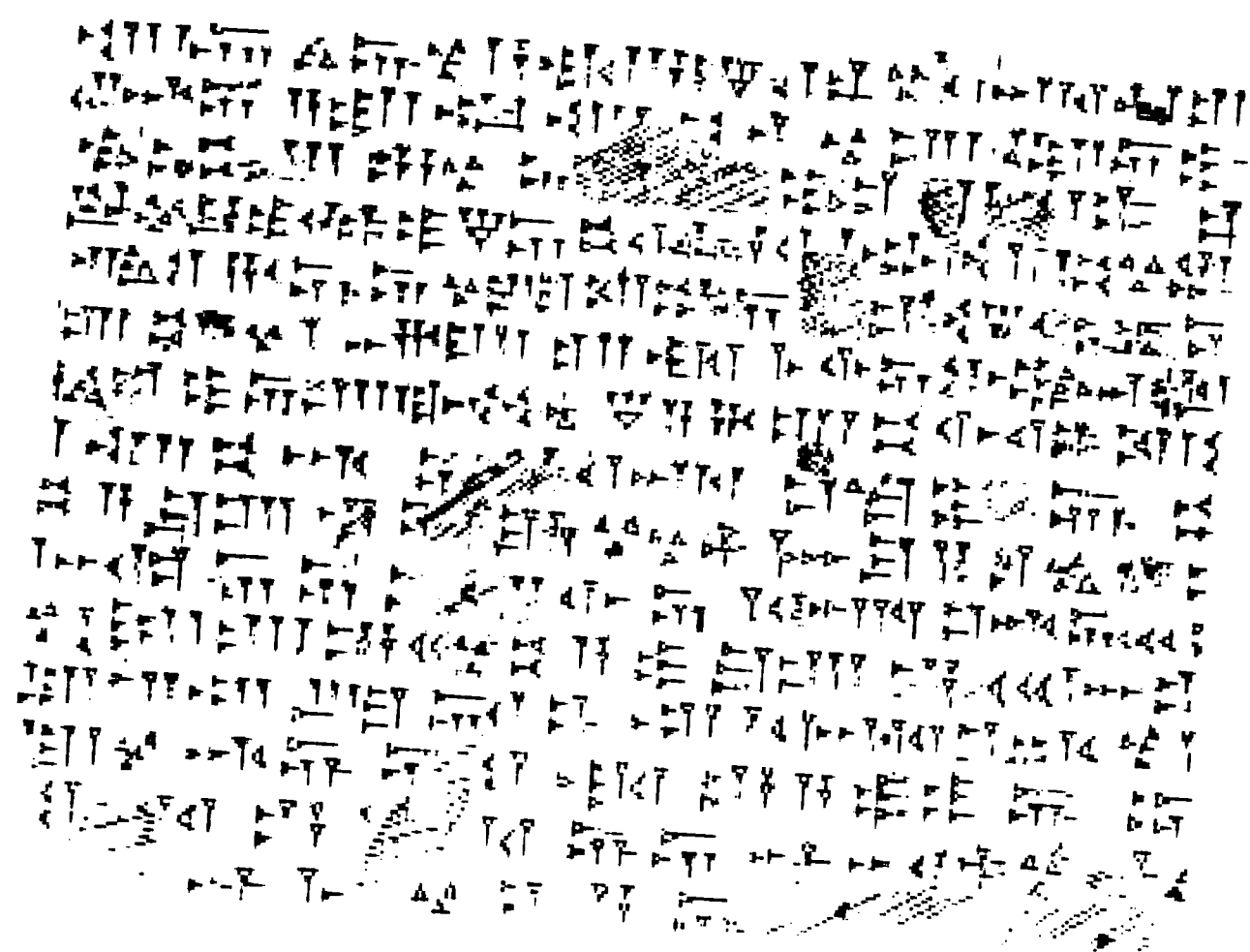

قیلقیش واری گوجلو بیر پهلوانین
قاباری هیکلی کی، بیر آسلان
بالاسینی داشییر.

ایکینجی سارقونون فورس آبادداکی سارایی.

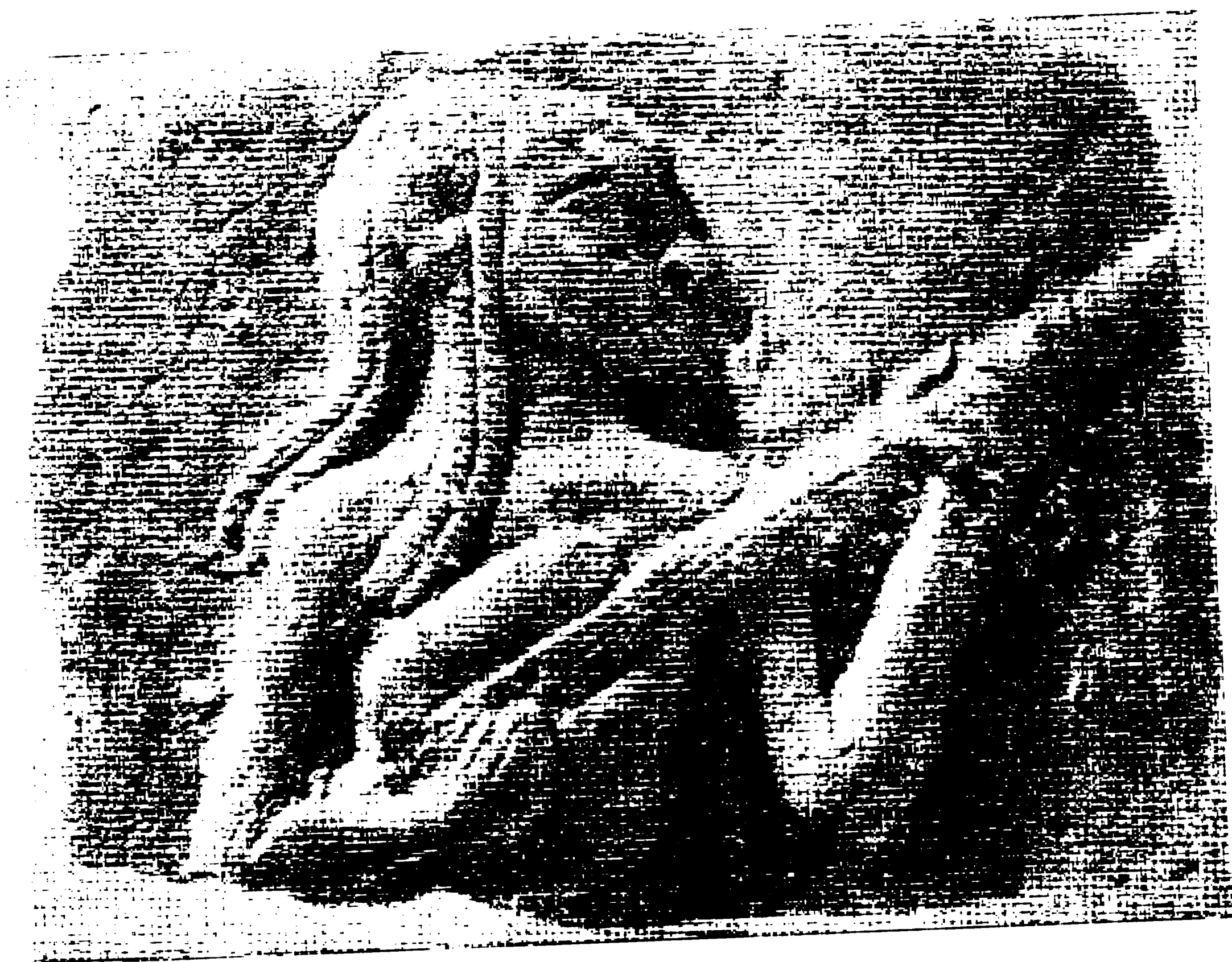

اورارتولارا عاید رازلیق کتیبه سی.
شکیل استاد ترابی طباطبائی دن.

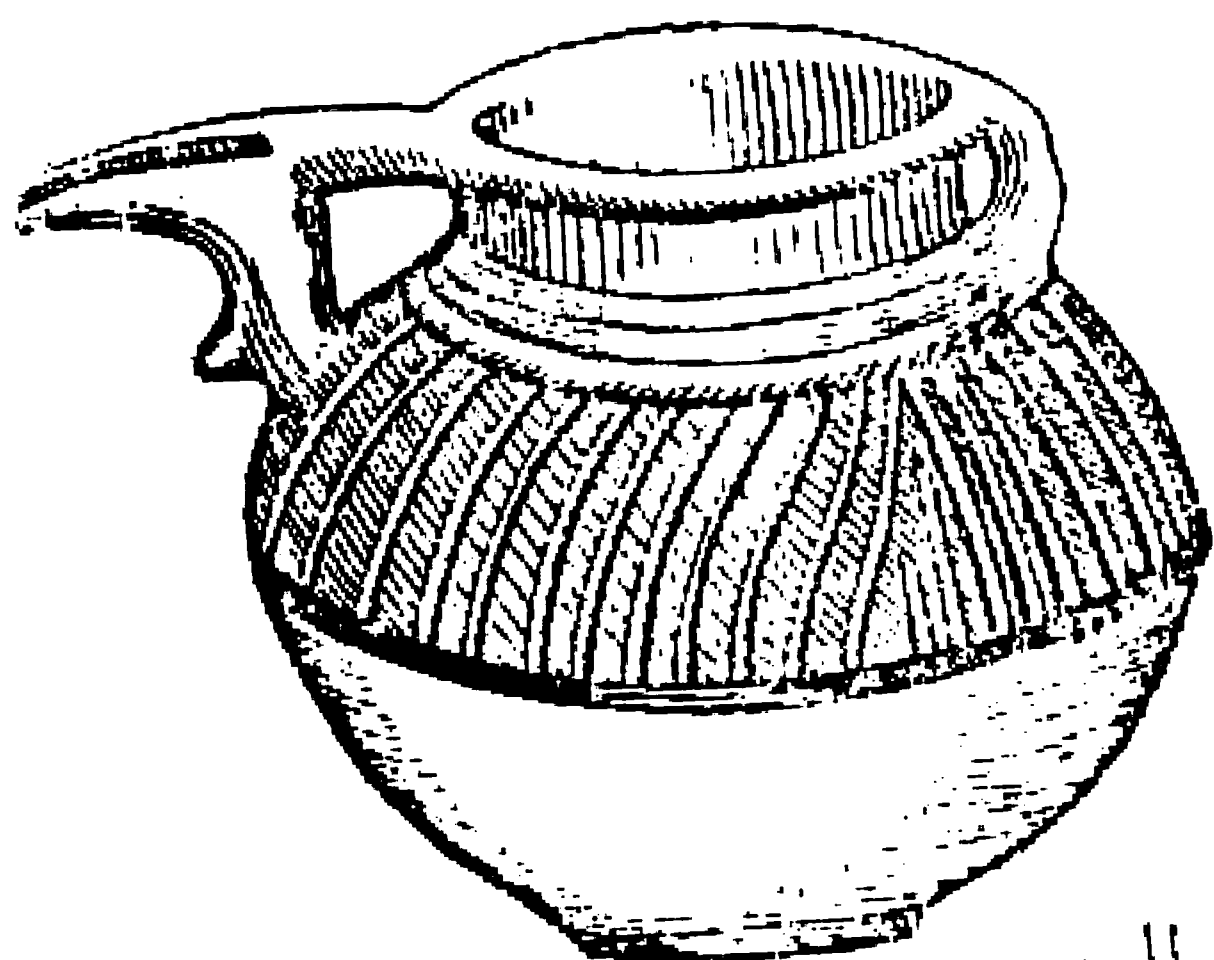

رازلیق لؤوحه سینین متنی

ايران توركلرينين ديلي و... ۱۶۷/

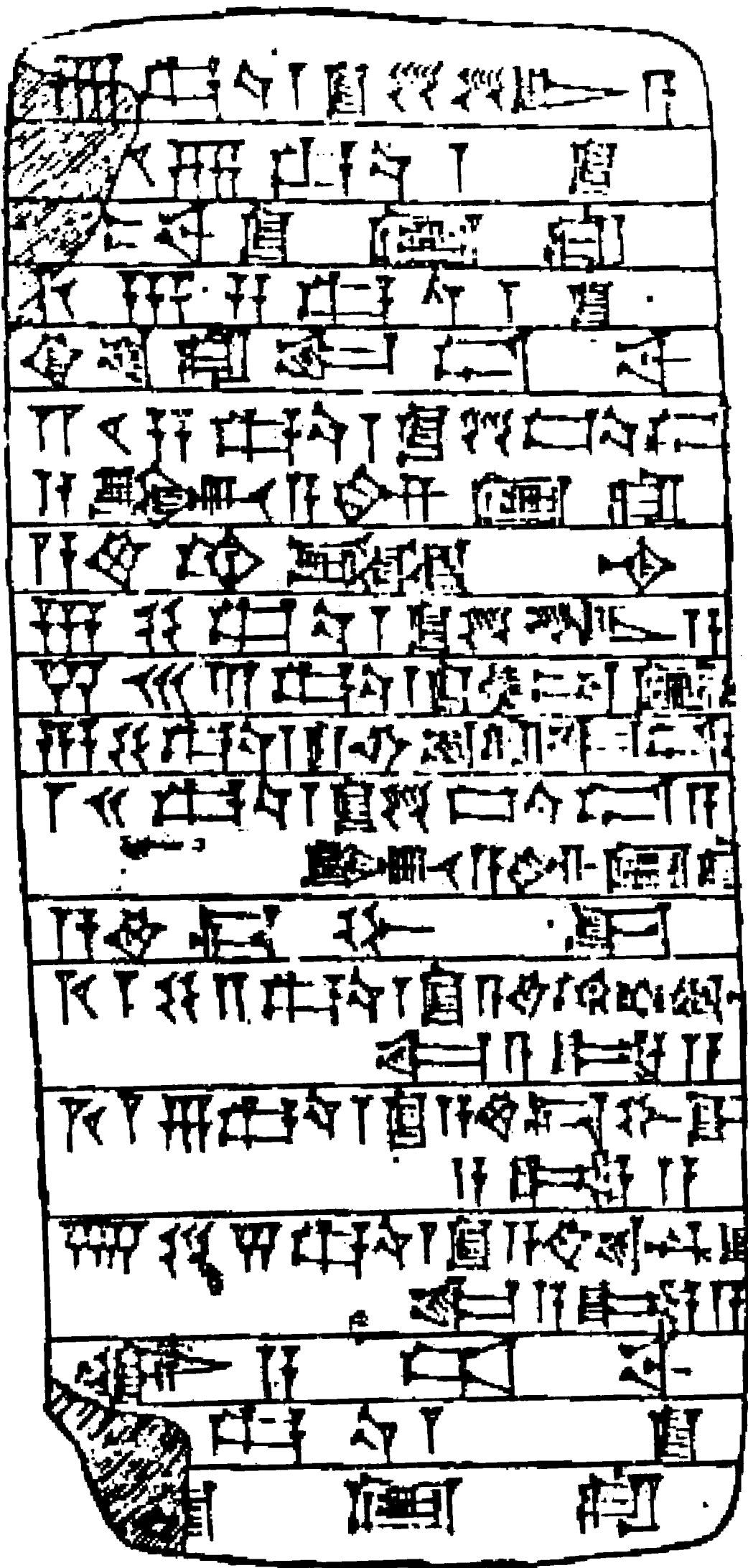

اسكى بير چالقى چى

ناخيشلى قاب، ماننا،
م.ق. ۱ - ينجى مين ايلليگين اوللرى.

سومئر میخی خطیندن نمونه
م.ق. III مین ایلیک

گوموش بوشقاب اوستونده هیروقلیف یازی،
زئوه، ماننا.

𐎶𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠

𐎶𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠

𐎶𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠 𐎠𐎺𐎠

۱۳۷۴ - ونجو ایلده اهر تورپاقلاریندا تاپیلیمیش،
اوستونده اورخون یازسی اولان قیزیل لؤوحه.

𐎧𐎡𐎴𐎠 𐎧𐎡𐎴𐎠
𐎧𐎡𐎴𐎠 𐎧𐎡𐎴𐎠
𐎧𐎡𐎴𐎠 𐎧𐎡𐎴𐎠
𐎧𐎡𐎴𐎠 𐎧𐎡𐎴𐎠

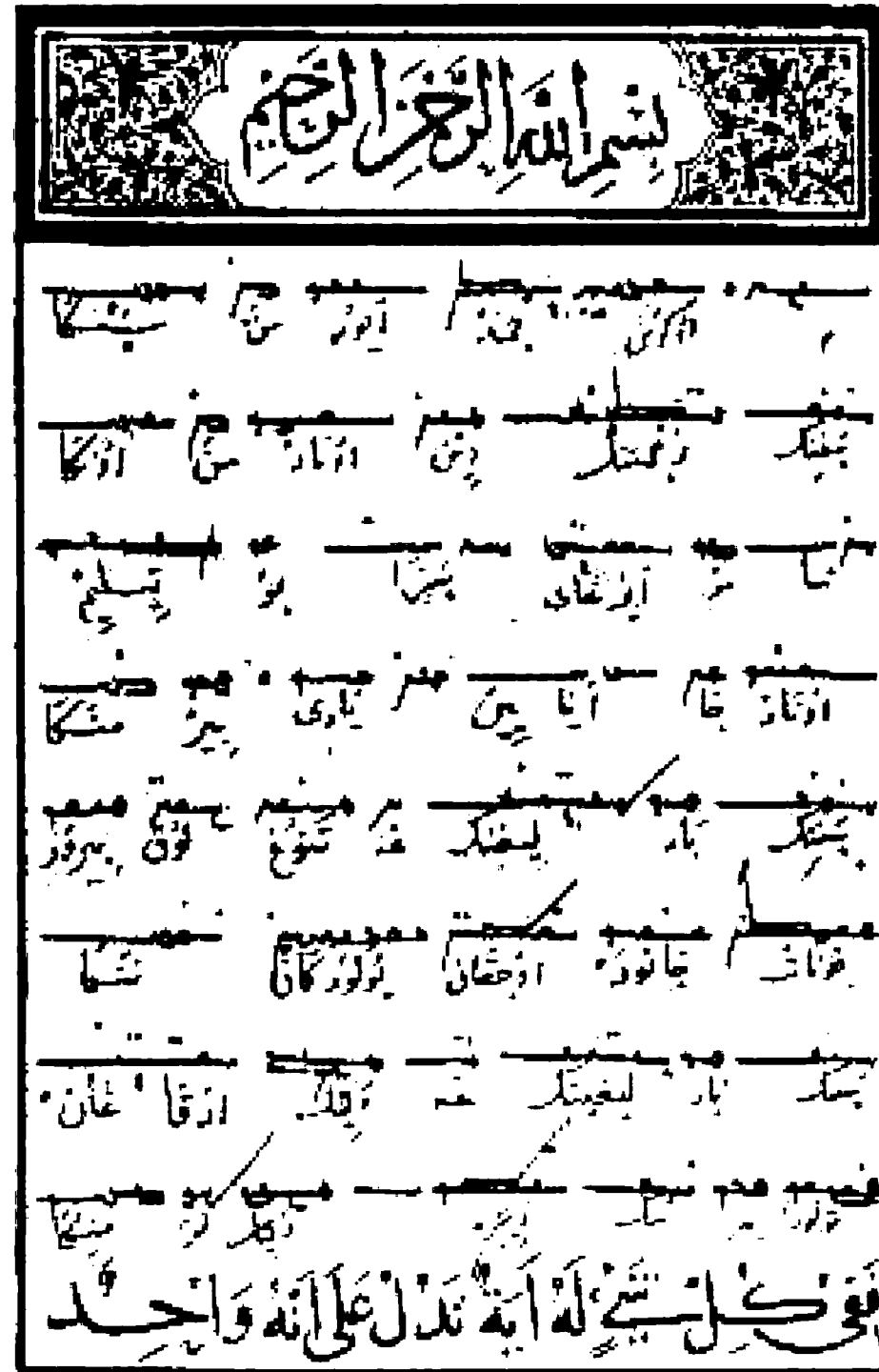
ایلام خطینین ایلك دؤورو،
هیروقلیف دؤورو نمونه سی

مانناوزانی بابیل گئیمینده،
مفرغ قابدا ناخیش، م.ق. ۸ - پنجی عصر

اویغور متلریندن بیر نمونه

"عتبه الحقایق"ین اویغور - عرب الفبالا ریلر
 یازیلی ایاصوفیه نسخه سی نین ایلک صحیفه

کلمه نین:			حرفلر	بیزیم الفبا
باشیدا	اورما سیدا	حورلدا		
ا	ا	ا	a e	آ، آ
ا	ا	ا		
ا	ا	ا	ا	ای، اینی
ا	ا	ا	o o u u	او، او، او، او

اویغور الفباسی (سلسلی لر)

اویغور الفباسی (سس سیزلر)

کلمه لرین			حرفلر	بیزیم الفبا
صوتلر	اوتورما ییزلر	باش ییزلر		
ق ق	ق ق	ق ق	g k ḡ	غ ق (ک) خ
ک	ک	ک	k g	
د د	د د	د د	y (ا، ا)	ک ای
ر	ر	ر	r	ر
ا	ا	ا	l	ا
ت	ت	ت	t	ت
د	د	د	d	د
س	س	س	s	س
ش	ش	ش	š	ش
ز ج	ز ج	ز ج	z j	ز ج
ن	ن	ن	n	ن
ب پ	ب پ	ب پ	b p	ب پ
و	و	و	v	و
و	و	و	w	و
م	م	م	m	م
ه	ه	ه	h	ه

N>J :)YH : J EYTR : HYNH : F#J>J : JXFTYH : EHFYH (1)
*HNE9HT : >DJ> : YEXPI : FHNH :)*JY : * & HJ> : JFX
YE & T 133Y : J9TTR : *)33>J : *FY> : F9TTR : *)JY> :
H & > : TYER : JHD>J : & H & : JD4T9 : T

& H : XFL : FHNEX : H*JY>J : T)33>JFTYER : HY>H>J & (2)
M3 : NTETTR : JHY> & : HIN3 : NTETTR : JHYH : T33Y
: >HYHT9 : JYFDI & J : HIN3 : >HYHT>J : >HYHT> & H> : H
* : T>J :)33>J : F9T TR : J & : >HYHT> & H> : HINH
J33>J : J

YTR : HHHN :)YH : HYNH : JDY3 : T & HJ> : *XHT : T>J (3)
: FEHJHTHD : Y>WY : NTETTR : JDY>J : JHYT : HYHJ> :
: H>J & : NTETTR : *X*EH : EAT3 : JHD>J & : *XYNI
T4>J : *X*EH : EAT3 : JFHNTNH : *XYNI : FEH : J9HTY
ENN39 : >HY

: >JDJST9 : >HYHT9 : *XYNI : FEH : JHYHTY*H : JAT (4)
: * & H>D : FEH : J9TTR9 : J33>J : *XYNI : FEH : JYFTTR9
HHN : TTR9 : HY & > & YF : I* T : JDFTX : ETR9 : J33YTR9 : HHHN
: JYTR9 :)33>J : AYJ & : T4J> : JXTR9>J : F*TYTR9 : H

: HYH>J : D & > J : FEHT : F* N3 :) , & J : * HYHTNH (5)
: HYHT9 : TTR9 : EATNI : TAY :)33>J : AYJ & : TNYTR9J3
YDTR9 : T)33>JHT : T4 : HTR9 : HYHT9 :)JY : EATNI : I* T

۱ - اورخون آبیده لری . محرم ارگین . استانبول ۱۹۷۰

کول تیگین آبیده سی . گوئی اوزو

